

SOPRON ÉS KÖRNYÉKE ÉPÍTÉSZETI ÉRTÉKEINEK VÉDELME

WINKLER GÁBOR | Elöljáróban

Három évvel a 2010 tavaszán megjelent „Sopron építésze a 19. századtól napjainkig” tematikus számunk után most egymást követően két építészeti-örökségvédelmi témájú számmal jelentkezik a Soproni Szemle. Eredetileg egy számot terveztünk, de a szerkesztés során kiderült, hogy az összegyűlt anyag olyan gazdag, hogy az idei második számunkba is bőséggel jutnak majd építészeti témájú írások. Régi hagyomány folytatódik ezzel, hiszen – ahogy azt Kubinszky Mihály és Jankó Ferenc a folyóirat 2005. évi 4. számában összefoglalta – Sopron városának és környékének építészetével eddig is rendszeresen foglalkozott a Szemle. Ami az írások témáját illeti, az az idők során gyakran változott. A tanulmányok hitelességét és dokumentum értékét növelte, hogy a közlemények legtöbbje mindig a város életének újabb, éppen aktuális problémáihoz igazodott. Jó példa erre a legutóbbi építész szám, melynek gerincét a 19. század megmentésére érdemes értékeinek felmutatása alkotta, ugyanakkor gondos és a jövőbe tekintő tanulmányok jelentek meg a város műemlékvédelmével kapcsolatban is. Utóbbi cikkeket a derűlátás jellemezte, hiszen éppen a folyóirat megjelenése előtt tágitották ki Sopronban a „műemléki jelentőségű terület” határát és az egyedileg védett értékek listája is szép számú, becses építészeti alkotással bővült.

A műemlékvédelem helyzete azóta alapvetően megváltozott. A százötven éves múlttal rendelkező központi műemlékvédelem hagyományos formájában megszűnt, és új rendszere – szemlélete és tartalma – csak lassan körvonalazódik. Úgy tűnik, hogy központi irányítás híján az emlékek megóvásáról mindinkább a városi közösségeknek kell gondoskodniuk. A helyi műemlékvédelem jelentősége így erősen felértékelődött. Időszerűnek látszott tehát Sopron önkormányzatának ilyen célú elképzeléseiről részletes tanulmányban beszámolni. Olyan időkben élünk, amikor meg kell tehát barátkozni a gondolattal, hogy „a megváltoztathatatlan is megváltozik”, és ez nem csupán az örökségvédelem szervezetének egészére vonatkozik. Veöreös András írása azt bizonyítja, hogy a változások a Sopron környéki falusi templomok felújításának lehetőségeit és módszereit is érintik, és újszerű kihívást jelentenek az örökségvédelem szakemberei számára.

Talán újdonságnak tűnik, hogy az idei első szám három merész építész tervet is közöl. Ezzel a Soproni Szemle első évfolyamának kezdő számában megfogalmazott szerkesztői óhajnak kívánunk megfelelni. Annak az igénynek, hogy a szeretett város „jelenének problémái” mellett a folyóirat a „jövő lehetőségeivel” is foglalkozzon. Olyan elképzelésekről esik szó, melyeknek a bemutatott formában történő megvalósításában, következetes kivitelezésében e pillanatban aligha reménykedhetünk. Az újszerű, vitára ingerlő elképzelések, „ideális tervek” közlésére mégis nagy szükség van. Bizonyítja ezt Horváth Bertalan egykori végzős műegyetemi hallgatónak a Soproni Szemle huszadik évfolyam második számában megjelent tanulmánya. Horváth

Bertalan 1966-ban „Gondolatok egy leendő soproni művészházzal” címmel ismertette a Szélmalom utcai egykori jezsuita iskola helyreállítására és újrahasznosítására készített tervét. Elképzeléseit később Farkas Mária irányításával fiatal soproni építészek – Józsa Ágota és Józsa Dávid – váltották valóra a Soproni Zeneiskola együttesének kialakításával. „Sopron rajongóiban, élete mozgatóiban rengeteg ötlet, gondolat születik és apad el évről évre.” – írta 1966-ban a pályakezdő építész. „Szeretnénk, ha az itt vázolt gondolat nem hatna senkire irrealitásként, és nem apadna el a beleölt fáradság a megvalósítás útvesztőiben.” Horváth Bertalannak a Soproni Szemlében közölt elképzelései jó negyven év után is inspirálták a rekonstrukció tervezőit. Ma hasonló céljaink vannak a három merész terv közlésével.

A Soproni Szemle idején első számát gazdagítja a középkori Sopron régészeti kutatása doyenjének, Holl Imrének a soproni piacterek és az első középkori városháza lokalizálására vonatkozó, aprólékos megfigyeléseket összegző írása is. Az építészeti-topográfiai összeállítást fontos kordokumentumok egészítik ki. Kubinszky Mihály professzor építészeti vonatkozású emlékeit rögzítette írásban, Szakál Ernő visszaemlékezéseit pedig gondos és hozzáértő munkával Dávid Ferenc művészettörténész rendezte sajtó alá: a szobrászművész kézírata első részének közlésével az építészet társművészetei is helyet kapnak idején első számunkban. A folytatás pedig második számunkban következik.

A 20. század utolsó harmadának nagyobb ütemű építési tevékenysége az 1960-as évek közepére Sopront is elérte¹. A gyors növekedés következtében az 1970-es évek végére városaink történeti magja szinte mindenütt nagy kiterjedésű „házgyári lakótelepek” szorító gyűrűjébe került. Az 1960-as években a városfejlesztés szereplői – városatyák, településtervezők, építészek, beruházó és kivitelező vállalatok – a „modernizáció” szellemében, nagy céltudatossággal végezték „városfejlesztő” – értsd: romboló és újat építő – munkájukat.² Az építésügy döntéshozói a történeti negyedekben legtöbbször csupán a ma és holnap ideális építési területét látták, ezért, ahol lehetett, igyekeztek rendeletekkel és irányelvekkel elősegíteni a bontási munkákat. E műveletet „szaná-lásnak” hívták.³ A szabadabbá tett területeken leginkább köz- és lakóházakat, másol egész városközpontokat emeltek. A beépítés jellege szabadonálló volt: alacsony „le-pényépületek” és magas „pontházak” váltogatták egymást, laza egységbe fűzve. A hagyományos „utca” és „tér” eltűnt az új városnegyedek képéből. Ezzel együtt számtalan, értékes épület, építészeti emlék is elpusztult.

Az 1960-as években – hosszú szünet után – Sopronban is fellendült a lakásépítés, mindez azonban a városképben kevesebb kárt okozott, mint más településeinken. Ebben az időben az új beépítések kedvéért meglévő épületet már alig bontottak. Az új lakónegyedek – Kőfaragó téri lakótelep, József Attila lakótelep, Jereváni lakótelep – házgyári elemekből illetve csúszózszaluzattal épült háza a történeti településrészek határáon emelkedtek, így a város összképét kevésbé zavarták meg.⁴ Ennél nagyobb kárt okozott, hogy a „házgyári” házak otromba épületkolosszusai beburakodtak a Sopront körülvevő, érintetlen természeti tájba (Ibolya úti lakótelep).

A középkori eredetű gazdanegyedek, falusias településrészek (Bánfalva, Balf) képe lépésről-lépésre átalakult, a régi gazdaházakat, paraszti portákat átalakították vagy a helyi hagyományoktól idegen „sátortetős villákkal” váltották fel. Sopron esetében a 19–20. század során keletkezett polgári lakónegyedek sajátos kisvárosi beépítése (Északnyugati és Északkeleti városrészek) szenvedte a legtöbbet, ezzel egy időben ves-zélybe került a Lőverek jellegzetes településképe is.⁵

¹ Winkler Oszkár: Sopron város fejlesztési programjáról. SSz. 11 (1957), 161–188.; uő.: Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről I. rész. SSz. 27 (1973), 1–23.; uő.: Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről II. rész SSz. 27 (1973), 110–122.; Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 19. században. Tatabánya, 2003.

² E korszak városrendezői és építészeti szó szerint vették Kassák Lajosnak, a Bauhaus magyar származású tanárának felszólítását: „romboljatok, hogy építhessetek, és építsetek, hogy győzhessetek”. Kassák Lajos, Moholy–Nagy László: Új művészek könyve. Buch neuer Künstler. Wien 1922. Reprint kiadása: Kossuth Kiadó Debrecen, 1977.

³ A szó eredeti jelentése gyógyítás, orvoslás volt, de a területrendezők – és később a köznyelv is – nálunk egyre inkább a meglévő tel-les bontását és az új építését értették e fogalom alatt.

⁴ Winkler Oszkár: Részletes rendezési tervek Sopron város fejlesztésére. SSz. 19 (1965), 1–14.

⁵ Sopron építészeti örökségének védelmével foglalkozik: Domonkos Ottó: Sopron város műemléki szabályrendelete 1886-ból. Műemlékvédelem 1969. 2. sz. Példaszzerűen gazdag és sokirányú Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron 1936: „Mű-emlékek, műemlékjellegű épületek” felsorolása, mely az egyházi épületek mellett „városi emlékjelek és magánházak”, „szobrok, emlékoszlopok, emléktáblák” is tartalmazza. A Lőverek jellegvédelméről ír: Kubinszky Mihály: A soproni Lőverekkel kapcsolatos mű-emlékvédelmi feladatok. In. Magyar műemlékvédelem 1973–1974. Bp. 1977. 207–214.; Winkler Gábor: A soproni Lőverek. Építővi-lág 1993. 1–2. szám 60–65.

Központi védelem, helyi védelem

Magam 1972-ben a Soproni Szemlében hívtam fel a figyelmet városunk építészeti emlékeinek pusztulására,⁶ és javaslatot tettem azok védelmére. A hivatalos magyar műemlékvédelem képviselői borúlátóan ítélték meg a helyzetet. Dercsényi Dezső⁷ például tanulmányomra hivatkozva úgy vélte, hogy „nehezen tudom elképzelni, hogy országszerte abban a léptékben megvalósítható lenne a védelem, mint azt Sopron esetében javasolod”. A vélemény érthető volt: az 1950-es évek második felétől a központi műemléki szervek erejét, energiáját a Magyarország Műemlékjegyzékében szereplő épületek fenntartása kötötte le. A hivatalos műemlékvédelem, melyet ez időben az Országos Műemléki Felügyelőség képviselt, kizárólag a rá bízott, országos listán védett⁸ egyedi műemlékek gondjával-bajával volt elfoglalva. Ebben az időben a műemléki szakemberek még nem ismerték fel, hogy a kulturális örökség, a hely szellemének, sajátos történeti hangulatának megőrzése nem csupán központi „állami feladat”, a védelem felelősségét meg lehet és meg kell osztani a helyi hatóságokkal és a „civil” társadalommal is.

1957-ben a központilag védett épületek névsorát közel egyharmadával csökkentették: az intézkedést azzal indokolták, hogy így több pénz marad a listán maradt legfontosabb emlékek helyreállítására. Hosszú ideig a gyors átalakulással kapcsolatos bontások, átépítések által okozott károk és a település képének gyors szegényedése sem tűnt számukra túl zavarónak.⁹ Ebben a légkörben valóban nem lehetett a védelem alatt álló emlékek számának szaporítására gondolni.

Azt, hogy az épített örökség megőrzésre méltó részének csupán kisebb hányadát tudják központi védelemben részesíteni, csak lassan és vontatottan ismerte el a szervezett műemlékvédelem. Az építészeti örökség védelmének fő céljait és meghatározó módszereit sokan és sokféleképpen értelmezték: közülük csak kevesen látták a kibontakozás helyes irányát. Közöttük volt Horler Miklós építész:¹⁰ érdemes szavait hosszabban idézni. Horler Miklós az „Új épületek műemléki környezetben”¹¹ című írásában ezt írta: „a műemlékvédelemmel kapcsolatos felfogás korunk történelmszemléletének fejlődésével párhuzamosan az utóbbi évtizedekben jelentős változáson ment keresztül. Ennek a változásnak egyik legfontosabb jelensége, hogy a műemlékeinket már nem csupán önmagukban, egyedi művészettörténeti jelentőségük alapján értékeljük, hanem igyekszünk beállítani azokba az összefüggésekben, melyek létrejöttük körülményeit meghatározták, s amelyek között napjainkig

⁶ Winkler Gábor: Soproni műemlékek építésére vonatkozó adatok. SSz. 26 (1972), 357–358.; Uő: Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről. SSz. 28 (1974), 195–215.

⁷ Dercsényi Dezső (1910–1987) az Országos Műemléki Felügyelőség igazgatóhelyettese, Kossuth-díjas (1954) és Herder-díjas (1966) művészettörténész, a művészettörténeti tudományok doktora (1974), Idézet az 1974. október 1-én Winkler Gábornak írt leveléből (a szerző tulajdonában).

⁸ Magyarország műemlékjegyzéke I.–II., Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest 1990. 1466.

⁹ Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (első rész). SSz. 55 (2001), 188.: „Nem voltak ilyen szigorúak az előírások a városképi jelentőségűnek tartott épületeknél. E házakban a belső átalakítások szabadabban történhettek, ami a törvény egyik legfőbb hibája volt. Soproni példával élve emiatt alakították át igénytelenül a Művelődési Házat, a volt Kaszinó belső tereit.”; Winkler Gábor: A Soproni Kaszinó építéstörténete. SSz. 57 (2003), 174–194.

¹⁰ Horler Miklós (1923–2010) szakmai tevékenységével hazánk műemlékeinek, történeti, kulturális és építészeti emlékeinek a megőrzését szolgálta, munkássága és egyetemi-oktatói tevékenysége révén a műemlékekkel foglalkozók generációira volt meghatározó hatással. Segítségével sikerült a Lenck-mauzóleum műemléki védelmét biztosítani a Balfi úti evangélikus temetőben.

¹¹ Horler Miklós: Új épületek műemléki környezetben. Műemlékvédelem 4 (1960), 4. sz. 208.

fennmaradtak. Így jutottunk el a műemlék közelebbi és távolabbi környezetének vizsgálatához és értékeléséhez, felismerjük az épületegyüttesekben, majd egyes terek, útszakaszok, háztömbök, végül egész városrészek összefüggéseiben rejlő történeti és esztétikai értéket”. Horler Miklós gondolatai a későbbiek során nem maradtak hatástalannak a magyar műemlékvédelem alakulására.

Az 1960-as évek végén jelentkeztek a változások első biztató jelei. 1965-ben több hazai történeti településünk középkori városmagját területi védelemben részesítették.¹² A „műemléki jelentőségű területek” kijelölésével közvetve egy sor olyan épület is védelmet kapott, amely önmagában aligha reménykedhetett az egyéni védelem elnyerésében. A kijelölésnél egyre nagyobb hangsúlyt kapott a hely sajátos történeti hangulatának – atmoszférájának – megvédése, ez pedig elképzelhetetlen volt a helyi értékek nagyobb számának megóvása és megtartása nélkül.

Ma már világosan látjuk, hogy a védett területek kijelölése és a területi védelem megvalósítása a maga korában előremutató, helyes lépés volt. Ugyanakkor az is hamarosan kiderült, hogy a területi védelem bevezetése során újabb, a korábbiakban nem tapasztalt, nyugtalanító gondok és problémák is felvetődtek. A legnagyobb veszélyt éppen a védelem határán kívül eső, központi védelmet nem élvező helyi értékeket fenyegető átépítések és bontások jelentették.¹³

Sopronban viszonylag jól jelölték ki a védett terület határát, hiszen annak vonala a Várkerület külső oldalát szegélyező telkek hátsó végében húzódott. A „várkört” határoló belső és külső térfalak megóvásával a terek sodró láncolata – Kis-Várkerület, Várkerület, Széchenyi tér, Színház utca, Ógabona tér – is védelmet kapott. Más városokban, így Veszprémben, Pápán vagy Győrött a védett városmagok határát túl szűkre szabták, ez feljogosította a városatyákat és várostervezőket a védett történeti városmag teljes körbebontására és oda nem illő épületekkel történő beépítésére. Az új épületek a védelem határán belül eső városrész képében is kedvezőtlenül jelentkeztek, rontva a régi városmagok történeti hangulatát.¹⁴

A jelenséget legelőbb a városlakók ismerték fel: egyre több bírálat hangzott el a történeti városrészek átépítésével kapcsolatban. Mindez a városrendezők egy részét arra sarkallta, hogy a korábbi módszerektől eltérő, új településfejlesztési módszereket kísérletezzenek ki, olyan metodikát, amely a települések történeti adottságaiból indul ki és azokat a fejlesztési elképzelések kialakításánál – amennyire csak lehet – tiszteletben tartja. E törekvésekkel kapcsolatban merült fel a területi védelem kiegészítésének gondolata: „városképi jelentőségű területek” vagy „helyi védettségű területek” kijelölése a „műemléki jelentőségű területek” kiegészítésére. Ezzel egy időben megerősödött a kiemelkedő helyi értékek városi rendelettel történő megóvásának óhaja is. Építészek és lokálpatrióták egyaránt szorgalmazták, hogy minden településen mielőbb vegyék számba a település szempontjából fontos építészeti értékeket is ezek védelmére fogalmazzanak meg egyfajta „helyi műemlékvédelmi törvényt”.

¹² 38/1965. (Ép. Ért. 23.) ÉM számú utasítás 2. §. (1) bekezdés b. pontja alapján az Országos Műemléki Felügyelőség tett előterjesztést a területi védelemre. 1/1967. (I.31.) ÉM számú rendelet a műemlékvédelemről. In: Barcza Géza – Temesvári László: Műemlékvédelem. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1973.

¹³ Ezen később ú.n. „puffer-területek”, a védett terület határán kijelölt „műemléki környezet” védelmének elrendelésével segítettek. Vö.: 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről 29. §. (3.); 43. §. (3.); 71. §. d.; 90. §.; 93. §. o. és q. pontjai.

¹⁴ Néhány kirívóan rossz példa: a győri Nemzeti Színház és a körülötte felépült „belvárosi lakótelep”, Veszprém sivar, toronyházas „új” városközpontja; Székesfehérvár történeti belvárosának középmagas házgárral történt körbeépítése.

A városrendezők rajzasztalán legelőbb a kiemelt fontosságú, középkori eredetű történeti városmagok megújítására születtek műemléki „rekonstrukciós” tervek. Sopron történeti városmagjának 1957-ben befejezett első rendezési terve igen helyesen nem tartalmazott jelentős szerkezeti átalakításokat.¹⁵ Csupán a „házagtelkekre”, a bombázások során megsérült és később meg gondolatlanul lebontott épületek helyére javasoltak új épületeket. Az 1960-as évek második felében a VÁTI műtermeiben Sedlmayr Jánosné Beck Zsuzsa¹⁶ és munkatársai kidolgozták a védett területek újraélesztésének stratégiáját és teljes körű metodikával és példa értékű tervekkel siettek a történeti városok segítségére.¹⁷ Az új elvek érvényesítéséhez éppen a Sedlmayr Jánosné által készített soproni (1963–1964) rekonstrukciós terv szolgált követendő példának.

Az első, „történeti szemléletű” komplex fejlesztési tervek más városokban – Pápa, Sátoraljaújhely, Győr, Székesfehérvár műemléki belvárosának rekonstrukciós tervei – csupán az 1970-es évek derekán készültek el.¹⁸ Az új szellemű elképzelések egyértelműen bizonyították, hogy a védett műemlékek és a műemléki jelentőségű területek gondos megőrzése önmagában nem elégséges: a városok, városrészek történeti arculatát csak úgy lehet megővni, ha a meglévő, központi védelmet nem élvező épületek értékesebb részét is fenntartjuk, megújítjuk. Ezek a helyi értékkel bíró épületek hamarosan nevet is kaptak: a tervezők „helyi védettségű” épületekként – helyi műemlékként – szedték listába a megtartandó történeti épületeket. Az elnevezés az angol nyelvterületen ekkor már általánosan használt helyi védelem – „local preservation” – tükörfordítása volt.¹⁹

A budapesti épületek helyi védelmére 1974-ben született rendelet egyike volt a legkorábbi, figyelmet érdemlő példának. Vidéki viszonylatban a legnagyobb ismertsége a Győr-Gyárvaros hagyományos munkás lakótelep városképi védelme rendeleti szövegének (1983), Somogy megyei módszertani útmutatójának (1990) és a váci helyi rendeletnek (1992) volt: ezeket más települések helyi védelmi rendeleteinek megalkotásánál is sikeresen felhasználták. Szombathelyen ugyancsak az 1990-es évek elején öntötték végleges formába a város építészeti értékeinek helyi védelméről szóló rendeletet. Szilágyi István főépítész elévülhetetlen érdeme volt, hogy a védett épületek helyreállításának anyagi támogatását is megszervezték. A helyi védettség különböző formáinak kidolgozását és a helyi védelmi technika népszerűsítését az ez időben elfogadott városrendezési tervek is segítették. Nyugat-Magyarországon legelőbb Pápán ké-

¹⁵ Winkler Oszkár Sopron belvárosának a Riedelmayer Gyula és Lombár Ferenc által megkezdett, befejezetlen műemléki rekonstrukciós tervét 1957-ben öntötte részletes rendezési terv keretében végleges formába. Winkler Oszkár: Sopron művelődési középületeiről. SSz. 12 (1958), 1–24.; uő: Új lakóépületek Sopron belvárosában. SSz. 16 (1962), 289–298.; Winkler Gábor: Winkler Oszkár (1907–1984) élete és munkássága. In: A Faipari Mérnöki Kar nagyjai 4. Sopron, 2002.

¹⁶ Máté Zsuzsanna (szerk.): Jelek – tervek – képek: Sedlmayr János és Beck Zsuzsa Ybl-díjas építészek. KÖH, Bp. 2005.

¹⁷ Ez a metodika a regionális tervezéstől a rekonstrukción, rehabilitáción és revitalizáción keresztül a tömbrekonstrukció végrehajtásáig teljes körű megoldást adott.

¹⁸ Sedlmayr Jánosné: Műemléki városmagok városrendezési tervezése 1960–1980. In: Magyar Műemlékvédelem IX. 1984. Budapest 343–373.

¹⁹ Winkler Gábor: Műemlékek, műemlékvédelem az USA-ban. In: Műemlékvédelem 25. (1981) 3.sz., 168–178. Vö.: Orosz Bálint: Az építészeti örökség helyi védelme Magyarországon az ezredfordulón. PhD disszertáció. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. 2005.

szült ilyen szellemű rendezési terv: ennek keretében összeállítottuk a „helyi műemlékek” listáját is.²⁰

Feltűnő, hogy a helyi értékek védelem alá helyezésének spontán folyamatának fontosságát a „hivatalos” szakmapolitika igazán még ebben az időben sem érzékelte: a listák összeállítását leginkább ambiciózus helyi építészek és helytörténészek szorgalmazták. Törekvéseiket kisebb-nagyobb siker koronázta: az 1970-es évek második felétől sok helyen a települések vezetői – városi tanácselnökök, tanácsstagok – határozták el, hogy a már meglévők mintájára ők is rendeletet alkotnak a városkép helyi védelméről. Bár a településrendezési tervek tartalmának sokáig nem volt kötelező munkarésze, a rendezési tervek készítői közül egyre többen folytattak alapos város-történeti és építészeti értékvizsgálatot és ennek kapcsán nem egyszer a városkép fenntartása érdekében javaslatot tettek bizonyos történeti beépítésű negyedek illetve kiemelten fontos épületek helyi védelmére.²¹

A helyi védelem alá helyezés „jogát” törvényben csupán 1997-ben ismerték el.²² A várostervezést megelőző gondos és igényes régészeti, építészeti és táji kutatások szükségességéről még később, csupán az 4/2003. (II. 20.) NKÖM rendelet határozott. Ebben a tervek kötelező munkarészévé tették az ú.n. „Örökségvédelmi hatástanulmány” elkészítését, melynek tartalmi követelményeit szigorúan megköötték. E tanulmány keretében kellett javaslatot tenni a helyi értéket képviselő épületek, építmények védelmére is.²³

A helyi „jellegvédelem” gondolatát Sopronban először Kubinszky Mihály professzor vetette fel egy 1972-ben közreadott tanulmányában.²⁴ Az ezzel kapcsolatos első intézkedésekre azonban még közel húsz évet kellett vámi. Városunk környezetvédői és építészei az utolsó pillanatban fogtak össze a közgyűlés lelkes tagjaival, hogy helyi rendelet alkotásával a Lőverek nemkívánatos átalakulásának folyamatát megállítsák.²⁵ A rendelet 1992 őszén született meg és a közgyűlés még karácsony előtt törvényerőre emelte. Szövege és mellékletei – a védett terület határát ábrázoló térkép és a védett

²⁰ A helyi építészeti értékek jegyzékét a részletes rendezési tervének mellékleteként, 1977-ben fogadták el a városi tanácsban ülő képviselők. E listára minden, a település arculatát meghatározó, fontos épület felkerült, függetlenül attól, mikor és milyen stílusban épült.

²¹ A példaértékű tervek közül érdemes kiemelni a Budai Várnegyed és Eger (vezető tervező Sedlmayr Jánosné Beck Zsuzsa), Győr (vezető tervező: Aczél Gábor), Sátoraljaújhely (vezető tervező: Sári István) műemléki belvárosának rendezéséhez készített mintaszertű tanulmányokat.

²² 1997. évi LXXVIII. sz., az épített környezet alakításáról és védelméről szóló törvény. Az építészeti örökség védelme fejezet 56. §. (2) szerint: „A helyi építészeti örökség értékeinek feltárása, számbavétele, védetté nyilvánítása, fenntartása, fejlesztése, őrzése, védelmének biztosítása a települési önkormányzat feladata. A fejezet (3) pontja szerint: „A helyi védetté nyilvánításról vagy annak megszüntetéséről, továbbá a védettséggel összefüggő korlátozásokról és kötelezettségekről és támogatásokról a települési önkormányzat (a fővárosban a fővárosi és a kerületi önkormányzat is) rendeletben dönt.”

²³ A hatástanulmány követelménye a hivatkozott rendelet 4. §. 66. paragrafusának (1) bekezdése szerinti: „valamennyi érintett kulturális örökségi elem számbavétele és állapotának részletes ismertetése”.

²⁴ Kubinszky Mihály: A soproni Lőverekkel kapcsolatos műemlékvédelmi feladatok. In: Magyar műemlékvédelem 1973–1974. Bp. 1977. 207–214. „A műemlékvédelem kiterjesztése a táji szépségek és építészeti kultúrártékek ilyen együttesére a műemlékvédelmi munka korszerűsítésének is egyik ágazata”, állapította meg a szerző és ezzel – Pogány Frigyes korábban közzétett javaslataira hivatkozva – közzévetve egy újfajta metodika, az építészeti jellegvédelem bevezetésének szükségességére célzott.

²⁵ Sopron Megyei Jogú Város Közgyűlésének 37/1992. (XII.30.) Kgy. sz. rendelete a Lőverek jellegvédelméről. A kutatáshoz sikerült elnyerni a Környezetvédelmi és Településrendezési Minisztérium támogatását is. Az eredeti engedélyezési tervet Varga Imréné kerete elő a Soproni Levéltárban, az épületek helyszíni bejárást és értékelését Winkler Gábor végezte el, ugyanő készítette el a védendő épületek jegyzékét és a rendelettervezet építészeti ajánlásait.

épületek és növénycsoportok listája – külön füzetben is megjelent. A helyi építési szabályzatot jól áttekinthető formában a lövéri polgárok kezébe adták.

A rendelet felépítése az előírások sokrétűségéről tanúskodott: egy-egy fejezete foglalkozott a településszerkezet, a megmaradt építészeti emlékek, a természetes környezet – állat-és növényvilág –, a környezet védelemének és a közlekedés megcsendesítésének kérdéseivel. Utóbbi előírások egyértelműen az itt élő emberek kényelmét és jobb közérzetét kívánták szolgálni, bizonyítva, hogy a helyi védelem nem korlátozó-dhat pusztán az épületek vagy a táj védelmére: megalkotásuknál az ott élő emberek érdekeire is gondolni kell. A Sopronban alkalmazott elvek később példaként szolgáltak más települések védelmi rendeletének összeállításánál is.

A soproni rendeletben újdonságnak számított, hogy a védelem alá helyezés előtt az épületek tulajdonosainak egyetértését is megszereztük. Felmerült annak szükségessége is, hogy a közgyűlés mentesítse a helyi védelem alá helyezett épületek tulajdonosait a helyi adók megfizetése alól, elismerve ezzel azokat a többlet erőfeszítéseket és nagyobb karbantartási költségeket, melyeket a becses épületek közérdekből történő megőrzése számukra jelent. A rendelet végül ilyen pénzügyi könnyítéseket nem tartalmazott. A soproni, lövéri rendelet tapasztalatai mégis kedvezőek voltak, hiszen azt sugallták, hogy ahol lehet, az ilyen „összetett” rendeletek alkotását kell szorgalmazni.

1990-ben, korábbi kutatásaim alapján magam is összeállítottam egy előzetes listát Sopron helyi értékű, központilag nem védett épületeiről. A rendeletervezetet a Közgyűlés akkori Városfejlesztési Bizottsága megtárgyalta, az előterjesztés azonban nem jutott a közgyűlés elé. Javaslatom alapján²⁶ Sopron Megyei Jogú településszerkezeti tervén (2000) a településtervezők²⁷ feltüntették az általam védettségre javasolt épületeket, objektumokat. Ennek köszönhetően mégis létrejött Sopronban egyfajta „helyi elővédelem”.

Az ezt követő időszakban a város elkészíttette az egyes területi egységek szabályozási tervét, amelyekhez minden esetben az érintett területre vonatkozó Helyi Építési Szabályzat (HÉSZ) is járult.²⁸ A tervezés előkészítése során a várostervezők a tervezési területeket bejárták és számba vették a fontosnak ítélt helyi emlékeket. Mivel egységes módszertan nem állt rendelkezésre, az előkészítő tervezést végző szakemberek saját belátásuk szerint állították össze a névsort. A listák készítése során többnyire figyelembe vették a szerkezeti tervben helyi védelemre javasolt emlékeket, a szabályozási tervekben azonban a névsort igyekeztek az általuk felfedezett más emlékekkel kiegészíteni, gazdagítani.

²⁶ Winkler Gábor: Szakbírálatt Sopron Megyei Jogú Város Településszerkezeti Terv egyeztetési anyagáról (kézirat).

²⁷ Sopron Megyei Jogú Város Településszerkezeti Tervének készítője az Urbanitás Tervező és Tanácsadó Kft. Budapest volt. Vezető városrendező tervező: Berényi Mária.

²⁸ Az alábbi területekre készült el a szabályozási terv (zárójelben a tervek közgyűlési jóváhagyásának időpontja): ÉNy-i városrész 24/2011. (VII.7.); Virágvolgy 47/2001 (X.31.); Sopronkőhida, Tómalom, Sand-dűlő 37/2007 (IV.1.); Bánfalva, Kutyahegy 29/2005 (VII.8.); Lóverek 9/2006 (IV.7.); Deák tér és környéke 37/2011. (XI.30); Belváros 27/2001. (VII.5.) tervének módosítása folyamatban van; Szt. Mihály domb 25/1999 (XI.1.); Aranyhegy 24/2005 (V.27.); Délkeleti városrész 21/2005 (V.5.); Apácakert 47/2000 (XII.1 II. 25/2005 (VI.3); DK-i gazdasági terület 26/2005 (VI.3.); Balf 16/2005 (IV.7.); Brennbergbánya, Görbehalom, Ó- és Új-Hermes 36/2008 (XII.4.); Fertő-tó víztelep 29/2007 (X.5.); Győri kapu I.- II. 25/2005 (VI.3); DK-i gazdasági terület 26/2005 (VI.3.); Balf 16/2005 (IV.7.); Brennbergbánya, Görbehalom, Ó- és Új-Hermes 36/2008 (XII.4.); Fertő-tó víztelep 29/2007 (X.)

Egységes szemlélet híján különböző értékű és jelentőségű emlékek kerültek listázásra. Voltak olyan részletes szabályozási tervek, melyek egy-egy jellegzetes táji elem, fontosabb kilátópont, történeti esemény helye, emlékmű, köztéri szobor és emlékkő védelmét is javasolták. Több esetben a temetők jelentősebb síremlékei is felkerültek a listára. Más tervezők figyelme kizárólag az építészeti emlékekre terjedt ki. A védelemre javasolt emlékek nagyobb része egyedi épület volt: a területi védelem lehetőségével csak Balf esetében éltek. Mivel azonban a szabályozási tervek és a helyi építési szabályzat a helyi védelemről nem rendelkezhet, egyre sürgetőbbé vált az egységes helyi értékvédelmi rendelet kidolgozása.

Mit védjünk és hogyan?

Az egész városra kiterjedő helyi védelem előkészítéséhez Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata megbízásából 2011-ben fogtunk hozzá. A munka feladata és célja Sopron Megyei Jogú Város épített környezet helyi védelmi rendeletervezetének megfogalmazása volt.²⁹ A vizsgálatokat a város teljes közigazgatási területének szisztematikus bejárásával, városrészenként, épülettömböknként és épületenként történő szemrevételezésével kezdtük. A munka során újra és újra végigjártuk Sopron utcáit, tereit és minden fontosnak ítélt, helyi védelemre érdemes emlékekről fényképsorozatot készítettünk.³⁰ Természetesen fokozott figyelmet szenteltünk a szabályozási tervekben védelemre javasolt épületeknek, objektumoknak. A helyszínt bejárva ezek egy része csalódást keltett. Bebizonyosodott, hogy a különböző időben és eltérő szemlélettel összeállított jegyzékek egymással összehasonlítva nagy minőségi eltérést mutatnak.

A védelem szempontjából szóba kerülő épületek esetében forráskutatást végeztünk. Nem hallgathatjuk el, hogy a vonatkozó irodalom összegyűjtése során az egyes közlések tartalmában erős különbségeket észleltünk.³¹ A közzétett leírások egy része a részletes irodalom mellett pontos levéltári adatokat is tartalmazott, más esetekben ezek a kutatást megkönnyítő, fontos adatok hiányoztak a publikációkból. Természetesen voltak objektumok, melyekről semmiféle közlést, adatot nem találtunk. Ilyen esetekben – ahol erre mód nyílt – megkíséreltük a hiányzó levéltári kutatásokat is elvégezni. A kutatás adatait épületenként „törzslapon” rögzítettük.³² Az épület pontos azonosítására szolgáló adatok mellett a lapok tartalmazták az építési idejét, az épület eredeti és mai rendeltetése és építészeti formálásának – stílusának – jellegzetességeit. Ha a törzslapon szereplő épületet a szabályozási tervek előírásainak mellékletében helyi védelemre javasolták, ezt a tényt is rögzítettük. A szabályozási tervek javaslatait jóváhagyólag vagy elutasítólag véleményyeztük. Végül ajánlásokat tettünk a kijelölt

²⁹ A megbízó Dr. Fodor Tamás polgármester volt, a szakmai irányítást Kuslits Tibor főépítész látta el. A munka részleteit mindvégig Ancsics Anita okl. környezetmérnök kísérte figyelemmel, gondosan ellenőrizve a készülő anyag tartalmát és adatait.

³⁰ A bejárásban és fényképezésben Szeredai Enikő és Bencze Julianna építészhallgatók valamint Oszwald Ferenc geográfus, várostervezési – városgazdálkodási szakmérnök vett részt.

³¹ Nagy segítséget nyújtott a Soproni Szemle ma már DVD-n is elérhető teljes anyagának áttanulmányozása. Már korábban átnéztük és kijegyzeteltük a hazai szakfolyóiratok anyagát a 19. századtól egészen napjainkig. Forrásként szolgált Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Bp. 1988.; Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. Tatabánya 2003. és uő: A régi soproni Lóver. Egy lóverlakó építész feljegyzése. Tatabánya 2003. c. munkája, valamint több, kisebb közlemény.

³² Az anyag nem tartalmazza a hatóság által hivatalos úton beszerzendő adatokat, így az épület tulajdoni lapját, hiteles helyszínrajzi másolatát, a tulajdonos(ok), kezelő(k) ill. bérlő(k) nevét, a korábbi, védett értéket érintő hatósági intézkedések jegyzékét és iktatószámát.

építmények, épületek kezelésére: a védett épületek esetében elvárható, gondos és szakszerű helyreállítására.

Nem győzzük hangsúlyozni, hogy a helyi emlékek listájának „nyitottnak” kell maradni, ez ugyanis lehetővé teszi, hogy a jegyzék a későbbiek során újabb emlékekkel bővüljön. A listában élő alkotók alkotásait nem vettük fel. Ez vitatott kérdése az örökségvédelemnek, hiszen vannak idős építészek, akik már nem terveznek, de hosszú életkort érnek meg. Alkotásaik egy részét az átalakítás, lebontás fenyegeti. Indokolt lenne ilyen esetben kivételt tenni. A soproni építészek azt támogatnák, hogy élő építész alkotása is kerüljenek fel a helyi listára. A közelmúltban elhunyt szaktársaink épületeit (Solt Herbert, Cserhalmy József, Hegyi György, Ujváry Rudolf és a többiek) természetesen felvettük a névsorba.

A bejárások során tapasztaltuk, hogy sok védelemre méltó épület – közöttük a Rák patak mentén álló Steiner vízimalom épületegyüttese – elhanyagolt, gazdátlan, üresen áll. Nyugtalanítóan sok a szakszerűtlenül helyreállított, tetőtéri beépítéssel elrontott épület.³³ Megdöbbentő a helyi építőanyagok – közöttük is mindenekelőtt a rákosi és margitbányai mészkövek – hihetetlen mértékű rongálódása, pusztítása. Az épületeket oda nem illő feliratok, reklámok csúfítják és környékük is gyakran elhanyagolt.

A feltárt értékek számbavétele alapján az épített környezet helyi védelmét szolgáló rendelet szövegjavaslatát is összeállítottuk.³⁴ A rendelettervezet mellékleteként, ú.n. „területi és épületenkénti jegyzék” formájában előzetes védelmi listát állítottunk össze. Különböző védelmi kategóriákat állítottunk fel. A legértékesebb emlékek esetében „H-1” helyi védelmet javasoltunk.³⁵ Ez a teljes épület megtartását és szakszerű helyreállítását irányozza elő. Munka közben bevezettük a „H1–R épület egy részének teljes helyi védelme” fogalmát. Több esetben ugyanis csupán az emlék egy része maradt fenn vagy képvisel védelemre méltó értéket.

A „H-2” kategória a különös szépségű, az utcakép léptékébe harmonikusan beleillő, illetve a térfalak jellegét meghatározó épületek utcai homlokzatának megóvását tűzte ki céljául.³⁶ Szép számban jelöltünk meg olyan emlékeket, amelyeket más rendelet formájában lenne ésszerű védeni (szobrok, emlékművek, kilátó pontok, növényzet).³⁷ Ezek törlését írtuk elő a helyi építési szabályzat mellékletéből.

Az anyagot igyekeztük olyan módon dokumentálni, hogy az alkalmas legyen szakmai megvitatásra és a végleges névsor kialakítására. A város javaslatára mindenekelőtt dr. Kubinszky Mihály egyetemi tanárt, a műszaki tudományok doktorát kértük fel az anyag lektorálására.³⁸ Gondos szakértői véleménye alapján a „H-1” kate-

³³ Gyakori hiba a fa ablakok oda nem illő, műanyag nyílászáróra való cseréje, a gazdag építészeti díszek cementspriceléssel való „javítása”, az eredetileg „húzott” profilok kőműveskanállal történt „kiegészítése”, az épületek stílusához nem illő színezés.

³⁴ Sopron Megye Jogú Város Ügyiratszám: 58386-9/2010.

³⁵ A H-1 kategóriába 273 soproni, 19 brennbergbányai, 2 sopronkőhidai és 2 külterületen elhelyezkedő emléket soroltunk. A H-1R részleges védelmet 6 esetben javasoltunk elrendelni.

³⁶ H-2 kategóriába 46 soproni, 2 brennbergbányai, 1 sopronkőhidai és 8 balfi emléket soroltunk be.

³⁷ Az anyag felhívja a figyelmet a vizsgálat során feltárt olyan egyedi jellegzőnövényekre vagy növényzet-együttesekre (lőveri előkertek), amelynek megléte az emberi környezet védelme, a hagyományos városkép megőrzése, vagy várostörténeti, kulturális szempontból közérdek. A feltárt növényi értékek nem kerülnek listázásra: azok védelméről egy másik rendeletnek szükséges gondoskodnia.

³⁸ Kubinszky professzor lektori véleményét 2010. december 1-re elkészítette és azt írásban átadta. A munka teljes anyagát 2010. december 15-én Sopron Megyei Város Polgármesteri Hivatalának hivatalos helyiségében ismertettük dr. Fodor Tamás, Sopron Megyei Város Polgármesterével, dr. Simon István, Sopron Megyei Város Alpolgármesterével és Kuslits Tibor városi főépítésszel. Az ismertetésen a résztvevők a felkért lektor szakvéleményét is meghallgatták és a bemutatott anyagot részletesen megvitták.

góriában megkülönböztettük azokat az emlékeket, amelyeket építészeti értékeik és dokumentum jellegük alapján mindenképpen központi védelemben kellene részesíteni.

Meg kell jegyeznünk, hogy a Magyar Műemlékjegyzék, amelyet az 1950-es években állítottak össze, ma már mindenképpen kiegészítésre szorul. Az elmúlt évtizedekben sikerült egy-egy, a központi listából hiányzó emlék központi védelmét „állampolgári jogon” kérvényezni. Javaslatom alapján így kaphatott védelmet a Lenck mauzóleum az evangélikus temetőben, Lenck Emil Deák tér 1. számú egykori villája, a Rákóczi Ferenc utca 3. számú Russ villa, a Hild család kőfaragóműhelye a Kossuth Lajos utca 8. szám alatt és a Fő tér 1. szám alatti városháza. Az elmúlt években Sopronban a külső várfalig kiterjesztették a „műemléki jelentőségű terület” határát és néhány újabb soproni emlék is védelmet kapott.³⁹ A központilag védett emlékek listájának kiegészítése azonban ma még kérdések sorát veti fel, ezek kevésbé állampolgári jogon, sokkal inkább „közfeladatként” oldandók meg.⁴⁰ Mivel e területen lassú az előrehaladás, a helyi védelem súlya és jelentősége egyre inkább növekszik.

A Sopron Megyei Jogú Város vezetőivel tartott egyeztetés során kialakult megegyezés szerint Sopronban az összes helyi értéket magában foglaló, teljes körű lista összeállítására és elfogadására kell törekedni, a szobrászati emlékek, emlékhelyek és emlékművek védelmére pedig új rendeletet kell alkotni. De vajon milyen jellegű emlékek tartoznak a védelem körébe?

Ami a területi védelmet illeti, indokoltnak látszik a Mező utca igényes földszintes, polgárházias beépítésének és a Wesselényi utca, Vörösmarty utca és Táncsics Mihály utca egységes háziorainak területi védelme. Utóbbi a helyi városképi védelem technikájával – „he” – oldható meg. A város északi határán a Zsidó temető teljes területe és Pihenőkereszt és környezete is megóvásra szorul. Továbbra is nagy igényességgel kell kezelni és védeni az Alsó- és Felső-Lőverek teljes területét.⁴¹ Balfon a Fő utca és Óhegy utca páros-páratlan oldalán, a hátsó telekhatárig kiterjedő védelmet kívánatos lenne északi irányban, egészen a település határáig kiterjeszteni. Sajátos településtörténeti emlék Brennbergbánya Új-Hermes bányás lakótelepének beépítése és házai, így itt is a területi védelem lenne indokolt.

³⁹ A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal időközben kibővítette a „műemléki jelentőségű terület” határát és több lépésben újabb épületek kaptak központi védelmet. Vö.: Gömör Judit: Bővült a védett soproni műemlékek lajstroma. SSz. 61 (2010), 69-77.; Szigethy Balázs: Intézkedések és tervek Sopron történeti városképének és műemlékileg védett épületeinek megóvására. uo.: 78-81. 2010 óta az alábbi soproni emlékek kaptak központi védelmet: 2011-ben a Paprét 26. sz., Újteleki utca 52. sz., 2012-ben a Magyar u. 10. sz. került fel a központilag védett emlékek listájára. A Rákóczi Ferenc utca 8. sz. – volt „Ruhagvár” épületegyüttese – Gömör Judit tanulmányának publikálásakor még nem szerepelt a Magyar Műemlékjegyzékben, utóbbi épület csupán 2011-ben kapott központi védelmet.

⁴⁰ Jelenleg hazánkban a műemléki jegyzék kibővítését tudományosan megalapozó, szervezett, az egész országra kiterjedő előkészítő kutatómunkáról nem tudunk. Úgy tűnik, hogy az esetek többségében a lelkes örökségvédők, város- és faluvédők és lelkiismeretes műemléki előadók által beküldött különféle javaslatokat foglalják központi védési rendeletbe. „Az elmúlt 100 év vidéki építészeti emlékei védelméről” 1980 és 1983 között az akkori szakminisztérium (ÉVM) megbízására vezetéssel több éves kutatás folyt (GYSMTTV, munkaszám: 6900), ennek eredményeit a Magyar Tudományos Akadémia Építészettörténeti és Elméleti Bizottsága megtárgyalta és szakértők bevonásával a historizmus, szecesszió, a korai modern és a szocialista realizmus 569 hazai emlékét – közöttük két tuat soproni épületet – javasoltunk védelemre. Sajnos a teljesség igényével összeállított listát a későbbiek során, a védendő emlékek kijelölésekor nem vették figyelembe. Műemlékvédő szakembereink a védelem alá helyezés mai, „veletlenszerű” stratégiájával szemben az emlékek teljes körű, országos felmérését javasolják elvégezni és ennek alapján a Magyar Műemlékjegyzék kiegészíteni.

⁴¹ Alsó- és Felsőlőverek: Ady Endre út–Szikla utca–Kőfejő út–Récényi út–Ciklámén ösvény–Váris út–Keresztúri út–Harkai út–Felsőbüki Nagy Pál utca–Béke út által határolt terület.

Az egyházak, mint kollektív építetők, a 19–20. században is jelentős értékeket hoztak létre Sopronban. Vidéki építészetünk sajátos emléke a r.k. temető Szent Mihály út – Pozsonyi út sarkán álló neogót ravatalozó épülete, melyet 1911-ben Schármár Károly épített. A Balfi úti evangélikus temető hellénizáló halottsházának és gondnoki lakásának épületepárját 1886-ban historizáló modorban, Schmid és Alber brünni építészek tervezték. A soproni szecessziós ravatalozója (1905).⁴² Érthető, hogy itt is a teljes épület-együttes védelmét szorgalmazzuk (1. kép).

1. kép. Balfi út, evangélikus temető ravatalozója (Wallon-Hárs Viktor felvétele)

⁴² Hárs József: Mesélő utcák Sopronban. Sopron 2003.

A Szent Margit út 4. számú Szent Margit kápolna és plébánia Schármár Károly elképzelései alapján lakóháznak épült (1909-ben), a tipikus „lőver-formájú” épület csak később kapott egyházi rendeltetést. A reformátusok Deák tér 2. számú templom- és plébániaépületét Hárs György építette 1926–1929 között, a neobarokk késői stílusában. A korai modern építészet első egyházi emléke a Szent István park 1. szám alatti Szent István r.k. templom, mely 1939-ben Körmendy Nándor tervei alapján valósult meg. Nem csak markáns külső megjelenése, hanem félkör alaprajzú, árkádos belső tere is kiemelkedő alkotás (2. kép).

2. kép. Szt. István-park (Szeredai Enikő és Bencze Julianna felvétele)

Természetesen a soproni temetők síremlékei is jelentős művészeti értéket képviselnek, ezeket azonban külön rendelettel kell majd megvédeni. Helytörténeti különlegesség – egyben emlékhely – a Gallus László által tervezett apró kőfejtői kápolna, melyet az elmúlt években Gereben Gábor építész támogatásával állítottak helyre. Brennbergbányán, a Soproni út mentén, 1928-33-ban épült templom Füredi Oszkár késői, szecessziós alkotása, melynek alagsorában kocsmá is működik, így helyi érdekességeként emlegetik. Építészeti emlék a brennbergbányai harangláb is.

Ma már nem eredeti rendeltetését szolgálja a József Attila út 42. számú egykori Evangélikus Teológus Otthon, – ma Gyermekvédelmi Szolgálat –, Gerlőczy Gedeon

késői historizáló alkotása 1928-ból. A Szent Imre téri Szent Imre kollégium ma József Attila Gyermekvédelmi Központ: a monumentális neobarokk épületegyüttes Siegel Albin és Nagygyőri Szóts Imre tervei alapján, 1928-án épült és az első világháború utáni historizmus jellegzetes alkotása.

3. kép. Lackner Kristóf u. 5. sz. (Szeredai Enikő és Bencze Julianna felvétele)

A 19. század második felében emelet, igényes középületek külső megjelenése és belső kialakítása ugyancsak megkövetelik a védelmet. Ismert tény, hogy az 1950-es években „városképi védettséget” élvező Széchenyi téri Művelődési Ház reprezentatív belsőinek megsemmisítésével pótolhatatlan veszteség érte városunkat.⁴³ Ami itt elpusztult, művészi színvonalában vetekedett Friedrich August Stüler Magyar Tudományos Akadémiájának vagy Theofil Hansen bécsi „Gesellschaft der Musikfreunde” épületének belső kialakításával. Ezért kell különös figyelmet fordítanunk az igazságszolgáltatás soproni emlékeire, közöttük Wagner Gyula Lackner Kristóf. utca 7. számú, egykori Magyar Királyi Törvényházára (1896), melynek monumentális lépcsőházterében még fellelhetők az eredeti, neoreneszánsz dekoráció színes nyomai.

⁴³ Winkler Gábor: Az egykori kaszinó és vígadó épületének építéstörténete. = Várhely 2002. 4. sz. 134–139. o., uő.: A Soproni Kaszinó építéstörténete. = Soproni Szemle 57. évf. 2. sz. 174–194. o.

A városkép szempontjából sem elhanyagolható az Ullein József tervei alapján megvalósult Lackner Kristóf utca 5. számú, egykori Kereskedelmi és Iparkamara (1904) reprezentatív épülete (3. kép). Talán kevésbé ismert, hogy első magyar olimpiai bajnokunk, Hajós Alfréd⁴⁴ is jelentős középületet tervezett városunkban (Tóth Antal utca Siketnémák Intézete, 1909).

A Bajcsy-Zsilinszky utca 4. számú, egykori Honvédnevelő Intézet 1897-ben Alpár Ignác tervei szerint, a kor legkorszerűbb, pavilonos elrendezésével létesült: az elmúlt évtizedben főépületének a háborúban elpusztult, gazdag neobarokk homlokzatát sikerült eredeti formájában visszaállítani.⁴⁵ Wagner Gyula tervezte a Fenyő tér 1. számú csapatkórház reprezentatív épületegyüttesét is.

A katonai rendeltetésű épületek nagyobb része a bombázások során súlyos károkat szenvedett. Sokukat lebontották, másokat gyökeresen átalakították. Ami megmaradt, azt gondosan meg kell óvni. A laktanyákhoz tartozó lovardák monumentális tartószerkezetei ma is tiszteletet ébresztenek. Súlyos veszteség, hogy 2003-ban tűz pusztította el a Somfalvi út 15–19. sz. honvédségi lovassági laktanya lovardájának nagy fesztávolságú tetőszerkezetét.⁴⁶ Mára egyetlen ilyen jellegű emlék maradt fenn, a Murmann Sámuel utca 4. számú tűzér-laktanya neoreneszánsz architektúrájú, impozáns belső tere. Érthető, hogy a mérnöképítészet e kiemelkedő emlékéért különös gonddal kell megóvnunk. A sopronkőhidai Pesti Barnabás utca fegyház és börtön fogdaépülete sajátos építészeti megformálása mellett drámai emlékhelye is a magyar történelemnek.

A város kultúréletének érdekes dokumentuma a Hartmann testvérek Elite film-színháza a Torna utca 12. szám alatt (Boór Gusztáv terve 1926). Vesztesége a város építészetiének, hogy szecessziós stílusú belső kialakítását csak képekről ismerjük: hatásában vetekedett Viktor Horta brüsszeli Népházának – Maison du Peuple – ugyancsak elpusztult belső architektúrájával.⁴⁷ Mindenképpen fontos Schármár Károly „villamos élő fényképek színházának” (Lackner Kristóf utca 10. számú Elektro–Bioskop épülete 1911-ből) megóvása.

Az ipari építészet jelentős alkotásokat hagyott maga után Sopronban: ennek ellenére a mérnöképítészet egyetlen emléke sem élvez védelmet. Az egykori Steiner vízimalom emeletes kő épülete romos állapota ellenére még helyreállítható lenne. Alois K. Lang terve alapján emelték a Sopron–Graz Vasárúgyár Rt. Ágfalvi út 6. számú, egyemeletes, ormfalás főépület (1909). Modern téglavázás architektúrájával tűnik ki a Haas Fülöp és fiai Rt. Baross út 26. számú, monumentális csarnoképülete (Schneider Márton terve 1907-ből). Csak részben sikerül megmenteni Schneider Márton 1890 körül emelt Csengery utca 30-32. számú Zártyár nyerstégla épületének szép téglarchi-

⁴⁴ Hajós Alfréd (1878–1955) okleveles építészmérnök, gyorsúszó, labdarúgó, labdarúgó-játékvezető, újságíró, a magyar labdarúgó-válogatott szövetségi kapitánya, az első magyar olimpiai bajnok.

⁴⁵ Tervező: Winkler Gábor, számítógépes grafika: Szabó Péter; kivitelező: Ornamentika Kft. Győr. 2006.

⁴⁶ Az épület két végfalát 1980 körül Persa András statikus tervei szerint tették állékonnnyá, a tűzkatasztrófa ezután következett be. Vö.: Fűrőd lehetne Sopronban az egykori császári lovardából; Szabó Zsófia diplomatervéről bővebben az epiteszforum.hu. cikkében olvashatunk.

⁴⁷ Sajnálatos módon Victor Horta (1861 – 1947) nem egy, jelentős házat – köztük a Maison du Peuple (1895–99) épületét is – lebontották (1965).

tektúráját. Az acél oszlopokkal alátámasztott, egységes belső csarnoktereket a legtöbb esetben kisebb terekre osztották.

A közlekedés emlékei közül a Vitnyédi utcai, egykori villamos kocsiszín épületét már nem találtuk meg. Szomszédságában védelmet érdemel a kőszén alapú gázgyár Flandorffer Ignác emléktáblájával megjelölt földszintes téglapülete. Legalább egy-egy típusát meg kellene tartani a vasúti pályák mellett álló őrház-épületeknek (GYSEV őrház a Batsányi utca közelében, Déli pályaudvar fogadóépülete és irányító-tornya a Baross úton.) Mivel ezek az épületek eredeti rendeltetésüket elvesztették, számukra új hasznosítást kell keresni.

4. kép. Wesselényi utca 13-23. sz. (Winkler Gábor felvétele)

A historizáló lakóházak megtartása különösen fontos a városkép megőrzése szempontjából. A 19. század polgárházainak díszes neoreneszánsz homlokzatait ma szinte minden esetben a leegyszerűsítés, szakszerűtlen átalakítás veszélyezteti. A Csengery utca 5. számú késő romantikus emeletes lakóház homlokzatát dicséretes módon, szakszerűen helyreállították. A 8. számú ház igényes neoreneszánsz architektúrája ugyancsak markáns eleme az utcának, mely szintén eredeti formájában állítandó helyre.

A nyugati városrész többszintes lakóházai a Wesselényi utcában és Ősz utcában szerencsés módon megőrizték neoreneszánsz díszüket (4. kép). A Kossuth utca szabadonálló polgári villái közül emeletráépítéssel sokat elrontottak, a még megmaradtak védelemre szorulnak. Kijebb haladva is találunk igényes házsorokat, szép föld-

szintes polgárházakkal. Ilyen a Tóth Antal utca 4. számú polgárház neoreneszánsz homlokzata az 1880-as évekből. A Jókai utca 20. számú reprezentatív polgárház az egységes utcakép fontos eleme. A „Stampf-házat” 1927-ben Kherndl Kálmán tervezte. Építészeti jelentősége mellett várostörténeti dokumentum is, ugyanis e házban lakott leánytestvéreivel Báthy Anna operaénekesnő.⁴⁸

5. kép. Zrínyi Miklós u. 22. sz. (Szeredai Enikő és Bencze Julianna felvétele)

A historizáló stílusban épített, reprezentatív polgárházakat az első világháború utáni évtizedekben egyre inkább a zárt sorban épített, modern lakóházak váltották fel.⁴⁹ Stílusuk Sopronban valamiféle átmenetet képez a 19–20. századi angol sorház és a német nyelvterületeken kedvelt „Heimatstil” épületei között. Ilyen házakat szép számmal találunk a Hunyadi János utcában (7., 9. és 15. sz.). A Hunyadi János utca 13. számú lakóház oromfala favazas szerkezettel épült,⁵⁰ hasonló megjelenésű, igényes épületeket a Zrínyi utcában is találunk (22. sz.) **(5. kép)**. A Madách utca 7. számú ház

⁴⁸ Báthy Anna operaénekesnő, eredeti nevén Stampf Anette (1901–1962). A művésznő különösképpen Bartók és Kodály műveinek előadásával ért el nagy sikereket, de énekelt Bach-, Beethoven-, Mozart-műveket is. Sopronban, a Széchenyi téri Művelődési Házban többször hangversenyzett.

⁴⁹ Az Alsó-Lőverek keleti tömbjeiben emelt lakóépületeket a soproniak gyakran „angol házak” néven is emlegetik.

⁵⁰ Magyarban is használt elnevezése: Fachwerkhaus.

még historizáló stílusú – saroktornyos kialakítása ideális városképi "kapu-motívumot" alkot. Emeletes, kertvárosi sorházai közé (3., 12.-32. és 13. sz.) az 1930-as években „Bauhaus” stílusú lakóépületek is vegyültek (Madách utca 5. sz.). Közülük a Madách utca 17. számú korai modern sarokházat a legutóbbi időkben eredeti formájában, mintaszerű szakszerűséggel állították helyre.

A 19–20. század polgári társadalmá fokozott szociális érzéket mutatott a munkavállalókkal szemben. Ennek dokumentumai a Sopronban is megszorodó munkáslakás-építkezések. Maga a város is épített bérházakat, így 1927-ben, a Városi Mérnöki Hivatal tervei szerint monumentális házsort emeltek a Győri úton (5.–11. sz.). Munkáslakásnak épült a Vasárugyár Rt. 48 lakásos épületegyüttese a Bánfalvi út 10. szám alatt.⁵¹ A Fésűsfonógyár Rt. vezetőinek és munkásainak 1941–1943 között Franz Schuster bécsi építész terveinek felhasználásával három lakóházat építettek a Besenyő utcában (17 – 19. sz.). Sajnos itt a védelmi javaslat már későn érkezett, hiszen az Ágfalvi út sarkán álló épületet emeletráépítéssel a felismerhetetlenségig eltorzították. Az Aggyag utcai, nyerstéglából épült munkáskolónia jellegzetes épületeire Hadas László építész hívta fel figyelmünket.

6. kép. Brennerbergi út 19. sz. (Polgár Attila felvétele)

⁵¹ Schármár Károly terve 1910-ből, két szekciója a második világháború bombázásai során elpusztult.

Brennbergbánya, a Brennbergi út mentén 1933-ban Füredi Oszkár tervei alapján kétszintes, modern bányász nyugdíjas sorház épült (19. sz.) (6. kép). Brennbergbánya Új-Hermes telepén nyolc téglalapítésű lakóház és pékház létesült. Szerencsés módon ezek az épületek ma is elfogadható állapotban vannak. Füredi Oszkár híres munkásházai közül azonban egyelőre csupán a Trebitsch és Fia Selyemgyár dolgozói részére épített Csengery utca 106. számú, kétemeletes, nyerstégla homlokzatú ház kapott központ védelmet (1925).⁵²

7. kép. Hunyadi János u. 32.-Mikoviny u. 21. sz. (Polgár Attila felvétele)

A századforduló polgári életformája megkövetelte az otthonos, gazdaságos családi otthonok létesítését. Az Alsólőver utca 19. számú, jellegzetes, szabadonálló társasház Füredi Oszkár alkotása: a ház 1930 körül épült, a késő szecesszió modorában. Füredi Oszkár az elkövetkező években több modern villát is tervezett az Alsó-Lőverekben (Mikoviny u. 40., Hunyadi utca 32.– Mikoviny utca 21. sz. sarokházak 1933-1934-ből) (7. kép).

⁵² A 19–20. század közép-európai munkásház építés történetét hat nyelven, részletesen feldolgozza: Johann Schwertner – Georg Kanhäuser – Paolo Tomasella – Paul Wall – Gábor Winkler – Domen Zupancic: Munkásnegyedek és munkásvárosok 1750 és 1951 között. Maria Saal 2011.

Az első világháború utáni középítkezések esetében legtöbb esetben egyféle, sajátos, konzervatív, historizáló stílust követeltek meg. Jó példája ennek az Erzsébet utca 9. számú, egykori Pénzügyi palota. A hatalmas együttes 1924–1925-ban, Exler Jenő és Zobel Lajos tervei alapján neoromán stílusban épült.⁵³ A legutóbbi időkben történt bővítése során külső megjelenésén és igényes belső tereinek kialakításán szerencsés módon nem változtattak. A Ferenczy János utca 5. sz. Isten Megváltó Leányai Tanítórend iskola- és zárdaépületét Fábíán Gáspár tervei alapján, az első világháború utáni neobarokk reprezentatív stílusában emelték.⁵⁴

8. kép. Frankenburg u.6. sz. (Diebold Károly felvétele)

⁵³ Az épület ma a Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának ad otthont.

⁵⁴ Az épületegyüttes napjainkban a Nyugat-magyarországi Egyetem Benedek Elek Óvónképző Intézetének ad otthont: az együttest 1970 körül Hidasi Jenő építész tervei alapján, modern stílusban bővítették.

A lakóházépítésben a 20. század első felében a bérházformát mindinkább a társasházak váltották fel. Sopronban egy sor, komfortjában és építészeti kialakításában egyformán kiemelkedő minőségű lakóház épült. A Frankenburg út 6. számú háromemeletes társasházat 1930-ban Winkler Oszkár tervezte (8. kép).⁵⁵ Szomszédságában több lakóház is hasonló stílusban épült (pl. Frankenburg út 4.). Dél felől tekintve az épületsor egységes, korszerű arculatot ad a történeti Belvárosnak. A Vörösmarty utca összképét is modern házai határozzák meg (3–5. és 10. szám).

9. kép. Deák tér 49. sz. lépcsőháza (Polgár Attila felvétele)

A Pázmány Péter utca és Deák tér északi és a Mátyás király utca keleti társasházai a „műemléki jelentőségű terület” határain belül találhatóak, így azok külső megjelenését a központi műemlékvédelem óvja. A teret határoló, kiemelkedő színvonalú társasházépületek kivételes szépségű belső terekkel, előcsarnokokkal és lépcsőházakkal rendelkeznek, ezért egyedi védelmük elengedhetetlen.⁵⁶ A Deák tér 45. számú Esterházy Hitbizomány tisztviselői lakóháza 1932-ben, Hárs György építész tervei alapján, – a

⁵⁵ Az épületet számos hazai, európai és tengerentúli építészettörténeti témájú publikáció is közölte. Vö.: Oszkár Winkler. Apartment building. Sopron, 1935. In: János Bonta: Functionalism in Hungarian Architecture. East European Modernism. Thames and Hudson, New York 1996. 157–163.; Otto Kapfinger: Neue Architektur in Burgenland und Westungarn. Salzburg 2004. 6–7.: mindkét publikáció a lakóház egész oldalas képével. Megdöbbentő, hogy az egyetlen, hazánk határain kívül is ismert soproni építés egyik épülete sem kapott mindeddig központi vételemet.

⁵⁶ Steiner Emil és Gyula részére épült a Pázmány Péter utca 1. számú, kétemeletes sarokház, ennek terveit Somlai Aladár készítette. A szomszédos, Pázmány Péter utca 3. és 5. sz. házak 1935-ban épültek.

megbízó nyomatékos kívánsága szerint – neobarokk stílusban épült. Igen szépek a Deák tér 47. és 49. számú lakóházak lépcsőházának terei: tervezőjük Füredi Oszkár (9. kép).

A Mátyás király utca kiépítése a Belváros felé történt megnyitása után (1938) gyorsult meg. Egységes, korai modern házsora színvonalában Budapest, Újlipótváros⁵⁷ korszerű beépítésével vetekszik. A Mátyás király utca számú kétemeletes modern lakóházai az 1–3. számú háztól a 17. számú házig 1935–1940 között épültek fel Somlai Aladár, Winkler Oszkár és Füredi Oszkár⁵⁸ tervei alapján. Harmonikus térfal jött létre az Alsó-Lóverekben is (Bajcsy-Zsilinszky utca 1. – Batthyány tér 1. sz.). Utóbbi házsor egységes homlokzati kialakítását kívánjuk védeni (10. kép).

10. kép. Damjanich utca 1. sz. spalettás ház (Polgár Attila felvétele)

A két háború között a vendéglátás is fellendült Sopronban. Sajnos az e korból származó, korszerű szállodaépületeket (Lóver Szálloda épületpárja, Gyermek Szívszanatórium) az 1980-as években a felismerhetetlenségig átépítették. A Soproni-hegység-

⁵⁷ A Fővárosi Közmunkák Tanácsa a Szent István park létesítését 1928-as rendeletében határozta el, a felhagyott parkettagyár helyén. A beépítési tervek készítői gazdasági okokból sűrű, városias beépítés mellett döntöttek. A rendelet egységes, „modern” stílust írt elő az építetőknek és építésznek. Az öt-hat emeletes tégláépületek nagy méretű, jó minőségű lakásokat tartalmaznak, igényes közösségi terekkel, gazdag anyaghasználattal.

⁵⁸ Ebben az időben Füredi építi a Damjanich utca 1. sz. „spalettás házat” is.

ben Winkler Oszkár 1936-ban építtette az István-menedékházat: a tájba illő, szép épület csak részben maradt fenn (11. kép). Szerencsés módon megőrizte jellegzetes külső megjelenését a Füredi Oszkár tervei alapján, 1938-ban épült „Hernfeld-panzió” a Deákúti út 10. szám alatt. Tömböly Dénes 1942-ben készült üdülőegyüttes tervét – Váris út 2. szám – a háború kitörése miatt csak részben kiviteleztek.⁵⁹ Az idegenforgalmat szolgálta a Károly magaslat kilátójának dinamikus architektúrája, Winkler Oszkár alkotása (1933) (12. kép).

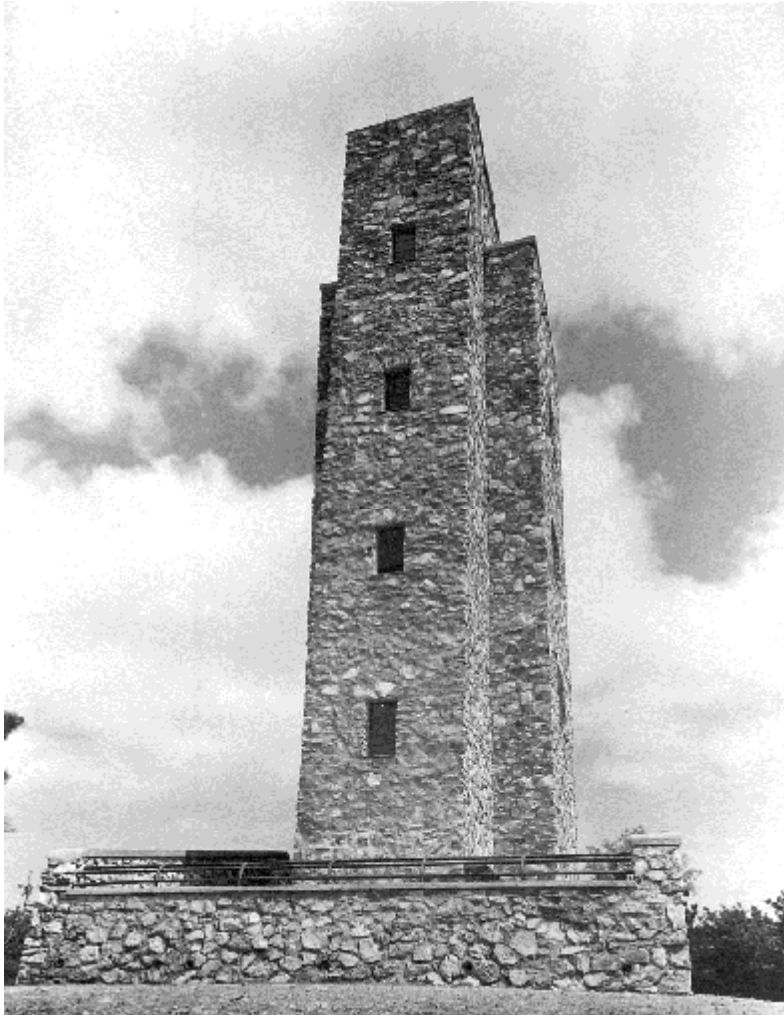
11. kép. Turistaház a Nyíresen. (Diebold Károly felvétele)

Az első világháború után az oktatási épületek egy része még ugyancsak a késő historizmus stílusában épült (általános iskola: Mátyás király utca 18. sz.; Szent István római katolikus elemi iskola: Fapiac 2. sz.). A Nyugat-Magyarországi Egyetem botanikus kertjébe 1941-ben Winkler Oszkár modern stílusban tervezte meg a matematikai épületet (13. kép). Nem csak külső formája, hanem szép belső terei is védelmet ígnyelnek. Ebben az időben kezdik el építeni, ugyancsak Winkler Oszkár tervei alapján, a Bajcsy–Zsilinszky utca 11–13. számú Evangélikus Tanítóképző internátusát (1942) és az Ady Endre út 5. számú, kétemeletes diákokotthonát (1943). Befejezésükre csak jó egy évtized múlva kerül sor.

Brennbergbánya a két háború között sokat fejlődött. Szerencsére a bányászat megszűnése ellenére máig fennmaradt a korai mérnöki építészet több értékes em-

⁵⁹ 1955–1958-ben Füredi Oszkár majd 1970–1971 között Kun Attila tervei alapján átépítették és bővítették.

léke: egy kémény, a mérlegház és raktár. A becses ipartörténeti emlékek közül csupán az 1835-ben emelt Óbrennbergi út 14. szállító gépház védett. A bányatelep köz- és lakóépületei a bányatulajdonosok „paternalista” – munkavállaló-barát – szemléletét bizonyítják. Brennbergbányán ebben az időben épült fel a korszerű általános iskola, az ideiglenes kórház, a közfürdő és az óvoda épülete.

12. kép. Károlymagaslat (Diebold Károly felvétele)

A háború utáni archaizáló építészet – a központilag „elrendelt” szocialista realista irányzat – több emléke is igényes alkotás. Bár a diktatúra emlékei, mégis védelmet érdemelnek. A Deák tér 37–41. számú, tömbméretű lakóház-együttes „U” formában

parkot keretez. Összképét az elmúlt évtizedben, a Mátyás király úti szárnya fölé épített, aránytalan saroktömeg előnytelenül befolyásolja. A szocialista-realista stílus reprezentatív emléke az 1955-ben, az Ady Endre út 10. szám alatti telken felépült Sotex kultúrház (1950–1952). Itt az igényes belső terek megtartása is indokolja a teljes körű helyi védelmét.⁶⁰ A Templom utca 24. számú háromemeletes lakóház Füredi Oszkár tervei alapján 1959-ben épült: kialakítása még erősen mutatja a letűnt „szocreál” stílusát. Az ipari építészeti európai híré alkotása a Vándor Sándor út 2. számú, egykori épületasztalosáru-gyár.⁶¹

13. kép. Bajcsy-Zsilinszky u. 4. sz. Matematikai épület (Diebold Károly felvétele)

Az 1956 utáni időkben az építészet Sopronban is megint modern utakat keresett. A modernhez való visszatérést bizonyítja a Templom utcában, az egykori neológ zsinagóga helyén emelt háromemeletes lakóház (23. sz., Winkler Oszkár terve 1959–1960). A Lóver körút 37. számú KPVD SZ üdülő – ma Hotel Siesta – merész, lépcsős

⁶⁰ Belsőépítész tervező: Németh István, A bejárati színes, mázas kerámia plasztikája Buza Barna szobrászművész alkotása. A szép belsőket az 1990-es években példás szakszerűséggel, eredeti formájukban és színeikkel állították helyre.

⁶¹ Winkler Oszkár 1950–1951 között kivitelezett épületének terveit neves német folyóiratban is közölték. Vö.: Kossatz, Gert: Betriebsstätten der Holzindustrie – Planungsgrundlagen. Deutsche Bauzeitschrift 1964. 4. és 5. sz., Verlag Technik. 481 – 696. o. alaprajzokkal és metszetekkel.

tömege Cserhalmy József⁶² és munkatársai tervei alapján, 1973-ban épült (14. kép). A Ferenczy János utca 7. számú Vas-és Villamosipari Szakközépiskola Lang János⁶³ alkotása 1988-ból. A Lenkey utca 5. számú rendelőintézet épületét Ujváry Rudolf⁶⁴ 1970 körül új szárnyal bővítette. Az ő alkotása a környezetéhez jól alkalmazkodó Új utcai 23. számú Palatinus Szálloda is. A Szent Mihály temető új bejáratát Solt Herbert⁶⁵ tervezte 1993-ban.

14. kép. Lóver körút 37. sz. (Cserhalmy Győző felvétele)

Néhány „különleges”, sajátos rendeltetésű emléket is védeni akarunk városunkban. A „kisémlékek” közül kell említeni a Kossuth Lajos utca és Erzsébet kert nyilvántartásba vételét.

⁶² Cserhalmy József (1922–2005), a Győri Tervező Vállalat egykori vezető építész; munkatársa: Hegyi György, belsőépítész: Nagy Szabolcs.

⁶³ Lang János (1934–1996), a Győri Tervező Vállalat építész.

⁶⁴ Ujváry Rudolf (1937–2009), a Győr-Sopron Megyei Tanács Tervező Vállalat egykori vezető tervezője.

⁶⁵ Solt Herbert (1932–1999), a Győri Tervező Vállalat egykori vezető építész.

nos illemhelyeit: a város vezetését és közösségét dicséri, hogy ezek eredeti formájukban fennmaradtak (15. kép). A Zerge út 26. számú ház kertjében öntöttvas szerkezeteivel együtt maradt meg egy jellegzetes löveri kútház. Füredi Oszkár eredeti terveinek felhasználásával újjáépült a Lóver körúti zenepavilon is. A Virágvölgy emlékei között ma már alig néhány 19. századi kerti házat találunk, pedig ezek igényes kialakítása egykor vetekedett a löveri házakéval. Ezért kívánjuk védeni Bognár Károly máig fennmaradt kerti házat. A Tómalom területén – talán egyetlenként az országban – áll még az ötvenes évek tipikus kereskedelmi létesítménye, a "gomba" büfé.

Balf fő utcájának népi épületei közül néhány még megtartotta eredeti fésűs beépítését és karakteres oromfalas homlokzatát (Fő utca 54., 56. 58. sz.). Különös helytörténeti emlék a Bozi utca 2. kora historizáló fogadóépülete.

15. kép. Sopron Erzsébet kert nyilvános illemhely (Winkler Gábor felvétele)

A rendelettervezetről

A vizsgálatok és egyeztetések tapasztalatainak figyelembevételével született meg az épített környezet helyi védelméről szóló rendelet szövegtervezete, amelynek mellékletét képezheti a védett objektumok listája is.⁶⁶ Sajnálattal kellett tapasztalni, hogy a

⁶⁶ A dokumentálásra került összeállítás az építésügyről szóló 1997. évi LXXVIII. tv. 6. § (1) bekezdése b., pontja, az Országos Főépítész Kollégium 2001. április 24. ajánlásainak figyelembevételével készültek el. Az elfogadásra javasolt rendelet tartalma: fogalom-

rendelettervezetben védelemre javasolt épületek közül nem egy időközben elpusztult. Nem sikerült megtalálni több, a korábbiakban még létező lövéri kútházat, kisebb fa-építményeket. Ezeket minden bizonnyal megsemmisítették, áthelyezték, vagy átépítették. Néhány, korábban jelentősnek ítélt, szép épület helyén igénytelen, új ház áll (Berzsenyi Dániel utca 5. sz.) vagy éppen most bontják az épületet (Udvarnoki utca 1. sz.). Szinte szemünk előtt dúlták szét a Lehár Ferenc utca 9. számú ház szép, 1870 körül épült neoreneszánsz homlokzatát. A Mező utca 14. számú, előkelő, oromfalas lakóház dús neoreneszánsz díszzeit a védelmi javaslat készítése idején verték le: az épület sima, hőszigetelő vakolatot kapott.

Ami a rendelettervezetet illeti: fontos szempontnak ítéltük, hogy a helyi védelem előírásai legyenek rugalmasabbak, mint a központi védelem, nyissanak utat az óvatos és célszerű fejlesztésnek, ésszerű és praktikus változtatásoknak. A rendelettervezet előírásai ezért is „megengedőbbek”, mint a műemléki törvény megkötései. Ügyeltünk arra, hogy az egyes bekezdései ne tiltással kezdődjenek. A készülő előírások során igyekeztünk megőrizni valamit abból az őszinte, önként keletkezett igényből, ösztönös törekvésből, amely ezeket a rendeleteket az elmúlt évtizedekben – minden „központi utasítás és szabályozás” nélkül – létrehozta és éllette. A helyi rendelet ugyanis egyedül így maradhat hiteles és őrizheti meg „közmegegyezés” jellegét.

A végleges listát a város polgáraival és szakmai szervezeteivel meg kell ismertetni, szövegét vitára kell bocsátani.⁶⁷ A helyi védelem megvalósításában nagy segítséget adhatnak a Soproni Városszépítő Egyesület bizottságai, a Magyar Építész Kamara helyi csoportja és más, városukat szerető, civil szervezetek. Az elkészült anyagot jóváhagyása előtt mindenképpen el kell majd eljuttatni e civil szervezetekhez is. Az épülettulajdonosokkal ugyancsak mielőbb fel kell venni a tárgyalás fonalát. A védelem népszerűsítését segíthetné, ha a helyi védelem alatt álló épületekről tájékoztató anyag, kiadványok és DVD készülne.⁶⁸ A helyi védelmi javaslatot ugyanakkor a városrendezési tervekkel is összhangba kellett hozni.⁶⁹ Itt a szükséges egyeztetéseket már elvégeztük: ennek köszönhetően a helyi védelem javasolt anyaga és a szerkezeti terv döntései összhangba kerültek egymással.

Az eddigi tapasztalatok szerint a városképi rendeletek előírásainak betartása az elmúlt negyed évszázadban hazánk történeti városaiban különösebb konfliktusokat nem okozott. A pontosan megfogalmazott „helyi építési szabályzat” ugyanakkor megkönnyítette az építési hatóságok dolgát, az itt lakók számára pedig jogbiztonságot teremtett, hiszen a rendelet szövegéből egyértelműen kiderült, mit lehet, és mit nem

meghatározás, rendelet célja, helyi értékvédelem feladata, általános előírások, rendelet hatálya, javasolt rendeleti kategóriák, a helyi értékvédelem elemei és kiterjedése, a védetté nyilvánítás és megszüntetése, védett értékek használata, fenntartása, karbantartás szabályai, kötelezettségek, helyi értékvédelem támogatása, szükséges intézkedések felsorolása és a helyreállítással, bővítéssel kapcsolatos építési követelmények.

⁶⁷ A listát és a rendelettervezet szövegét eddig két ízben bocsátottuk szakmai építészeti vitára. A soproni építészek javaslataival a listát tovább bővítettük.

⁶⁸ Szombathelyi építészeti értékei 1. Helyi védelem alatt álló épületek. DVD.; ISBN 978 963-7227-25-7; vö.: Winkler Gábor: Szombathelyi építészeti értékei. Helyi védelem alatt álló épületek. In: Vasi Honismereti és Hélytörténeti Közlemények. 2011. 38. évf. 1. sz. 70–82.

⁶⁹ 2011. január 27-én dr. Orosz Bálint, a VÁTI ügyvezető igazgatója, a készülő Sopron Megyei Város szerkezeti tervének vezető tervezője megkeresett azzal a kéréssel, hogy a munka teljes anyagát a tervezéshez munkaközi adatszolgáltatásként bocsássam a VÁTI rendelkezésére. Az adatszolgáltatás CD lemezen, az egyeztetés a VÁTI székhelyén történt.

lehet változtatni a régi házakon és hogyan lehet azokat továbbfejleszteni, bővíteni, átalakítani. Az épített környezet védelmével kapcsolatos helyi intézkedések hatásosnak bizonyultak, hiszen a lakosság részbeni kicserélődését sem követte a teljes átépítés és település jellegének megváltoztatása.

Sopron esetében különös súllyal merült fel a helyi védettségű épületek helyreállításának pénzügyi támogatása. Belátható ugyanis, hogy a közérdekből megőrzésre kerülő építészeti örökség tulajdonosait a helyreállítási munkák elvégzésében anyagiilag is szükséges segíteni. Mindez a legutóbbi időkig csak kevés helyen valósult meg.⁷⁰ Pedig a helyileg védett épületek helyreállításának és jó karban tartásának elősegítése – helyi adóktól való mentesítés, a helyreállítás költségei esetében alacsonyabb általános forgalmi adókulcs bevezetése, az örökösödési adó csökkentése, jó hitelek és egyéb pénzügyi kedvezmények – a helyi védelem szerves részét képezi.⁷¹ A támogatás pénzügyi fedezetének hiánya Sopronban is hátráltatja az elkészült rendlettervezet elfogadását.

Összegezve: az elmúlt évtizedek tapasztalatai azt mutatják, hogy döntő fontosságú, hogy a helyi védelem a területrendezésben, közigazgatásban és a mindennapi életben is a központi védelemmel azonos tekintélyt kapjon. Az lenne a helyes, ha a központi-
lag védett és helyileg védett emlékek megőrzésének feladatát a város egyformán magáénak érezné és minden lehetséges módon segítené.

Az elmúlt két évben, az előkészítő munkák során azt tapasztaltuk, hogy a helyi védelem fontosságát Sopron Megyei Jogú Város vezetői és a helyi szakemberek legtöbbször megérti és támogatja. Jó lenne, ha a rendelet elfogadása nem kerülne le végleg a városatyák programjáról. A helyi védelemmel kapcsolatos javaslatokkal tehát az elkövetkező időkben is következetesen és kitartóan kell foglalkozni és ez nem történhet másként, mint jól átgondolt, következetes stratégia alapján. Sopron helyi értékeinek védelem helyi feladat, a vele való foglalkozás azonban nemzeti és európai érdek is.

⁷⁰ Szilágyi István városi főépítész dicséretes módon elérte, hogy a rendelet az érdekeltség feltételeinek biztosításával is kiegészüljön. A helyileg védett szombathelyi épületek tulajdonosai pályázat útján az épületek megújításához anyagi segítségre is számíthattak: a megújítások támogatására az önkormányzat az éves költségvetésében 3 millió Ft-ot különített el.

⁷¹ Az ezzel kapcsolatos pénzügyi döntéseket hazánkban a mai napig eredménytelenül szorgalmazzuk. Az USA-ban például a szakszerű helyreállítás követelményeit előíró szabállyal egy időben kidolgozták a meglévő épületek megtartására ösztönző, teljes körű és igen hatékonyan gazdasági szabályozók rendszerét.

A műemlékekkel kapcsolatosan az a (tév)hit él a köztudatban, hogy azokhoz hozzányúlni, azokon változtatni, azokat a mai kor igényeihez igazítani nem szabad. Az alábbiakban néhány Sopron környéki falusi templom példáján keresztül próbálunk meg rámutatni arra, hogy milyen feltételek között van helyük a műemléki védetségű épületeken a korszerű építőanyagok, új építéstechnikák alkalmazásának, és kitérünk az intézményes műemlékvédelem jelenlegi működését meghatározó szempontokra is.

A hatvanas-nyolcvanas évek nemzetközileg is elismert műemlék-helyreállítási lendülete Sopronban és környékén – a gazdaság más területeihez hasonlóan – a rendszerváltással tört meg. Az utóbbi néhány évben azonban, elsősorban európai uniós támogatások felhasználásával, ismét megnövekedett a műemlékeket is érintő beruházások és fejlesztések száma. A megváltozott világnézet, a hosszú távú beruházói személet teljes hiánya és a finanszírozási rendszer miatt azonban klasszikus műemlék-helyreállításokról csak ritkán beszélhetünk.

A klasszikus helyreállítások korában, a hatvanas-nyolcvanas években a munkálatokat irányító szakemberek körében egyértelműen felismert tény volt, hogy a történeti településképeink olyan meg nem újuló erőforrást jelentenek, amelyek eltékozlása veszélyezteti a településeink élhetőségét, jövőjét. A történeti város- vagy faluképnek pedig része a településen a templomon és az útszéli kőkeresztén kívül minden régi beépítésű utca, minden régi épület, minden apró történeti építészeti részlet (vakolatdísz, padlásbevilágító, kapu, ablak, kilincs, kopogtató, stb.), amely hagyományos, kézműves kialakítása révén illeszkedik bele a településszövet egészébe, teszi azt vonzóvá, érdekessé, élhetővé.

A kilencvenes években hazánkra törő vadkapitalizmus és a világméretű globalizáció következtében kialakuló fogyasztói gondolkodásmód nem kedvez a műemlékek megóvásának. Sajnálatos módon az elmúlt évtizedben rendkívüli módon megsaporodtak – elsősorban a soproni Belváros Várkerületen kívüli területein és a környező falvakban – a hagyományos építészeti elemek cseréi. Számos – önmagában talán nem kiemelkedő értékű, de a falu- vagy városkép szempontjából meghatározó – házat bontottak le vagy alakítottak át a felismerhetetlenségig. A mai, tömegtermékként előállított építőanyagok és technológiák felhasználásával átépített épületeknek köszönhetően uniformizálódik az utcakép, az egyes épületek elveszítik saját arculatukat, személytelenné válnak. A település megszűnik az lenni, amelyet mindannyian (szakemberek és laikusok, turisták és ott lakók) ismerünk és szeretünk szemmel látható történetisége, múltja miatt. A folyamatos – történeti értéket nem becsülő – átalakítások révén eltűnnek a szemünk elől azok a településképek, amelyek sehol máshol nem alakulhattak volna ki, csak itt a Kárpát-medence nyugati végén az elmúlt ezer

év itt zajló történelmi eseményei során. Helyettük sematikus, múlt és egység iránt érzéketlen, jellegtelen utcahalmazokat kapunk.

A mára teljesen szétdarabolt, az önálló szakmai döntéshozatal lehetőségétől szinte teljesen megfosztott, az örökségvédelmet gépies hatósági ügyintézként ellátni kénytelen örökségvédelmi intézményrendszer¹ pedig képtelen az érdektelenséggel, pénztelenséggel, nemtörődömséggel és főleg az egyéni rövid távú érdekeket kiszolgáló gazdasággal szemben megvédeni az értékeket.

Elenyésző azoknak a száma, akik önerőből indulnak neki egy műemlék-felújításnak, a Nemzeti Kulturális Alap felhívásától eltekintve pedig a pályázati kiírások a legritkább esetben vonatkoznak műemlék-helyreállításokra. Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP), közismertebb nevén LEADER programok a kis települések fejlesztését célozzák, az Új Széchenyi Terv (korábbi nevén Új Magyarország Fejlesztési Terv – ÚMFT) pedig a Regionális Operatív Programok (ROP) keretén belül nyújt lehetőséget elsősorban turisztikai fejlesztésre. A turisztikai fejlesztésre, energiatakarékosságra, akadálymentesítésre kiírt pályázatok forrásaira épülő műemlék-felújítások jelzik, hogy a pályázatok sokszor nem a valódi igényekhez igazodnak, és fordítva: a beruházásokat nem a valós igények, hanem a pályázati lehetőségek gerjesztik. Ez a folyamat pedig – lévén, hogy a pályázati források általában nem fedezik a költségeket – a tartalékok feléléséhez, hitelek felvételéhez, adósság felhalmozásához vezet. Számos olyan projektet ismerünk, ami a megvalósulást követően a pályázati előírásnak megfelelően öt évig működik, a hatodik évtől pedig csak a hiteltörlesztés marad utána.

A fentiekből következik, hogy az érdemi örökségvédelmi munka szakszerűsége sokszor csorbát szenved. A tervezést a kutatást megelőzően, a kutatási eredmények ismerete nélkül, a kivitelezést kiviteli terv nélkül, ésszerűtlenül rövid idő alatt, sokszor irreális körülmények között (télen) kell elvégezni, ami eleve kizárja az eredeti, hagyományos építéstechnológia használatának lehetőségét. A hatósági egyeztetésre és az engedélyezésre is sok esetben csak a pályázat kedvező elbírálása után kerül sor (mert a pályázaton való részvételnek nem feltétele az engedély...), amikor is a hatóság kész tények elé van állítva: a pályázatra benyújtott terveken nem lehet változtatni – viszont azokat örökségvédelmi szempontból jó szívvel elfogadni nem lehet.

A pályázatokat rendszerint hangzatos szlogenek kísérik, a sajtószereplés leginkább az előírt protokollrendezvények alkalmából lehetséges, a nyilvános kommunikáció szerint mindig minden szép és jó; de a valós problémákkal (ti. a műemléki értékek

¹ 2011. január 1-jével, a megyei kormányhivatalok felállításakor önálló szakigazgatási szervekként kiváltak a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalból a területi irodák. Ezzel a szakterület központi irányítása formálissá vált. Ugyanekkor átrendeződött az egyes irodák területi illetékessége, ezzel együtt a Győr-Moson-Sopron megyében dolgozó iroda létszáma mintegy 20 százalékkal csökkent, amit 2012 elején újabb 10 %-os létszámleépítés követett. 2012 nyarán a műemlékekkel kapcsolatos építéshatósági munkakör átkerült a jegyzők alatt működő építéshatóságokhoz. 2012 szeptemberében megszűntek az önálló szakigazgatási szervek és a szakterület megyei bontásban a kormányhivatalok Hatósági Főosztályainak irányítása alá került. Ezzel egy időben megszűnt a KÖH, feladatai részben a Belügyminisztérium Örökségvédelmi Főosztályára, részben Budapest Főváros Kormányhivatala Örökségvédelmi Irodájába, részben pedig az újonnan alakult Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási Központba kerültek. 2013. január 1-jétől a megyeszékhelyek járási hivatala alatt működnek a Járási Építésügyi és Örökségvédelmi Hivatalok (melyek ismét ellátják a műemlékekkel kapcsolatos építéshatósági feladatokat). A központi irányítás gyakorlatilag megszűnt, az első vonalban levő irodákkal szembeni elvárás pedig gyakorlatilag a közigazgatási jogszabályok betartására korlátozódik.

sokszor inkább vesztesei, mint nyertesei a beavatkozásnak) senki nem törődik². A pályázati rendszer döbbenetes adminisztratív terhet ró a pályázókra, a pályázati anyag mennyisége sokszor meghaladja az engedélyezési, illetve kiviteli tervek mennyiségét! A drága beruházások megvalósítása során a visszaélésekre lehetőséget adó, értékeink elvesztését eredményező tényező a kötelező közbeszerzés. A közbeszerzési eljárások megtámadása, újrakezdése, elhúzódása és a szűkös pályázati határidők közötti elmentmondásból rendszerint a műemlék kerül ki vesztesen, hiszen a gyorsan dolgozó, nem referenciák, hanem műszaki tartalomtól függetlenül legkedvezőbb árajánlat alapján kiválasztott kivitelezők a legritkább esetben tudják és akarják a szükséges gondosságot biztosítani.

Mindezen problémák ellenére öröndetes, hogy Sopron környékén számos falusi templom felújítása történhetett meg az elmúlt időszakban. A felújításoknak az egyik legfontosabb előfeltétele az előkészítés volt. A Győri Egyházmegye számos templom felújítását tervezette meg és engedélyeztette a kétezres évek végén. Nyeretlen pályázatok esetén az építési engedélyek több esetben kerültek meghosszabbításra, egészen addig, amíg a felújításhoz szükséges anyagi források rendelkezésre nem álltak. Az épületek felújítása a korábban már említett LEADER vagy ROP pályázatokra épült, de minden esetben jelentős volt a helyi közösség vagy a püspökség által biztosított önrész is. A munkálatokba bevont szakemberek általában helyiek voltak, a kutatók, tervezők, kivitelezők, restaurátorok általában a megyéből, vagy a közelből kerültek ki³. A jelen tanulmányban ismertetett, helyreállított templomok Győr-Moson-Sopron megye nyugati részén helyezkednek el.

A mindössze néhány példa áttekintése természetesen nem jelent statisztikát, de talán tanulságos bepillantani a felújítások lebonyolításába. Teljesen változatos a kép a tekintetben, hogy ki fogta össze a felújítást. A megrendelői részről ritkább esetben a téma iránt rokonszenvet érző plébános, gyakrabban a plébániai képviselőtestület műszaki végzettségű, vagy ilyen érdeklődésű tagja irányította a munkálatokat. A hatósággal kapcsolatot tartó személye is változatos volt, hol az építetői, hol pedig a kivitelezői oldalról került ki. A műszaki ellenőrök aktivitása is teljesen változó, az aktív, irányító szereptől egészen a „fantom”-műszaki ellenőrig. Ugyanilyen változatos képet mutat a kivitelezői kvalitás és hozzáállás: találkozunk a műemléki szempontokat megértő, elfogadó, az ehhez elvárható gondossággal végzett munkával, és a minimális gondolkodással végezhető típus műszaki megoldások alkalmazásával egyaránt. Utóbbiak általában a hatóság által előírt javítást vonják maguk után. Ez pedig anyagi kárt okoz, sőt használatbavételi engedély hiányában sokszor a pályázati forrásokat is veszélyezteti.

A műemlék-helyreállítás ideális esetben kutatással, műszaki vizsgálatokkal és tervezési program összeállításával kezdődik, tervezéssel folytatódik; a kivitelezés az engedélyeztetés után következik és a kiviteli tervek alapján megy végbe. A helyreállítási

² A rendszerben megbújó ellentmondásokat jól szemlélteti a soproni Várfal-sétány kialakítása. A turisztikai szempontból kiemelkedő jelentőségű, műemléki szempontból a hatvanas évek óta óhajtott beruházás során járdák, közművek, információs rendszer épül, de magára a városfalra egy fillért sem költöttünk, még a növényzetet sem mertük leszedni róla, mert akkor kiderült volna, hogy milyen állapotban van a fal...

³ Az egyes épületeken közreműködő legfontosabb szakemberek nevét a lábjegyzetekben adjuk közre.

folyamatot követő rendszeres karbantartás a hazánkra jellemző rövid távú gondolkodásmód miatt egyelőre utópisztikus gondolatnak tűnik⁴.

A templomok felújításai többnyire a homlokzatokat és a tetőt érintették, a munkálatok elvégzésére több esetben csak ütemezetten került sor. A templomokat a munkálatok elvégzésének ideje szerinti sorrendben mutatjuk be.

Ebergőc⁵

A tető felújítása 2007-ben történt. Ekkor került sor az ereszcatornák cseréjére is. A homlokzatok javítását és a szivárgó kiépítését 2009-ben végezték el, ez után készült el a terep rendezése.

Harka⁶

A középkori templom tudományos alapokon nyugvó felújítása a hatvanas évek végén készült el, azóta a homlokzatok állapota meglehetősen leromlott. A vakolatok mállottak, a falfelületek foltosak, a torony főpárkánya hiányos volt, a tető hézagain keresztül rendszeresen jelentős mennyiségű hó jutott a padlástérbe.

A jelenlegi felújítás a tetőfedés cseréjével kezdődött. Jellemző különbség a klasszikus, hatvanas-hetvenes felújításaihoz képest, hogy míg annak idején a hagyományos építéstechnikák jelentős része még élő gyakorlat volt az építőiparban, ma minden négyzetméter hagyományos vakolatért meg kell küzdeni a műemlékvédelem szakembereinek. Napjainkban az ipari sorozattermékek kiszorítják az egyedi kézműves technikákkal készített szerkezeteket, és a kivitelezők többsége is az egyszerű, gyorsan kivitelezhető szerkezeti rendszereket részesíti előnyben. Ennek következménye, hogy a hagyományos építészeti részletek helyett sokszor modern – műszakilag tökéletesebb, de az épület hagyományos megjelenését rontó – megoldások az uralkodóak.

A templom sekrestyéjének téglány cserép fedése a hagyományos cserépszegéllyel, bádogos szerkezet beépítése nélkül készült, a cserepek vágásánál azonban már a korszerű vágógépek használata látható, és a kúpcserepek sem a hagyományos alakúak, hanem a modern tetőfedő-rendszer elemei közé tartoznak (1. kép). Megújult a torony falazott sisakja is.

A falfelületek javítása hagyományos vakolatokkal és fehér színű festékekkel készült, az 1969-es felújítás által kialakított vakolati struktúrák megtartásával. A belsőben a falfelületek frissítő meszelésére került sor. A falak további nedvesedésének megelőzése érdekében az alapok mentén körben szivárgórendszer épült.

⁴ Hollandiában, Frieslandban a hetvenes évektől kezdve működik a Monumentenwacht nevű szervezet. Az alapítványhoz csatlakozó műemlék-tulajdonosok (elsősorban az egyházak és az önkormányzatok) éves tagsági díj fejében rendszeres, évi egy-két szakmai ellenőrzést kapnak. Az ellenőrzés során a szakemberek az apróbb hibákat azonnal javítják, a nagyobbakra felhívják a tulajdonos figyelmét, aki így előre tervezhető módon tudja a karbantartási költségeket beütemezni. A folyamatos karbantartás egyrészt hosszú távon az időszakos nagyfelújítás költségének töredékébe kerül, másrészt biztosítja a műemléki értékek megőrzését.

⁵ A templom történetét és leírását lásd Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Budapest. 1956. (a továbbiakban: Csatkai 1956), 486–487. Építető: Római Katolikus Egyházközség, Solymos Mihály plébános; tervező: Maráz Péter, Győr, Lendvay Tamás, Fertőszentmiklós; építési engedély: 2007, 2009; kivitelezés: 2009.

⁶ A templom történetét és leírását lásd Csatkai 1956. 551–552. Építető: Római Katolikus Egyházközség, Németh Antal plébános; tervező: Máté László, Sopron; műszaki ellenőr: Bella János, Sopron; kivitelező: Műemlékhelyreállító Kft., Baranyai Gábor, Sopron; építési engedély: 2007, 2010; kivitelezés: 2010 április–július; forrás: ÚMVP.

Történeti épületeink, így a műemlék templomok egyik legnagyobb problémája a talajnedvesség által okozott műszaki állagromlás. A talajból kisebb-nagyobb intenzitással mindenütt szivárog felfelé a nedvesség, melyet a szigetetlen falazatok a kapilláris felszívódás révén magukba szívnak. Közismert, hogy a falazatban levő nedvesség télen megfagy, eközben kitágul és repesztí az épületszerkezeteket. Kevésbé köztudott azonban – pedig ez a nagyobb probléma! – hogy a talajból érkező víz kémiai értelemben soha nem tiszta, hanem oldott állapotban sókat (nitritek, nitrátok, kloridok) tartalmaz. A fal felületén a víz elpárolgásakor ezek a sók kicsapódnak, ami ugyancsak térfogatnövekedéssel jár, ezáltal a festékek, vakolatok, falazatok tönkremenetelét okozva.

1. kép. Harka, a sekrestye durva felületű vakolata és a bádogozás nélkül, hagyományos módon kialakított tetőszegély.

A szerkezetek megőrzése ellen a nedvesség távoltartásával tudunk védekezni. Alkalmazhatunk aktív szigetelést (szigetelő lemez beépítése, szigetelő réteget képező folyadék beinjektálása, a nedvességet elektromos berendezések segítségével távol tartó rendszer kiépítése), de ezek megvalósítása általában költséges, speciális technológiát igényel; és a fal teljes kiszáritása a templomtér légállapotának megváltozása miatt a falképekben, faberendezésekben még kárt is okozhat. Egyszerűbben megvalósítható a passzív szigetelés, amikor az oldalról az alaptestbe vagy a lábazati falba szivárgó nedvesség behatolását zárjuk ki a fal mellett végigfutó szivárgó cső beépítésével. Fontos, hogy a falhoz csatlakozó szerkezetek (külső járda, belső padló, vakolat, festés) is páraáteresztő módon készüljenek, és hogy a szivárgó cső vége egy vízgyűjtőbe kerüljön kivezetésre. Bármilyen utólagos nedvesség elleni szigetelési mód megvalósítása esetén épületfizikai vizsgálatokon alapuló, a hatóság által engedélyezett műszaki terv alapján végezhető a kivitelezés.

Balf, Fürdőkápolna⁷

A templomfelújítások között – a tulajdonosi és finanszírozási oldalát tekintve legalábbis – különleges helyet foglal el a balfi Fürdőkápolna felújítása. Az épület a későbarokk fürdőszállóval együtt a 18. század második felében épült magánkápolnaként, különös értékei a Dorffmeister-féle freskók a belső térben. A templom 20. századi történetének szépsége, hogy a második világháború után a körülötte levő területet államosították, a kápolna pedig, a fal külső síkján felvett telekhatárral magánkézben maradt. Az ezredfordulókor már több tucatnyi tulajdonost tartottak nyilván a földhivatalban, akik Kismartontól Belgrádon át Kanadáig szerte a világban élnek (a jóval száz év felettiek esetében ez is kérdéses volt). Hatósági szempontból lehetetlen állapot: bármilyen beavatkozáshoz szükséges az összes tulajdonos beleegyezése, ráadásul minden külső munka (pl. ereszcsonna javítása) érinti a „szomszéd” telket, így az állami tulajdonú, szanatóriumként működő terület kezelőjének a hozzájárulására is szükség van. Végül a tulajdonosok közül az egyik „felvásárolta” a többiek tulajdonrészét, és így kezdődhetett meg a felújítás. A kápolna falai kívül-belül nedvesek voltak, a vakolat omlott le, és az állapotát jól szemlélteti, hogy 2008-ban a tetőgerincen álló keresztet egyszerűen lefújta a szél az épületről. Ekkor – a gyülekezet jelzését követően a műemléki hatóság kezdeményezésére – kezdődött a helyreállítás.

Az első, és legfontosabb a tető felújítása volt. Az épület új héjazatot kapott és megújult a huszártorony is a sisakkal együtt. A toronyba új harang került. Ugyanebben az évben a falak nedvesedésének csökkentése céljából elkészült az épület körüli szivárgó és esővíz-gyűjtő rendszer (2. kép). 2009-ben került sor a külső vakolatok javítására és a homlokzatok festésére, valamint a kápolna környezetének rendbetételére. A kápolna előterének kiskockakövel való burkoláshoz Sopron MJV Önkormányzata is hozzájárult. A kápolna megáldására a győri és a kismartoni püspök, a soproni és a kismartoni polgármester valamint számos további rangos vendég részvételével került sor.

⁷ A templom történetét és leírását lásd Csatai 1956. 464–466. Építető: Paul Szimák és felesége, Kismarton; kivitelező: Horváth Ferenc, Balf; oltárkép restaurálása: Marosfalvi Antal, Szombathely; oltár restaurálása: Herendi Károly, Szombathely; forrás: saját forrás.

A külső helyrehozatala után a következő feladat a főoltár restaurálása volt, ez 2010 tavaszára készült el. A rendszeres restaurátori konzultáció mellett zajló munkálatok eredményeként az oltár megszabadult a 19. századi festésrétegektől és szennyeződésektől és újra eredeti színeiben látható. A tulajdonos további tervei között szerepel a fényképekről ismert, a korábbi műemléki helyreállítás során későbbinek gondolt, ezért elbontott orgonakarzat rekonstrukciója. A megújított kápolna a balfi katolikus közösség szertartásain kívül azóta számos vallási és kulturális rendezvénynek ad otthont.

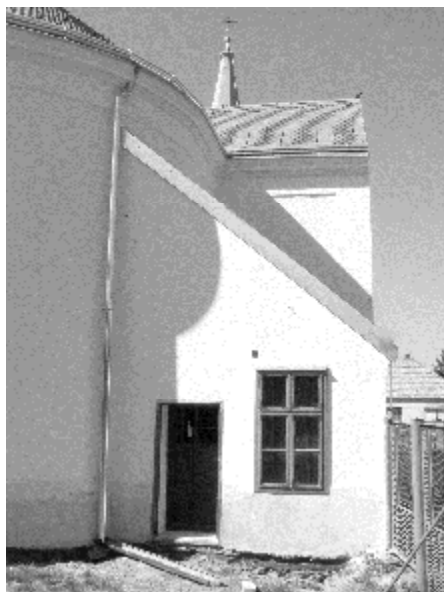

2. kép. Balf. Drénlemezzel bélelt árokba kerül a geotextiliával becsavart szivargó cső. A viszonylag olcsó műszaki megoldás a külső nedvesség jelentős részét távol tudja tartani a falazattól.

Újkér⁸

A templomot a műemlékjegyzék barokk templomként tartja számon, helyszíni építészettörténeti kutatására és a kutatási eredmények felhasználásával végzett helyreállítására korábban nem került sor. A 2010 nyarán végzett kutatások során egyértelművé vált, hogy az épület több periódusban épült, és középkori épületrészeket is tartalmaz. A templomhajó nyugati része kő falazatú, a többi épületrész téglából épült. A vakolat leverése után láthatóvá vált a középkori templom párkányának helye és az oromfal hajlásszöge. A középkori falfelületek bemutatása durva vakolattal készült, míg a barokk falak simított felületeket kaptak. A templomhajó délnyugati sarokkvádereinek jobb érvényesülése érdekében a déli oldalon található lépcsőház új tetőt kapott, a szervesen csatlakozó félnyereg-tető helyett kontyolt tetőt épült.

A rendkívül nedves, sószenyezett vakolatok leverése után új vakolt felületek készültek, a falak szárazon tartását itt is szivárgó biztosítja. A helyreállítás kiemelkedő értéke a sekrestye pallótokos ablakának az újragyártása (3. kép). A tető felújítása során új cserépfedés és bádogos-szerkezetek készültek. A szegélyek megoldása jól mutatja a tetőfedő hagyományos részletkialakítás iránti készségének a hiányát, a szerkezet kijavítására a közeljövőben fog sor kerülni.

3. kép. Újkér, jó és rossz példa egy képen: az eredeti mintájára újragyártott sekrestyeablak és ormótlan bádogszegély.

⁸ Csatkai 1956. 605. oldal a templomot szintén barokk templomként említi. Építtető: Római Katolikus Egyházközség, Csámpai Norbert plébános; kutatás: Nemes András, Soproni Múzeum; tervező: Maráz Péter, Győr; műszaki ellenőr: Andorka Miklós, Szombathely; kivitelező: Bauwerk Kft., Nagy András, Csepreg; építési engedély: 2007; kivitelezés: 2011. május–november, forrás: ÚMVP, kárpótlásból származó önerő, önkormányzati támogatás.

Nemeskér⁹

A középkori eredetű barokk templom felújítása 2008-ban kezdődött. Ekkor – hatósági jóváhagyás és régészeti felügyelet nélkül – szivárgót építettek a templom körül, melyet az út menti árokba vezettek. Szükségességét a belső falfelületeken megjelenő zöld algásodás egyértelműen jelezte. Ugyancsak engedély nélkül került sor a bejárati kapu és az ablakok cseréjére. Az eredeti szerkezetek visszaállítására, vagy részeik esetleges felhasználására azok eltűnése okán utólag már nem volt lehetőség...

4. kép. Nemeskér, a középkori épületrész megkülönböztetése durva vakolattal.

2011-ben falkutatással kezdődött a már terveken alapuló helyreállítás. A kőkemény cementes vakolat eltávolítása egyrészt javított az épület fizikai állapotán, másrészt lehetővé tette a középkori épületrészek pontos lehatárolását. A toronyalj, illetve a templomhajó nyugati része épült kőfalazattal, a keleti hajórész és a szentély pedig már téglából épült. A felújítás során a középkori felületek durva, míg a barokk falak simított vakolatot kaptak (4. kép). A belsőben részleges vakolatszerére került sor.

⁹ A templom történetét és leírását lásd Csatkai 1956. 569. oldal. Építető: Római Katolikus Egyházközség, Csámpai Norbert plébános; kutatás: Nemes András, Kelemen István, Soproni Múzeum; tervező: Gyarmati Mihályné, Szombathely; műszaki ellenőr: Andorka Miklós, Szombathely; kivitelező: Bauwerk Kft., Nagy András, Csepreg; restaurátor: Gyarmati András, Szombathely; építési engedély: 2008; kivitelezés: 2011. augusztus–október; forrás: kárpótlásból származó önerő, egyházmegyei támogatás.

Megújult a tető fedése és a bádogozások is. A szentély feletti sokszögzáródású tetőfelület éleinél rejtett bádogozás és habarcs kenés készült, ezáltal a korszerű szerkezet hagyományos megjelenéssel párosul. A falazott toronysisak is korszerű, víztaszító bevonatot kapott. Kiépült az esővíz-elvezető rendszer is, a lefolyókat tisztító-idomok közbeiktatásával vezették az árokba. A munkálatok kapcsán a korábbi szivárgórendszer hibáit is orvosolták. A szentély külső homlokzatán levő, többször át-festett felirat restaurálásra került.

Ágfalva¹⁰

A 18. század végén épült barokk evangélikus templomot a 19. században toronnyal bővítették. A felújítás 2006–2011. között több ütemben zajlott. Először a tetőfedés és az ereszcsonna újult meg, aztán sor került a külső és belső vakolatok helyreállítására. A cementes lábazati vakolat és a rendkívül magas talajvízszint jelentős károkat okozott a falazatban, ezt páraáteresztő vakolatok beépítésével és fal melletti szivárgórendszer építésével orvosolták.

A homlokzat-felújításával egy időben restaurálták az ablakok kőkereteit is.

Nagylózs¹¹

A település szakmai és laikus körökben egyaránt jól ismert műemléke a gótikus temetőkápolna a falu szélén. A műemlék-jegyzék szerint a 19. században romantikus stílusban átalakított barokk plébániatemplomról a 2008 áprilisában a Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének bevonásával elvégzett felmérés során kiderült, hogy középkori épületrészeket tartalmaz. A torony alsó szintjei a többi épületrésztől eltérően kőből épültek, a főhomlokzat kétoldalt elvált a toronytól, a kapu feletti párkánydarab gótikus profilú. A műemlék felmérés alapvető célja – természetesen az épület meglévő geometriai formájának rögzítése mellett – annak megismerése a kutató, tervező által, aki a felmérési manuálék végigrajzolása közben fejben már elkülönítheti az egyes építési periódusokat és összeállíthatja a tervezési programot, a kijavítandó hibák jegyzékét és felsorakoztathatja a szóba jöhető műszaki megoldásokat.

A felmérés eredményeképpen elkészült rajzok és kutatási eredmények a Polgármesteri Hivatalban megrendezett kiállításon kerültek bemutatásra a falu közönségének. Az épület legnagyobb problémája a boltozat műszaki állapota. Az évszázados szerkezet valószínűleg tervezési és/vagy építési hibákkal terhelt: korábbi mozgásokra utalnak a két oldalt a homlokzathoz falazott támpillérek. Az utóbbi évtizedek jelentős mozgását azonban a frissebb vakolatokon és festéseken is jelentkező repedések mutatják. Ezek legfőbb oka a templom közvetlen szomszédságában dübörgő rendkívül jelentős kamionforgalom által keltett rezgésekben keresendő, mely egyszerűen szét-

¹⁰ A templom történetét és leírását lásd Csatkai 1956. 457–459. Építtető: Evangélikus Egyházközség; tervező: Máté László, Sopron; kőművel: Tóth Kálmán, Budapest; építési engedély: 2008; kivitelezés: 2011.

¹¹ A templom történetéről lásd Feld István: Románkori templom Nagylózson. Műemlékvédelem XXIV (1980) 65–75.; Úó: A nagylózsi temetőkápolna építéstörténete. Sz. 35 (1981), 289–320. Építtető: Római Katolikus Egyházközség, Bros Gergely plébános; Felmérés: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Veöreös András; tervező: Supka-Kovács Tamás, Sopron; statika: Varga László, Sopron.

rázza a szerkezetet. A probléma megoldása (ti. nehéz teherjárművek elterelése vagy forgalomcsillapítás előírása és betartatása) helyett a gyülekezet számára rendkívüli terhet jelentő szerkezeti megerősítésekkel próbálunk meg tüneti kezeléssel eredményt elérni, (ugyanis a szállítmányozási vállalat a falu legnagyobb adófizetője, ezért azt korlátozni semmi módon nem szabad...).

Elnyert pályázati forrás hiányában a templom felújítása még várat magára. Az engedélyezett tervből csupán a templom körüli szivárgó és esővíz-gyűjtő rendszer épült meg, valamint elkészült a – műemléki hatóság által nem látott – tervek alapján a templom körüli terület rendezése.¹²

Pereszteg¹³

A 19. század elején épült, későbarokk peresztegi templom felújítása több ütemben valósulhat meg. Eddig elkészült a tetőszerkezet megerősítése, a fedés cseréje, valamint a torony vakolatának javítása. A toronysisak is új fémlemez-fedést kapott. A homlokzatok felújítása a pénzügyi lehetőségek szűkössége miatt egyelőre várat magára, de remélhetőleg a közeljövőben sor kerülhet rá. A templom felújításával egy időben készült el a templomkert rendbetétele: járda, tereplépcső épült és parkosítás készült. A felújítás fedezése kapcsán ki kell emelni, hogy a gyülekezet a költségek több mint felét, mintegy 14 millió forintot adott a munkálatokra.

Himod¹⁴

A templom felújítása kívül-belül megtörtént, noha jó néhány év különbséggel. Az első ütemben a tető, a torony és a külső falfelületek újultak meg 2006-ban, majd a belső tér felújítására került sor 2012-ben. A külső oldalon itt is szivárgó rendszer épült, de ez az elmúlt hat év tapasztalata alapján nem elegendő a rendkívül nedves és sószenyezett falak épületfizikai problémáinak megoldásához: a terheléshez képest nem elegendő mértékben páraáteresztő vakolat levert sávja fölött, mintegy 2–2,5 méter magasan jelentkeznek a hibák.

A belsőben az elektromos vezetékek mentén – feltehetőleg gipszes rögzítőhabarcs használata miatt – jelentek meg repedések a néhány hónapos vakolaton, ami azért is nagy kár, mert a belső pillérek márványmintás festése a ma már ritkaságszámba menő technika magas színvonalon való művelését bizonyítja **(5. kép)**.

¹² Apró joghézag: Amíg a műemlék környezetében levő homlokzatokon minden apró változtatás engedélyköteles, addig térburkolatok kiépítése, átalakítása, cseréje – amennyiben a munka az utak geometriai jellemzőit nem érinti – műemléki környezetben (sőt műemléki jelentőségű területen!) mindenféle engedély nélkül végezhető. A burkolat kiosztása semmiféle vizuális kapcsolatot nem teremtett a templommal, ezért a főbejárat előtti részen annak felszedésére és újjarakására került sor.

¹³ A templom történetét és leírását lásd Csatkai 1956. 578–579. Építető: Római Katolikus Egyházközség, Holzmann Zsuzsanna, hitoktató; tervező: Sebestyén Tamás, Pottyondy Gábor, Sopron; műszaki ellenőr: Bella János, Sopron; kivitelező: tető: Carpenters 2000. Kft., Fertőszentmiklós, Markó László, kert: Viat Kft., Varga József, Pereszteg; építési engedély: 2009; kivitelezés: 2011. augusztus–november; forrás: ÚMVP, adományok.

¹⁴ A templom történetét és leírását lásd Csatkai 1956. 536. oldal. Építető: Római Katolikus Egyházközség, Jász László plébános; tervező: Maráz Péter, Győr; műszaki ellenőr: Gábor Jenő, Rácz Róbert, Győr; kivitelező: Törökné és Társa Bt., Török László, Gyarmat, Vexli Gyula festő, Himod; kutatás: Lángi József, Székesfehérvár; restaurátor: Novák Judit, Győr; építési engedély: homlokzat 2006, belső 2008; kivitelezés: homlokzat 2006. június–augusztus, belső 2012. március–május; forrás: Európa Terv.

5. kép. Himod, igényes márványos festépek rekonstrukció a pilléreken.
Az elektromos vezetékek vonalában mindenütt megrepedt a belső vakolat.

Felszopor¹⁵

Az Újkérhez tartozó településrészen kis középkori eredetű templom bújik meg. Középkori részletein kívül rengeteg újabb kori, de ma már értékes épületelemet őrzött meg. Ezek közé tartoztak a homlokzati nyílászárók is, melyek történetét, és a helyreállítási javaslatot diplomamunka keretében dolgozta ki a Nyugat-magyarországi Egyetem Faipari Karának egyik hallgatója. A terv alapján, az eredeti vasalatok felhasználásával gyártották újra az ablakokat, melyeket a faanyag állapota miatt megőrizni csak irreális költségek mellett lehetett volna.

Répcseszemere¹⁶

A kiemelkedő építészeti együttessel rendelkező település barokk templomának homlokzat-felújítása hosszas előkészítés után valósulhatott meg 2012-ben. A tetőfedés javítása készült el először 2009-ben, majd három évvel később került sor a homlokzati vakolatok javítására, párkányok újrakészítésére, és a fal körüli szivárgó kiépítésére.

¹⁵ A templom történetét és leírását lásd Csatkai 1956. 605–606. Építtető: Római Katolikus Egyházközség, Csámpai Norbert plébános; tervező: Németh Krisztina, Sopron; építési engedély: 2012; kivitelezés: 2012. május.

¹⁶ A templom történetét és leírását lásd: Csatkai 1956. 585. Itt későbarokk templomként szerepel, de a leírásban említi, hogy a középkori templom köveiből. Az nem egyértelmű, hogy ugyanazon a helyen vagy másutt. Építtető: Római Katolikus Egyházközség, Dr. Kovács András képviselőtestületi tag; felmérés: Vajda Géza, Sopron; tervező: Czepek Gyula, Győr; műszaki ellenőr: Kóczán Géza, Sopron; kivitelező: Műemlékhelyreállító Kft., Baranyai Gábor, Sopron; építési engedély: 2012; kivitelezés: 2012. június–augusztus; forrás: ÚMVP, saját forrás, egyházmegyei támogatás.

A felújítás kapcsán lekerültek a torony ablakai elől az oda nem illő telekommunikációs berendezések. Ezek létesítése – amennyiben a tulajdonos vagy a szolgáltató engedélyt kér a kiépítésre – általában nem ütközik örökségvédelmi szempontból akadályba, hiszen funkciójuk megegyezik a torony építésének céljával: az információ továbbításával. Az azonban elvárás, hogy a berendezések az ablakokon belül, kívülről rejtett módon épüljenek. Többször került már sor a fém ablaktáblák, lamellák cseréjére ilyen esetben. A berendezésekhez futó kábelek elhelyezése szokott még kérdéses lenni, de általában ez is megoldható. Répceszemerén egy új póznát állítottak fel a templomtól távolabb és arra helyezték át a berendezéseket.

A hatósági eljárást az örökségvédelmi nyilvántartás hibája, és a közigazgatási létszámleépítésből adódóan a területet ismerő régész hiánya tette izgalmassá: a papírból dolgozó hivatal a nyilvántartási adatokra hivatkozva, nyilvántartott régészeti lelőhely révén a szivárgó építésével kapcsolatos földmunkákhoz előírta a jogszabályok szerint a megelőző feltárást. Ez a feltétel a későbbi módosítás során kikerült a határozatból, amikor kiderült, hogy a régészeti védettség egyetlen utólagosan befalazott római sírkő kapcsán került bejegyzésre... A lábazati vakolatok leverése után egyébként egyértelművé vált, hogy a templomnak nincs középkori előzménye, a régi templom a mai temető helyén állt.

Kópháza, kegytemplom¹⁷

Sopron környékének egyik legszebb barokk temploma, az alaprajzi szervezés, a téralakítás, a belső díszítés a rangos barokk templomok közé emelik. Az eredetileg a falun kívül álló búcsújáró-templomot mára körbenötte a település, a főhomlokzat előtt kiosztott lakótelkek struktúrája és a területre vonatkozó szabályozási terv nem vesz tudomást az épületről, így a templom fő feltárulását egyre több – a kisalföldi faluképtől teljesen idegen kialakítású – családi ház zavarja¹⁸ (6. kép).

A templom felújítása 2009-ben kezdődött a falak utólagos szigetelésével, majd 2012-ben került sor a homlokzatok felújítására. A sérült vakolatok helyett újak készültek, a nagyobb repedéseknél falvarrással erősítették meg a szerkezetet. A teljes felület szilikát alapú homlokzatfestést kapott, az eredetivel teljesen megegyező színben. A tető néhány évvel korábbi felújításakor a homlokzatok javítása még nem szerepelt a napirenden, ezért az ereszcsonópont hagyományos kialakítása lehetlenné vált. A homlokzati szobrok szakszerű felújítása kőszobrász-restaurátor bevonásával történt.

¹⁷ A templom történetét és leírását lásd Csatkai 1956. 546–549. Építtető: Római Katolikus Egyházközség, Németh Antal plébános; tervező: Sebestyén Tamás, Sopron; szigetelési terv: Iso-Media Kft., Zádor Oszkár, Győr; kivitelező: Műemlékhelyreállító kft., Baranyai Gábor, Sopron; kőszobrász-restaurátor: Sütő József, Budapest; építési engedély: 2007, 2010; kivitelezés: 2012. március–június.

¹⁸ A főút felől egy narancssárga színű, fehér polisztirol kváderekkel megerősített, a homlokzati rendbe nem illeszkedő timpanonnal lezárt, alacsony hajlású kék bitumenes zsindellyel fedett ház takarja el a templomot. A példa jól szemlélteti azt az esetet, amikor a településfejlesztés nem hosszú távú, a falu érdekeit szolgáló, értékelemzésen alapuló elvek mentén, hanem rövid távú egyéni (esetleg önkormányzati) érdekek kiszolgálása érdekében történik.

6. kép. Kópháza. Téves településrendezési terv, téves építészeti terv: a hagyományos kisalföldi faluképtől teljesen idegen megjelenésű épület takarja el a művészeti értékét tekintve a falusi templomok sorából messze kiemelkedő kegtemplomot.

Nagycenk¹⁹

A nagycenki templom felújítására komplex, egész településre kiterjedő pályázat kerekein belül került sor.²⁰ Az 1860-64 között Ybl Miklós tervei alapján épült templom tetőfedésének, homlokzatainak állapota szükségszerűvé tette a javítást.

A cserépfedést, bádogozást, és a lefolyórendszer felújítását a külső homlokzatok rendbetétele követte. A homlokzatok felújítása szivárgó- és esővíz elvezető rendszer kiépítésével egészült ki. A homlokzati kő- és kerámia elemeket szintén javították. A homlokzat új színt kapott. A semleges (fehér) színt pártoló műemlékvédelem és a színes templomra vágyó közösség közötti kompromisszum eredménye a halványsárga, de egyszínű homlokzat. A 19. századi homlokzatokat általában egy színűre festették. A homlokzatok tagozása, plasztikája adja a felületi játékokat, amiken többféle szín kombinációját nem is lehet következetesen végigvinni. A külső felújításon túlmenően a plébánia kertbe nyíló északi oldalbejáraton keresztül akadálymentes megközelítést kapott a templom.

¹⁹ A templom történetét és leírását lásd Csatkai 1956. 559–561. Építtető: Római Katolikus Egyházközség, Henczel Szabolcs plébános; tervező: Maráz Péter, Győr, Fekete Szilárd, Sopron; műszaki ellenőr: Sefták Szabolcs; kivitelező: Stettin Hungária Kft., Tóth József; kőművek: L&S Restaurátor Kft., Léderer Zoltán, Sopron; építési engedély: 2008; kivitelezés: 2012 március–július, forrás: ÚMFT.

²⁰ A pályázatban az egyházközségen kívül részt vett az önkormányzat, a kisvasutat üzemeltető GYSEV és magánszemélyek is. Utóbbi csődje majdnem az egész pályázat sikerességét veszélyeztette, de a pályázatíró- és koordináló cég (Scardobona Consulting Kft.) aktív, segítő részvételének köszönhetően a pályázat többi része megvalósulhatott.

A pályázaton belül valósulhatott meg a szomszédos plébániaépület részleges felújítása és a templomkertben játszótér kialakítása, illetve a templom előtti tér – engedélytől eltérő módon kialakított – burkolása is.²¹ A példa jól szemlélteti a „kivitelezés Magyarországon uniós pályázatból” esetét. A betarthatatlan határidők, adminisztráció, négyzetméterek elszámolása mögött sajnálatos módon háttérbe szorulnak a szakszerűségi szempontok.

Sopronhorpács²²

A környék kétségkívül legnevezetesebb temploma a horpácsi sokszor átépített, de mai formájában is sok román és gótikus részletet őrző templom. Tudományos módszerekkel történő feltárását és helyreállítását 1957-60 között végezte az Országos Műemléki Felügyelőség. Ekkor épült a déli oldalhajó, és ekkor létesült a templom mögötti parkban a – valaha jobb napokat látott – kőtár is. Mintegy ötven év elteltével ismét időszerűvé vált a templom felújítása.

Az időközben elvégzett kutatások során kiderült, hogy a fedélszék számos elemet őrzött meg a középkori szerkezetből. A tető felújításakor ezek megőrzése volt az egyik legfontosabb szempont. A műpala tetőfedés cseréje időszerű volt, a döntés végül is a természetes palafedésre esett (7. kép). Ez a fedési mód remekül le tudja követni a középkori állapotnak megfelelő hajlásszögű, visszaállított tetőidom formáját, és megjelenésében közel áll a falusi templomok tetőfedésére a középkorban általánosan használt (itt is feltételezhető) faszindely-fedés látványához.

A templom hagyományos megjelenését segíti az is, hogy – tulajdonosi kérésre(!) – a villámhárítót a tetőgerinc alatt vezették, így az nem rontja az épület képét. Ez az eset jól szemlélteti, hogy kis odafigyeléssel, többletköltség nélkül is lehet műemlékbarát módon építkezni – a fő probléma az, hogy a kis odafigyelés általában hiányzik...

A tetőn kívül megújultak a vakolt felületek és szivárgó rendszer épült ki a templom körül, javítva a nedves falak helyzetén. A viszonylag jó állapotú kőfelületek tisztítása és konzerválása is megtörtént. Elkészült a falak körüli szivárgó, a járda kiépítése még várat magára. Szerencsére a tulajdonos részéről nem a gyors, bármilyen anyaggal történő befejezés a cél, hanem az épület rangjához méltó, a középkori templom környezetébe illeszkedő burkolat megépítése.

Talán a sopronhorpácsi példa kapcsán érdemes egy kitérőt tenni arra vonatkozólag, hogy a laikus közönség körében közkedvelt „eredeti állapot” meghatározása milyen nehezen értelmezhető egy nyolcszáz éves, számtalanszor átépített épület esetében. Mít tekintünk eredetinek? Ha a középkori állapotok közül valamelyiket (mert általában ebből is több van), akkor el kell bontani a tornyot és vissza kell állítani a régészeti feltárások által felszínre hozott épületrészeket (melyekről az alaprajzokon kí-

²¹ A burkolat kialakítása a többszöri egyeztetés ellenére az engedélyezett tervektől eltérő módon valósult meg: a felvezető rámpa és lépcsősor közé otromba elválasztó padka épült. A műemlék-felügyelő kérdésére, hogy miért nem a terv szerint készült, a kivitelezői válasz: „Miért, van terv is?”

²² A templom történetét és leírását lásd Csatkai 1956. 588–593. Építtető: Római Katolikus Egyházközség, Dongó István, képviselőtestületi tag; kutatás: Sarkadi Márton, KÖH; tervező: Maráz Péter, Győr, statika: Varga László, Sopron; műszaki ellenőr: Andorka Miklós, Szombathely; kivitelező: Bauwerk Kft., Nagy András, Csepreg, tető: Piltman Kft., Piltman Miklós, Nagyvácszony; építési engedély: 2008; kivitelezés: 2012. június–augusztus; forrás: ÚMVP, NKA, saját forrás.

vül nem sok mindent tudunk). Ha a barokk korszakot, akkor el kell takarni a későbbi kutatások során feltárt (és a 18. században valószínűleg nem látható) középkori részletek nagy részét. Ezek alapján el kell fogadnunk, hogy egy műemlék helyreállítása az esetek legnagyobb részében egy új, soha nem volt állapotot eredményez. Ez a gondolatmenet tovább vezethető a felhasznált anyagok és szerkezetek kiválasztása kapcsán, hogy vajon szabad-e korszerű technológiát alkalmazni egy műemlék-helyreállítás során? A válasz egyértelműen igen. A kérdés az, hogy hogyan, milyen építészeti, szerkezeti összefüggésben kerül sor az új anyag vagy technológia használatára. A helyes döntést minden esetben az épület egészére kiterjedő értékvizsgálat, mind kiindulási alap határozza meg. Ebből derül ki, hogy melyek azok az épületrészek (a festett stukkótól a kilincseken át a történeti értékű padlóburkolatokig), amelyek megőrzendőek.

7. kép. Sopronhorpács. A templom középkori hangulatának felidézését segíti a természetes palafedés.

Fertőszentmiklós²³

A fertőszentmiklósi templom izgalmas együttese az előcsarnokként használt középkori kis templomból és a hozzá épített neobarokk hajóból áll. Az épület különleges értékei a belső tér faberendezései. Ezek közül elsőként a nyugati mellékhajóban álló Mária-oltár újult meg, majd ez után került sor a Szent kereszt oltár, és a szószék restaurálására.

²³ A templom történetét és leírását lásd Csatkai 1956. 519–522. Megrendelő: Római Katolikus Egyházközség, Péntek József plébános; restaurátorok: Angel Radukov, Győr; Szőnyi Zsuzsanna, Tahitótfalu.

Jelenleg a kistemplomban levő Főoltár felújítása zajlik, a további tervek között szerepel a karzat mellvédjének a restaurálása. A restaurálási munkálatokon kívül folyamatosan végzik a karbantartásokat is a templomon, a lábazati vakolatok javítása időről időre megtörténik. A közeljövőben tervezik az épület biztonságos nyitva tarthatósága érdekében az előcsarnok rácsokkal való leválasztását.

A részletesebben bemutatott templomokon kívül felújítási munkálatok zajlottak az alábbi helyeken:

A sopronkövesdi templom 2005-ben újult meg. A külső homlokzatok felújításán kívül itt falvarrásos technikával a szerkezeti repedéseket is javították.

Répevis templomán 2005-ben végeztek szerkezet megerősítési és felújítási munkálatokat, majd a következő években újult meg az épület körüli járda és a kálvária együttese.

Lövő plébániatemploma 2008-ban, a vakolat felújításával egy időben kapott szivárgórendszert és új toronysisak-fedést.

Pinnye temploma 2008-ban kapott új ablakokat. A – valószínűleg itt is a kamionforgalom által okozott – szerkezeti repedések javítására remélhetőleg a közeljövőben fog sor kerülni.

Fertőszéplakon a homlokzati szobrok restaurálása történt meg 2012-ben.

Fertőrákoson a templom körüli kert újulhatott meg.

Veszvényben 2012-ben került sor a tetőfedés felújítására, a homlokzatok javítása a közeljövőben várható.

Vadosfa evangélikus temploma belülről újult meg 2012-ben, akadálymentes bejáratot kapott, és a homlokzati téglaburkolatok részleges javítása is megtörtént. A munka a torony javításával folytatódik.

A hidegségi templom felújítására 2006-ban, majd 2009-ben kapott engedélyt az egyházközség, forrás hiányában azonban a munkálatok még nem kezdődhettek el.

Az ágfalvi katolikus templom 2011-ben kapott építési engedélyt a külső felújítás elvégzésére. A munkálatok még nem kezdődtek meg.

Amint a megvalósult példák is mutatják, a műemlék épületek gazdái mellett, hogy a mai kor igényei szerint kívánják használni az épületeket, értékelik azok régiségét, történetiségét, egyediségét és hajlandók az értékek megőrzése érdekében a korszerűbb, tökéletesebb(?) műszaki megoldásokról lemondani. A beavatkozásokat a műemlék épületek esetében nehezen értelmezhető, bonyolult megfogalmazású pályázatok sokszor terelik nem kívánatos kényszerpályára; ellehetetlenítve a szakszerű, tudományos kutatáson és műszaki vizsgálatokon alapuló helyreállításokat. A felújításokat alátámasztó tudományos munka azonban soha nem lehet öncélú, mindig az épületet, illetve az azt használó embereket kell segítenie. A hivatásos örökségvédelmi intézményrendszerben dolgozó szakemberek feladata pedig a közszolgálat (azaz a köz szolgálata), a felújításokban érdekelt szereplők (építető, tervező, kivitelező) munkájának összehangolása, segítése a szakszerűen megvalósított helyreállítás érdekében. Egy hosszú távon gondolkodó társadalomban az örökségvédelem nem lehet cél. Az örökségvédelem a múltban gyökerező, élhető jövő megteremtésének elengedhetetlen eszköze.

A helyszín

Szülővárosom és jelenlegi lakhelyem is Sopron, melyet Magyarország egyik legszebb városának tartok, ezért is szerettem volna diplomamunkámat ide tervezni. A feladatkeresés során, a többi, megszokott soproni diplomafeladat mellett viszonylag hamar ráakadtam a várfalra, mint témalehetőségre. A Várkerület felújítása kapcsán manapság a várfalsétány kérdése is sokszor szóba kerül. Úgy gondoltam, fontos, hogy megértssem, hogyan alakult ki e térség, miért ebben a formában épült meg, és milyen befolyással volt a város fejlődésére. Ennek a kapcsolatnak a bemutatására kívántam helyet találni a várfal mentén. Kezdetben a sétányra felfűzve több kisebb, új épületet képzeltem el, ám idővel mindinkább a városháza mögötti területre összpontosítottam figyelmemet. Úgy gondoltam, hogy első sorban e területen szükséges az építészeti-városépítészeti beavatkozás. A terület történetével való megismerkedés igazolta érzéseimet.

1. ábra. Sopron, Városháza mögötti romkert. A 19. századi és a mai állapot helyszínrajza

Sopronban, a korábbi évszázadok során kialakult városszövetet 1892-ben a régi városháza lerombolásával megbontották. Az új városháza nem illeszkedett a történeti városszövetbe. Az új épületegyüttes mögött szűk utca jött létre, ennek térfalát a városháza épülete és az 1960-as években lebontott, egykori Városi Mozi adta, melynek helyén ma a romkert található (1. ábra).

A második világháború pusztításai nyomán felmerült egy teljesen körüljárható sétány létrehozása a várfal mentén, ugyanis a bombázások sok épületet leromboltak, amelyek nem kerültek visszaépítésre, így láthatóvá vált a fal. Végül a tervek nem valósultak meg, és mára az akkori terveket a tulajdonviszonyok átalakulása miatt nem is tudnák megvalósítani. Így az elképzelésekhez képest rövidebb szakaszon, de így is jelentős hosszal valósult meg a sétány.

Mindezekkel olyan jellegű beavatkozás történt a belváros szövetében, mely véleményem szerint a mai napig megoldatlan helyzetet teremtett. Ezt a területet eredetileg a Várkerületet szegélyező épületek hátsó szárnyai foglalták el, ezeket a várfal bemutatása céljából az 1960-as években lebontották.¹ Így lehetőség nyílt arra, hogy a város egymásra épült rétegeit bemutassák, ám a használat során városépítészetiileg problémák sora adódott. Sajnos az eredetileg tervezett, egész kerületen végigjárható „romkert” elképzelése nem valósulhatott meg, a tervezett vársétány nagyobb része a mai napig zárva maradt. Ma erre a területsávra a városháza hátsó homlokzata és a Várkerület lecsonkított házainak tervezetlen hátsó homlokzatai néznek. Egyetlen kedvező motívum található itt: egy szakszerűen helyreállított középkori ház homlokzata. Diplomatervemben megkíséreltem enyhíteni az így létrejött hiányt, és épületemmel visszaidézni az egykori térfalakat mind a Városház utca – egykori Háromház tér –, mind pedig a felső várfalszoros irányában, ugyanakkor jobban kihasználni a feltárások során bemutatott romokat. Így épületem telepítésénél és tömegének megformálásánál a meglévő történelmi vonalakhoz igazodtam.

Sopron szerencsésnek mondható, hiszen a római eredetű várfal szinte mindenütt fennmaradt és ennek vonala ma is felfedezhető a városszövetben. Diplomamunkám készítésének idején a bejárható szakasz a nagy rondella környéke, valamint a körülbelül nyolcvan méter széles sétány volt a Tűztorony tövében. A sétány bővítése ezen változtatott. Egy melléképületen, ajtó nyitásával lehetőségessé vált, a két korábban bejárható rész összekötése, valamint azok meghosszabbítása az evangélikus templomig, valamint a Hátsókapu utcáig. Ennek kiegészítéseként, a Tűztorony mellett létrejött az új fogadóközpont, ugyanakkor a Romkertben és a mellette lévő várfaldarabon nem történt jelentős változás, így az értékes területek máig kihasználatlan zárványként jelennek meg a Belvárosban.

A várfal ma zöld gyűrű formájában körülöleli a Belvárost. A falat szegélyező zöldterület két, eltérő karakterű sávra osztható. A sétány külső sávja a város szintjén helyezkedik el, a felső rész a római fal és a belső várfal közötti feltöltött szakasz, ide a várfalat szegélyező épületeken keresztül lehet feljutni. Ez az értékes terület jelenleg a nagyközönség számára nagyjából megközelíthetetlen.

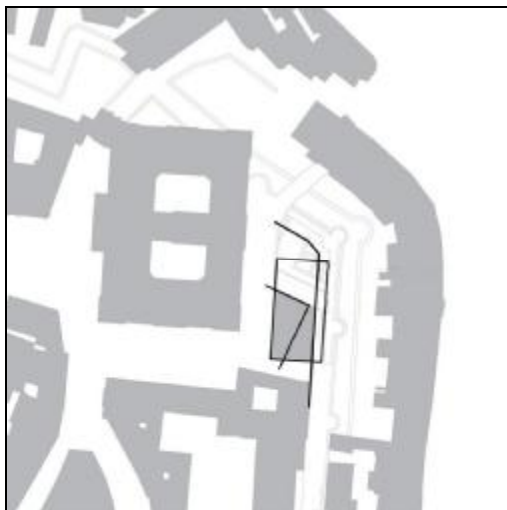
A tervezés helyszínénél ezt a városháza mögött elhelyezkedő területrészt választottam. A területet nyugatról a városháza, keletről a Várkerület házai, délről pedig egy jelenleg felújítás alatt álló középkori ház határolja. Az építési hely három irányból közelíthető meg, a Belváros felől gyalogosan a Városháza utcán keresztül, a Várkerület

¹ Holl Imre: Sopron városfalai. SSz. 22 (1968), 13. Ha sikerül a tervező Nagypál Judit modern megfogalmazású terveit megvalósítani, és ezt követheti Sedlmayr János elképzelése: a védőépület és a Fabricius ház kiállításának és várfalkertjének összekötése, akkor Sopron a helybeliek és idegenek számára egyaránt új műemléki értékekkel és városrendezési látványossággal gazdagodhat, a további történelmi adatok mellett.

felől hídon, valamint egy kis ösvényen, ami a felső várfalszoroson keresztül vezet. A Romkertet a kváderkövekből épült római fal és az erre ráépült középkori várfal szegélyezi. A városháza oldaláról tekintve jól kivehető a római kori épületmaradványok – ötvösműhely – és a Forum Insula látványa, valamint a római kori utca egy szakasza, melyet a későrómai városfal építésekor keresztülvágtak.

A tervezett épület elhelyezésének szempontjai

A térfalakat vizsgálva hamar szembetűnik, hogy a városháza mögött az elmúlt időben jelentős városépítészeti beavatkozás történt. A Belvárosban az utcákat és tereket a házak homlokzatainak zárt térfalai határolják. Egyedül itt, a városháza mögött szakad fel ez a rendszer. Ez főleg a Belváros felől tekintve kritikus, hiszen ha valaki ebből az irányból néz be az egykori Háromház térre, akkor egy onnan viszonylag alacsonynak tűnő fal fölött, a Várkerület házainak hátsó felét látja: az összkép így zavaros, a látvány kedvezőtlen. Homlokzati kialakításuknál építésük korában a hasznosságot vették figyelembe és a külső megjelenésre kevésbé ügyeltek. Mindez érthető, hiszen ezeket eredetileg udvari homlokzatként épültek, ilyen formában a közterületekről nem voltak láthatóak. A helyzetet hasonlóan ítéltém, mint a Várkerületen, a Bástya tér esetében, hiszen ott is épületek bontásával alakult ki a mai állapot, melynek következtében a térfal megszakadt. A helyzet ott mégis szerencsésebben alakult, mivel a várfal magasabb, valamint a felső várfalszoros házainak hátsó homlokzatai igényesebbek.

2. ábra. A tervezett épületet meghatározó vonalak

A teresedések, azaz az eredetileg védelmi szerepet betöltő Várkerület valamint a belváros tereinek rendszerét vizsgálva szintén szembetűnik az a furcsa helyzet, amit a városháza építése és a bombázások rombolásai okoztak. Ennek következtében két új, egymáshoz kapcsolódó teresedés jött létre. Az egyik az Előkapu környékén, ahol az

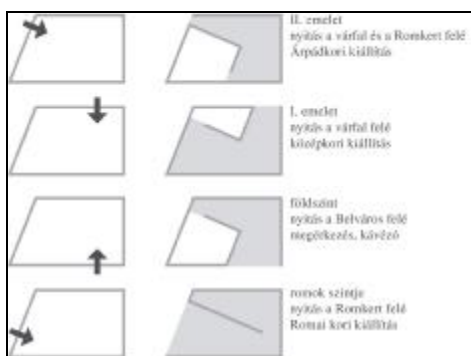
utca déli házsora hiányzik (ezt ma egy fa oszlopsorral érzékeltetik), másik pedig a városháza mögött, a romkertnél. A tervezési terület csak látszólag közterület, a gyalogosforgalom elől jelenleg el van zárva.

Épületem telepítésénél a különböző korokban keletkezett házakat vettem alapul. A Romkert felé a beépítés vonalát a Forum Insula saroképülete adta, mely közvetlenül a római út mellett fekszik. A várfal felé a határt az egykori felső várfalszoros határozta meg, mely átlagosan hat méter széles volt. Ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy épületem keleti homlokzata ugyanabban a síkban helyezkedik el, mint a szomszédos épületé, ezzel jelezve az egykori várfal vonalát, melyhez az épület hozzásimult. A szoros fokozatos „felszakadásához” az is hozzásegített, hogy épületem a szorosról a romkert felé nézve, szűk köz után követi ezt az épületet (2. ábra). Ezt a közt, valamint a városháza felé eső oldal helyét is az egykor itt állt Városi Mozi épülete határozta meg, mely régebben, a Városház utcára illeszkedve a Belváros felől lezárta a teret. Ezek a vonalak szerencsés módon kedvező léptékű épület körvonalait határozták meg, melyek alkalmazkodnak a Sopronra jellemző, középkori léptékhez, és a meglévő állapothoz, hiszen az egyes tematikus kiállítások a történeti városmagban több kisebb, különálló épületben helyezkednek el.

Véleményem szerint az általam választott terület megfelelő múzeum telepítésére, hiszen közvetlenül a Belvárosban, forgalmas utca mentén helyezkedik el, a turisták által gyakran látogatott Fő tértől és Tűztoronytól mindössze száz méterre, és jó ellenpontját képezné a nemrég átadott fogadóközpontnak.

Tér- és tömegformálás

Épületemet a városképben határozott tömegként képzeltem el, mely csak kevés helyen tárul fel a külvilág felé, egy szinten csupán egyetlen megnyitással, ahol a külső fal befordul az épületbe. Így kívántam átmenetet teremteni a belső és külső terek között, hiszen a kiállítás szorosan kapcsolódik az épület környezetéhez (3. ábra).

3. ábra. A tervezett épület megnyitásai

Ez elsősorban a romkert szintjén szembetűnő, hiszen ott a bel- és kültér határa sem a külső tartófalnál kapott helyet. Minden szinten eltérő helyen, a rendeltetések által megkövetelt irányba terveztem a megnyitásokat. A legalsó szinten a romkert felé nyílik meg az épület, olyan formában, hogy az épület alatt elhelyezkedő romok még kültéren helyezkednek el. A földszinten a Belváros irányában kapott helyet a bejárat, az első emeleti kiállítóterben a várfal felé, a második emeleten pedig ismét a romkert felé. A kiállítóterek ablakai észak, valamint kelet felé néznek, így kívántam csökkenteni a közvetlen napsütést. Bevilágításra ezeken kívül még két felülvilágító szolgál az épületben (4a. ábra).

A belső tereket a beforduló falak szervezik. A kiszolgáló rendeltetéseket az épület északi végén, a köz felé helyeztem el, amerre amúgy sem tudnék ablakot nyitni. A többi tér egyetlen térsort alkot, ahol alacsonyabb és magasabb terek váltakoznak. A földszinten, egy alacsonyabb térbe érkezünk meg, ahonnan az emeletre egy kétszer olyan magas téren keresztül jutunk. Kétszintes légtere a romoknak, a fogadórésznek, és az első emeleten a kiállítóter egyik felének van. Ezek a terek egyrészt kiemelik a fontos elemeket, mint például a romok látványát, másrészt át- és felvezetnek a következő szintekre (4b. ábra).

Épületemben négy anyag jelenik meg, egyrészt az épület tartószerkezetét adó beton, ennek látványa uralja a belső tereket. Emellett bizonyos helyeken mészkő falazatot alkalmaztam, mely az épület külső oldaláról fordul be. A fal szintenként eltérő kőméretekkel épül, az alagsorban és a földszinten nagyméretű, míg felfelé haladva egyre kisebb méretű elemekből áll, ezzel jelezve, hogy az egyes szinteken különböző korokat mutatnak be. A kövek felülete vágott, de a várfal szellemiségének megfelelően – ahol nem volt elsődleges szempont a teljes precizitás – kissé rusztikus (5a-b. ábra).

Rendeltetés

Épületem múzeumépület, melyben a város és a várfal fejlődése, ezek egymásra hatása mutatható be. A megérkezés a földszinten a Belváros felől történik, itt egy kis kávézó, fogadó térbe lép be az ember, amin keresztül a déli oldalon elhelyezett vizesblokkok, valamint a fogadó- és büfé pult is megközelíthetők. E mellett helyeztem el a lépcsőt, innen jut el a látogató a kiállítóterbe. A középkort bemutató kiállítás az emeleten kezdődik, ugyanitt várfal fejlődéséről filmeket is vetítenek. Egy újabb lépcsőn felsétálva jutunk el az Árpád-kori kiállításához, ahonnan lepillantunk a kiállítás következő állomására, a római romokra. Ezen szinte kapott helyet az épület friss levegő ellátását és hűtését biztosító gépészet. Innen aztán lefelé haladunk tovább és a földszinten, a recepció pult mellett elhaladva jutunk el lépcsőhöz, itt a magasból láthatjuk a ház belsejében lévő falmaradványokat. A lépcsőn lefelé haladva a múzeum utolsó, zárt kiállítóterében találjuk magunk, ahol megkezdődik a római kort bemutató kiállítás. Ebből a térből nyílik a raktár, valamint a dolgozók teakonyhája és irodája. Az ajtón kilépve fedett-nyitott térben találjuk magunkat, ahol a Forum Insula maradványai láthatók, és megtekinthetjük a kültéri maradványokat. Itt két lehetőségünk van: vagy visszamegyünk és a főbejáraton távozzunk, vagy a várfalon a romkert feltárásakor

kialakított falnyíláson elhagyjuk a kiállítás területét, és folytatjuk sétánkat a várfalse-
tányon.²

4a. ábra. Látványterv a Fő tér felől

4b. ábra. Látványterv a Romkert felől

5a. ábra. Földszinti látványterv

5b. ábra. Második emeleti látványterv

² Erdei Attila „Sopron, Városháza utca, Várfalmúzeum” terve a Győr-Moson-Sopron Megyei Építész Kamara diplomadíj pályázatán a megyei építészakamara „Diploma díjának” dicséretét érdemelte ki. Vö.: Tóth Gyula: Építészeket díjaztak. Kisalföld 2013. február 9, 63. évf. 34. sz. 3. o. (A Szerk.)

Az elmúlt években izgalmas múltú, hánytatott sorsú épülettel, a Rózsa utcai volt Nap fogadóval és történetével volt szerencsém foglalkozni. Az alábbiakban az épületegyüttesrel kapcsolatban napvilágra került múltbeli részleteket és az általunk elképzelt jövőt, a revitalizáció egyik lehetséges útját szeretném bemutatni.¹

A műemléki védettségű épületegyüttes a Rózsa utca – és az egész környék – egyik meghatározó jelentőségű kulcsépülete, az egykori serfőzdéből kialakított hajdani „Arany nap fogadó” helytörténeti jelentősége is igen nagy.² Az épület (Rózsa utca 5., korábban 6. sz.) Sopron belterületén, a külső várfallal védett Bécsi fertályában található, a terület beépítése nagyjából egykorú a Belvároséval. A Rózsa utca német neve Rosengasse („Rasengasse”), első említése egy 1414-ben kelt oklevélből ismert: ebben az időben minden bizonnyal már házak határolták.

Az épületegyüttes jelenleg két telken (hrsz.: 716. és 717.) helyezkedik el a Szélmalom utca (2. sz.) és a Rózsa utca (5. sz.) közötti épülettömbben, azonban a két rész egymással mind műemlékvédelmi-építéstörténeti, mind funkcionális szempontból megbonthatatlan egységet képez (1. ábra). Térrendszere két, egymással összefüggő belső udvarra fűződik fel. Rózsa utcai homlokzata a városkép fontos eleme: az utca törespontján, sajátos elhelyezkedése következtében a térfal kiemelt záró motívuma.

A telek számozásáról és az épület tulajdonosairól Thirring Gusztáv munkájából tájékozódhatunk.³ A telket 1726-ban Zach Ignác szerezte meg, aki Velledits Lajos kutatásai szerint házasság útján jutott a tulajdonhoz. Zach Ignác házat emelt a telken: ezt bizonyítja a kapu zárókövébe vésett 1726-os évszám és az „I Z” (Ignaz Zach) monogram. 1740-ben még az említett Zach (Zäch) Ignác volt a tulajdonos, őt a 18. század derekától az Ottinger család generációi követték a házban. Thirring Gusztáv statisztikája szerint 1784/85-ben a ház 14 lakásában 47 személy lakott, tulajdonosa ekkor Ottinger Gotfried volt.⁴ 1810-től 1840-ig nagy bizonyossággal a Herbst család tulajdona, majd a 19. század közepétől a Zwirschnitz, Sommer, majd Hauser családoké – egészen a második világháború végéig. A 19. század végére az épület tulajdonjoga az örökösök között egyre inkább felaprózódott. Az épület állapota ez időben fokozatosan romlott: 1912-ben Sopron Város Tanácsa felszólította a ház tulajdonosait, hogy épülettulajdonukat hozzák rendbe. Kutatásaink szerint ez sem akkor, sem később nem történt meg. Az államosítás után a ház vegyes – állami illetve magántulajdonba került.

¹ A kutatást és tervezési munkákat Dr. Winkler Gáborral közösen végeztük, a megbízást a munkákra és a hasznosítási koncepciót Velledits Lajostól kaptuk.

² Csatkai Endre – Deresényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Budapest 1953. 281. Az utca nevének eredetéről ld. Szilágyi István és Mollay Károly vitáját: Szilágyi István: Rózsa utca, rózsza lányok. SSz. 47 (1993), 19–25; Mollay Károly: A Rózsa utca nevének eredete (Válasz Szilágyi István cikkére). SSz. 47 (1993), 25–29.

³ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 135.

⁴ Thirring Gusztáv: Sopron városa a XVIII. században. Sopron, 1939, 29., 39.

Zach Ignác a vétel után sörfőzdét létesített a házban, amely 1807-ig működött. Csatkai Endre kutatásai szerint⁵ 1820 körül Herbst János nyitja meg a házban az „Arany nap” fogadót. Ezután az épületet új rendeltetésének megfelelően többször át-
alakították. Csatkai szerint „Predl a kezében levő engedélyt pedig 1807-ben átadta Herbst Jánosnak, ki a Rózsa utca hajlásában a Szélmalom utcára való átjárással megnyitotta az Arany nap fogadót szép loggiás ma is meglévő udvarral. A vendéglőről egyébként kevés szó esik később, a század második felében megszűnt, cégére a múzeumban van.” (2. ábra)

1. ábra. Sopron, Rózsa utca 5., helyszínrajz

2. ábra. A soproni Nap fogadó cégére a 19. sz. elejéről. Soproni Múzeum

⁵ Csatkai Endre: A soproni vendégfogadók a 16/19. században. SSz. 18 (1965), 201–218.: a fogadó udvari fotójával 1966-ból.

Az utcai és udvari homlokzat is többször átalakult: az eredetileg eltérő magasságú homlokzati szakaszokat (amely a nyílászárók eltérő magasságaival együtt a több ütemű építésre utal) – valószínűleg a 19. század második felében – egy szintbe hozták. Az épület nyílászáróinak nagyobb részét kicserélték: a „hatosztású” kifelé-befelé nyíló barokk ablakok helyett sok helyen „akasztófa osztású”, egyesített gerébtokos ablakokat építettek be. Minden bizonnyal ekkor cserélték ki az utcai homlokzat emeleti kettős barokk ablakait a historizmus építészetére jellemző ikerablakokra (3. ábra).

1. ábra. Sopron, Rózsa u. 5., 1960 előtti állapot

1958-ban háborús károk következményeként az épület északi utcai szakaszát lebontották. A Rózsa utcai szárny megmaradt délkeleti szakasza kéttraktusos (4. ábra). Az emeletre a kapualj végéből egykarú „lépcsőépület” vezet. Az udvari szárnyak egytraktusosak, az utcai helyiségek egymásba nyílóak. A hátsó udvar körül – Krähling János építész által felfedezett 1912-ből származó építési engedély bizonyossága szerint – mezőgazdasági rendeltetésű helyiségek – disznóólak, fészerek – helyezkedtek el.⁶ A Szélmalom utcai földszintes épületben istálló, kocsiszín és kiegészítő helyiségek (trágyagödör, kamrák) kaptak helyet. Az 1958-as bontás következményeivel azonban nem számoltak, a ház utcai szárnyának tartószerkezetei súlyosan károsodtak. A ház meg-

⁶ Krähling János építéstörténeti kutatásai: kéziratos dokumentáció.

maradt két boltozott szintjének hatalmas oldalnyomása megbontotta az épület statikai állapotát: a ház állékonyágát évtizedekig egy súlyos fa állványzat biztosította.⁷

Az utcai szárny önkényes megcsonkítását épület történeti és műemléki szempontból egyaránt indokolatlannak tartjuk, az egységes beépítés és tömegelrendezés helyreállítása az épület és a történelmi városkép szempontjából is kívánatos. Jelenleg a megkezdett felújítások ellenére az épületegyüttes állapota rossz. Mielőbbi megerősítése és teljes körű felújítása elengedhetetlen, bár a helyenkénti életveszélyes állapotok a megkezdett felújítások nyomán megszűntek.

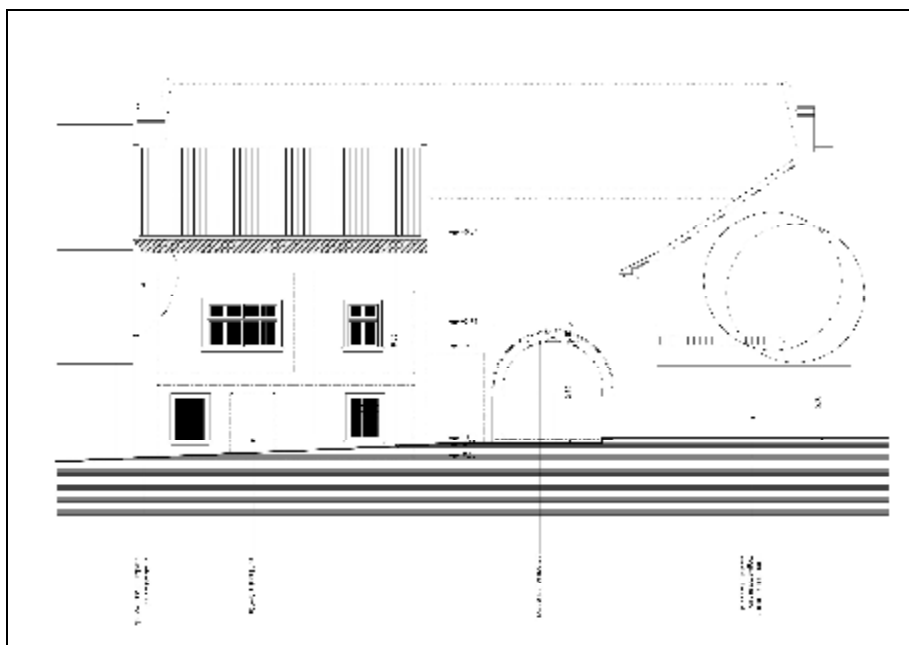
A tervek alapján az épületegyüttesben restaurátor központ működik: a restaurátor műhelyek mellett festőműterem, könyvtár, előadóterem, irodák, vendégszobák és egy földszinti üzlethelyiség kap itt helyet. Az új funkciók elhelyezésénél a meglévő műemléképület térszervezését maximálisan figyelembe vettük, ennek megfelelően alakítjuk ki a kívánt új helyiségcsoportokat, ill. rekonstruáljuk az eredeti állapotokat.

Alapvető jövőbeni cél a két, történelmileg összefüggő telek újraegyesítése, együttes működésének biztosítása: így a Rózsa utca felőli telken kaptak helyet a reprezentatívabb funkciók (könyvtár, kiállítótér, irodák stb.), a Szélmalom utca felőli gazdasági udvar területén pedig a restaurátor műhelyek. A felújítás-kivitelezés anyagi következményeit is szem előtt tartva a tervezési folyamat két lépcsőben haladhat: először a 716. helyrajzi számú telek revitalizációjára kerülhet sor, majd a 717. helyrajzi számú telek felújítása lenne célszerű. A tervezési munkák során mi is az első telekre koncentráltunk, ez utóbbit részleteiben is bemutatom. A kivitelezés folyamán először az utcai épület megerősítésére és az utcai szárny kiegészítése elengedhetetlen (ami részlegesen meg is kezdődött már), majd lépésről-lépésre a belső terek helyreállítása következhet.

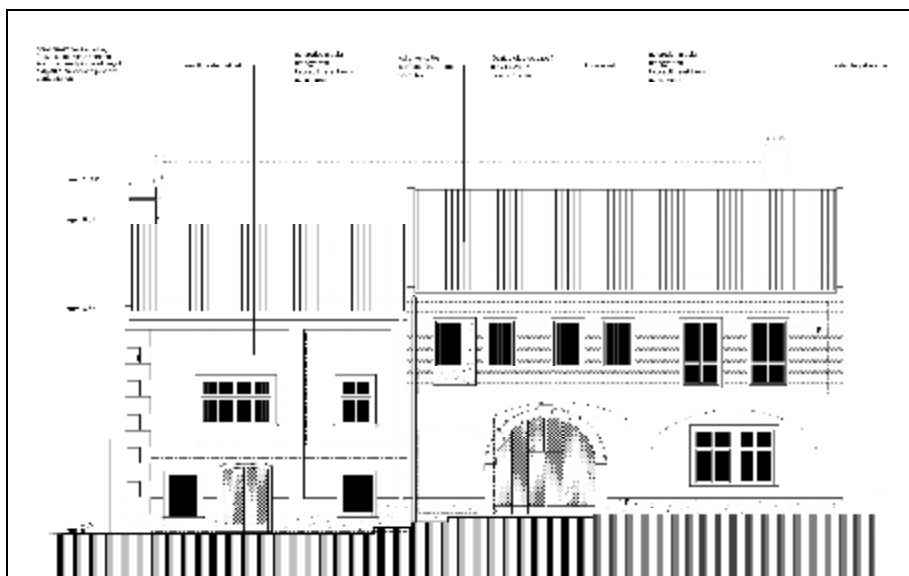
Az épületegyüttes tervezésénél alapvető szándékunk volt az elbontott Rózsa utcai épületszárny visszaépítése, a zártosított utca helyreállítása (5. ábra). Az új utcai szárny tömegében és térszervezésében az 1958-ban elbontott épületszárny arányait és léptékét követi. A tervezési folyamat során messzemenőig törekedtünk arra, hogy az új építésű és a régi részek egysége visszaadja az eredeti épületegyüttes karakterét, de mindvégig alapvetően megkülönböztethetőek maradjanak. Amit lehet, megtartottunk, kiegészítettük és rekonstruáltuk úgy, hogy a műemléképület eredeti megjelenése ne sérüljön, sőt a lehető legnagyobb mértékben érvényesülni tudjon. A földszinten elbontott tereket helyreállítjuk, visszaállítva a kosárirés boltozatokat, eredeti szerkezeteket, az emeleten viszont már modern, mai anyagokat használatával terveztük a bővítést.

A lebontott utcai épületszárny rekonstrukciójával újra létrejön a kosárirés téglaboltozattal lefedett kapuáthajtó. Ebből balra nyílik egy kiállítótér, melynek padlóvonalát a régi padlóvonalnak megfelelően 0,60 m-re a járdavonal alá süllyesztjük. Ez a tér a homlokzati, jelenleg befalazott ajtó megnyitásával közvetlenül az utcáról is megközelíthető. A kapuáthajtóból jobbra a „Szép Mesterségek Boltja” érhető el, itt a lebontott kosárirés téglaboltozatot ugyancsak visszaállítjuk. A bolt az utca felé két, a régiek mintájára legyártott gerébtokos ablaknyílást kap.

⁷ Velledits Lajos megkezdett felújítási munkái során ez szerencsére az utóbbi években felszámolásra kerülhetett.

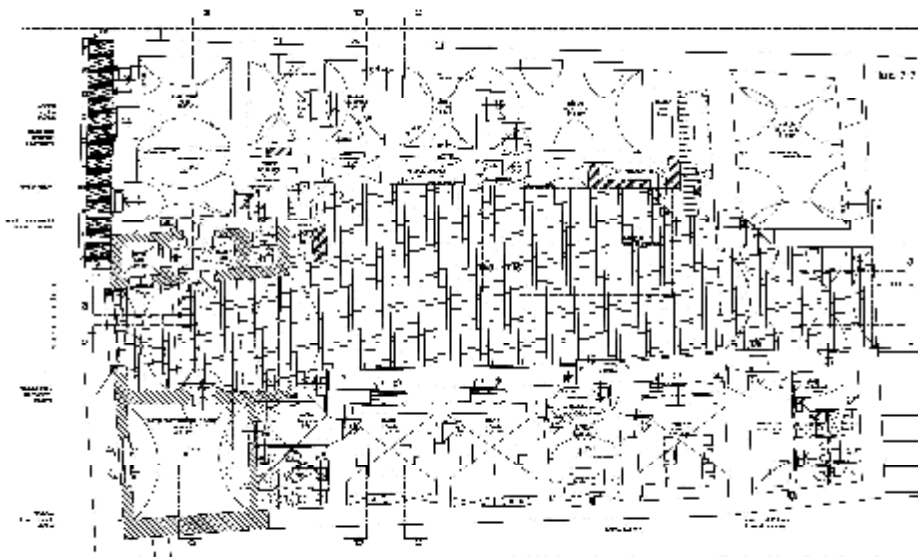

2. ábra. Rózsza utcai meglévő állapot

3. ábra. Rózsza utcai tervezett homlokzat

A kapuáthajton keresztül a díszudvarra érkezünk. Az udvar jobb oldalán a meglévő földszintes épületben helyezkedik el az irodák egy része, egy tárgyaló, és ezeket, illetve a boltot kiszolgáló vizesblokk-csoport. Helyreállítjuk a terek azonos tengelyben elhelyezkedő ajtóit által biztosított, „emfiládos” térkapcsolatait is. A helyreállítás során az épület visszanyeri eredeti állapotát. A jelenlegi egyesített szárnyú ablakokat műemléki ablakokra cseréljük, a hagyományos burkolatokat felújítjuk. Az udvar bal oldalán, a földszinten, illetve lejutva a pincszinten tárolók, raktárak helyezkednek el, ezeket ugyancsak eredeti állapotuknak megfelelően állítjuk helyre. Az udvari loggia elfalazott földszinti íveit kibontjuk és a díszudvar bal oldalán teljes hosszában helyreállítjuk (6. ábra).

4. ábra. Sopron, Rózsa u. 5. Tervezett földszinti alaprajz

Az emeletre feljutva, a lépcsőtől jobbra két vendégszoba helyezkedik el, egy közös zuhanyzó–WC blokkal. A szobák az udvari loggiára nyílnak. A lépcsőtől balra érjük el a maradék két irodahelyiséget, illetve az új épületszárnyban a könyvtár és internetszobát. Itt biztosítunk emlékszobát a város szülöttének és kiemelkedő műemlék-restaurátorának, Szakál Ernőnek is.⁸ A folyosó végén helyezkedik el a teakonyha, illetve ehhez kapcsolódóan az udvari földszintes szárny tetőterében kialakított külön-nemű vizesblokk és takarítószer-kamra. A régi utcai épületszárny emeletén több helyiségben

⁸ Sedlmayr János: Szakál Ernő, a műemlékvédelem Európa-díjasa. SSz 52 (1998), 263.; uő: Emlékezés Szakál Ernő szobrászművészre, a műemlékvédelem mesterére. (1913–2002.) Műemlékvédelem 46 (2002), 5. sz. 298–301.; Winkler Gábor: Szakál Ernő (Sopron, 1913. július 14 – Sopron, 2002. szeptember 5.) Várhely 8 (2002), 3. sz. 82–89. A Soproni Szemle 2013. évi 1. és 2. számában közli Szakál Ernő: Életutam című, 1999-ben írt önéletrajzát.

fellelhetők az eredeti famennyezet részletei, ezek a lehetőségekhez mérten eredeti állapotukban restaurálandók.

A díszudvar végén, a keresztoszárny földszintjén helyezkedik el az egész együtttest kiszolgáló gépészeti tér, a műterem vizesblokkjai és egy nagy raktárhelyiség. Az emeleten található egykori báltermet teljes egészében megtartjuk, ez festő műteremként ideálisan hasznosítható. A megfelelő megvilágítás biztosításához a tetőn északi helyzetű, tetősíkból fekvő tető-felülvilágítókat helyezünk el.

Remélem, hogy az épületegyüttes múltjának és a tervezett felújítás részleteinek bemutatásával sikerült érzékeltetnem az épület összetettségét, gazdagságát, és a romos állapot ellenére az együttesben bizonyosan rejlő hatalmas lehetőségeket. Őszintén bízom benne, hogy a jövőben valóra válhat e nagyszabású elképzelés és megtapasztalhatjuk, hogy egy körütekintő, jó alapokon nyugvó revitalizáció mekkora mértékben képes egy városrész életét befolyásolni és új színekkel gazdagítani.

Az ICOMOS, az UNESCO műemlékvédelmi világszervezete 2001-ben a legjobb nemzetközi diplomáért járó elismerést a fertői Esterházy-kastély lovardájának felújítási programtervéért Géczy Nóra építész-tervezőnek és Winkler Gábor témavezető konzulensnek ítélte oda. A díj átadására a varsói műszaki egyetem (Warsaw University of Technology) építész karán került sor. Bő egy évtized távlatából visszatekintve, a 2001-ben készített diplomamunka aktualitása mit sem változott. A lovarda sorsa továbbra is rendezetlen, állapota lehangoló, s a kiüresedett épület szerkezetei egyre nagyobb mértékben károsodnak.

Ahogy várható volt, még a külföldi siker sem lendítette előre a lovarda felújításnak ügyét, de a lengyelországi elismerés nagyban hozzájárult a frissen diplomázott építész műemlékvédelmi elkötelezettségéhez. *„Később, tervezői munkám során magam is szembesültem azzal, hogy a barokk kori épületek hasznosítása, modernizálása mennyi előre nem látható nehézséggel, kötöttséggel jár, és hogyan válik a műemléki rekonstrukció a tervezésben és kivitelezésben résztvevők számára igazi kihívássá. A lengyel építészprofesszorok véleménye szerint a lovarda sorsának rendezése „európai szintű ügy”, emellett azonban azt is gondolom, hogy az értékes épületek megóvása, elsősorban a mi feladatunk, és a mi felelősségünk, amit nem háríthatunk másokra.”*

A hasznosításra tett egykori javaslat természetesen már távol került a valóságos lehetőségektől, de az épület mielőbbi rekonstrukciója továbbra is sürgető kérdés maradt. Az egykori diplomafeladat témája az Esterházy-kastély lovardájának műkereskedelmi központtá való átalakítása volt. A kilencvenes években még a Fertői Konzervüzem működött az épületben, ehhez képest a terv teljesen új alapra helyezte hasznosítás lehetőségét. A cél az ún. „mecénás szellemiséget” képviselő kulturális és oktatási jellegű funkció kialakítása volt, mely filozófiájában erősen kötődött az Esterházy család teremtette hagyományokhoz. A fertői kastély a 18. századi kulturális élet egyik kiemelt hazai központjaként a híres Esterházy-gyűjteménynek adott helyet, amelynek részét képezte többek között 50000 metszet, 3500 rajz, több mint ezer festmény, szobor és egyéb műalkotás. A műkincsek sorsáról és a kastély viszontagságos történetéről több tanulmány is beszámol, de a hajdani mecénások eltűntek már.

A műgyűjtés, műkereskedelem és a művészekkel való kapcsolattartás napjainkban a művészeti galériák és aukciósházak kereteibe helyeződött át, a klasszikus értelemben vett mecenatúra helyett ez a forma vált működőképpé. A galériák megteremtik az alkotók, műgyűjtők és a művészet iránt érdeklődők közötti kapcsolatot. A kulturális életben a nevesebb kereskedelmi galériák egyre jelentősebb szerepet töltenek be, a művészeti árverések mellett történeti kutatással, restaurálással és oktatással is foglalkoznak, kiállításai és rendezvényei (konferenciák és szemináriumok) nagy számú hazai és külföldi látogatót vonzanak.

A lovarda építéstörténete és jelenlegi állapota

A hercegi lovarda építéstörténete a kastély főépületének kialakításával párhuzamos, s feltételezhetően közel egy időben, 1763 körül kezdődtek az építkezések. Az épület építéstörténetében sok tisztázatlan kérdés van, mert a források és a tervek nagy része elpusztult. Nem tudjuk biztosan, ki volt a tervező, csak annyi bizonyos, hogy az építkezésben a herceg is nagy szerepet játszott: kezében futottak össze az építkezés szálai. Valószínűleg udvari építész, Johann Ferdinand Mödlhammer – aki korábban Schönbrunnban is dolgozott – irányította a munkákat saját, vagy külföldről hozatott, esetleg átdolgozott terv szerint. A mesteremberek többsége azelőtt udvari építkezésen működött.

1. ábra. Fertőd-Esterháza, lovarda, északi főhomlokzat

A kastélytól nyugatra, a parkban található „nagy Hertzegi istálló” hajdan 110 párpa befogadására volt alkalmas. Külön helyiségekben gondoskodtak a ménés téli és a nyári elhelyezéséről. Tágas termekben álltak a pompás kocsik és hintók, mellettük díszesen berendezett nyergeskamra és kovácsműhely volt. Ez a fényűző időszak azonban viszonylag rövid ideig, 1768-tól 1790-ig tartott, az Esterházy család elköltözését követően az épület rendeltetése számos átalakuláson ment át, melyek feltárása, pontosítása folyamatban van. Az elmúlt évszázad során az épület volt raktár, kocsis- és szerszám-múzeum, kultúrház, községi könyvtár, mozi, diszkó és konzervüzem is. Jelenleg üresen áll, de a főhomlokzat kapuja felett magasodó lovas szoborcsoport még rendületlenül hirdeti a régmúlt dicsőségét (1. ábra).

*„Továbbá e' Várnak többi Épületit,
El-halgatom tiszta, s' széles Istáloit,
Rendes, és magános szép strása hazoit,
Egyedül dicsérem sok szép Paripáit.”
(Sarródi Dallos Márton, 1781)*

A tervezési terület felmérésekor készített légi felvételtől pontosan kirajzolódik a kastélyépület és a lovarda egymáshoz viszonyított elhelyezkedése (2. ábra). A két épület mindössze 200 m távolságban áll egymástól a park nyugati részén. A lovardát park veszi körül és kellemes sétával a hársfa-soron (Madách-sétány) keresztül közelíthető meg. Nyugatról patak határolja, amely felett régi kőhíd ível át. A lovarda előtt húzódó sétány mentén található nyugatra az általános iskola és a polgármesteri hivatal is (a volt muzsikaház). Az épület előtti, zúzott kavicssal felszórt területet parkolásra használták, azonban a lecsökkenő forgalom következtében szinte folyamatosan üresen áll. Gépjárművel a Bartók Béla út felől érhető el.

2. ábra. A lovarda és a kastély kapcsolata. Légi fotó, a szerző felvétele

A késő barokk épület alaprajzi rendszere tiszta, tömege a funkcióhoz igazodott; egyszerű formák és visszafogott díszítés jellemzik. Az épület körben egytraktusos, 85 cm és 105 cm vastagságú falai masszív szerkezetek, a belső térelválasztást alkotó válaszfalak nagyméretű téglából épültek. A központi átriumot keretbe foglaló traktusok 10 méter körüliek.⁹ Eredetileg két áthajtón keresztül, az észak-déli tengelyben

⁹ Az egyes traktusok mérete: 10,65 m– 9,95 m– 10,55 m– 9,50 m.

nyílt az udvar, a későbbiekben azonban az északi kaput belülről lefalazták, s mindössze a déli szerkezet maradt változatlanul. Az alaprajz érdekessége, hogy egyik pontján erőteljesen kilép a derékszögű koordináta-rendszerből. Az épület homlokzat-szélességei egységesen mintegy 62 méteresek, de az északi szakaszon 64,5 m. Ez a 2,5 méteres eltérés az épület méretei miatt kívülről nem szembeötlő, ám a belső udvarban észrevehetően enyhe perspektivikus torzulást okoz (3. ábra).¹⁰

3. ábra. A lovarda madártávlati képe a déli oldalról, a szerző felvétele

Az egyszintes épület külső homlokzatainak tagolása és díszítése visszafogott, az ablakok közötti falszakaszokat lizénák osztják. Vízszintes tagolását az attikafal alatt húzódó karakteres párkányzat adja. Az északi főhomlokzat a legdíszesebb, melynek főtengelyében rokokó kapu nyílik, felette lovát fékező férfi szobra, az attika szélein két, lószerszámot tartó gyermek szobra áll. A déli átjáró felett hajdan „ütőóra” volt.

Az épület tartószerkezetei (az alapok, falak, födémek, fedélszék) az eredeti minőségi anyagok használatának köszönhetően a felmérés időszakában még jó állapotúak voltak. Az egyszintes épület homlokzatain nem történt durva átépítés vagy bontás, ellentétben a belső térrel, valamint az udvarral, melyben már jelentősebb átalakításokra került sor. A lovarda későbbi hasznosításának nyomai, a számos átépítés, pótolgatás sok kárt okozott. A téglalap hibájára utaló elváltozások az adott időszakban nem voltak. Utólagos falszigetelés természetesen mindenképpen javasolt. Pincének nincs nyoma, a felszívódó falnedvesedés a vízszintes falszigetelés hiányából

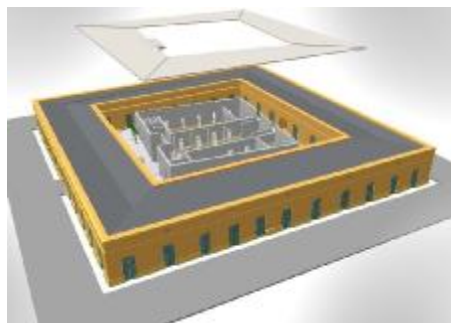
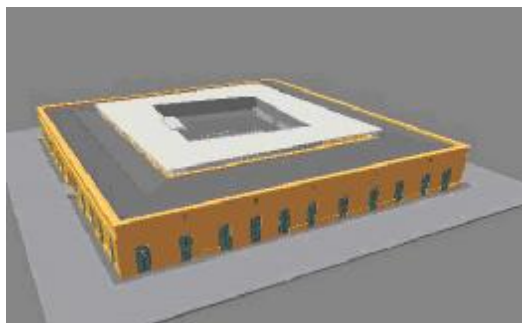
¹⁰ Főbb méretek:külső alaprajzi méretei: 62,56–62,10–64,50–62,00 m; belső udvar alaprajzi méretei:40,00–37,10–41,45–37,00 m; attika magassági szintje: + 7,35 m. A közel 3900 m² alapterületből 1500 m² az udvar.

eredt. Mind a belső, mind a külső mészhabarcs vakolatok javításra szorulnak. A falfestés színe okkersárga, az eredeti színt falkutatással lehet pontosítani. A vízszintes tér-elhatárolás mindenhol sík födémmel van megoldva, valószínűleg a főfalakra vasbeton alulbordás födémet készítettek, mely álmennyezetrel lezárt. Vastagsága burkolatokkal együtt 40-50 cm között mozog. A födém szintje több helyen is változik. Az állapotukat statikai szakvélemény rögzítheti. A padlástér erős ácsszerkezettel készült. A kislejtésű tetőzet (deszkázás + bádofedés) fa székosztásai alá teherelosztó fa gerendákat építettek be. Ez a szerkezet helyenként súlyosan károsodott. A tetőösszefolyó hibája miatt (belső vízvezetés), illetve a beázásoknál a szerkezetek teljesen tönkrementek. A kis területre kiható hibásodás még összeomlást nem okoz. Az alacsonyhajlású tetők alátámasztása kétállószerkes fedélszékkel történt. A faszervezet jó állapotban van. A tetőzet bádog anyaga a sok mázolás ellenére korrodálódott. Lecserélése időszerű. A helyi hibásodások a fedélhézaratban a fedélszék egyes elemeinek erősítését igénylik.

A homlokzatok fő karakterét és ritmusát a szegmensíves nyílászárók sora adja. A közel egységes méretű ablakok keretezésének anyaga változó, néhol kő- néhol vakolatkeret. Jellegzetességük, hogy a belső terekben parapetfallal vannak magasra felfalazva. Az ajtók és ablakok egy része javításra, más része cserére, pótlásra szorul. A belső udvar keleti és déli szárnya többszöri átépítésen esett át, az eredeti egységet a régi nyílások lefalazása és az újak nyitása teljesen megbontotta. Az eredeti nyílásrendszer megtartása, visszaállítása javasolt. A fa nyílászárók a legsérülékenyebb épületszerkezetek, ezek cseréjére láthatóan több alkalommal is sort került, melynek következtében a történeti vasalatok egy része eltűnt. A zsaluzatos kör alakú szellőzők javítása, pótlása is szükséges. A zsaluszárnyak több helyen elpusztultak. Az eredeti padló burkolatok nyoma nem látható, mindössze a későbbi beépítések emlékeként maradt a simított beton, MM lapburkolat, mettlachi burkolat, PVC és linóleum.

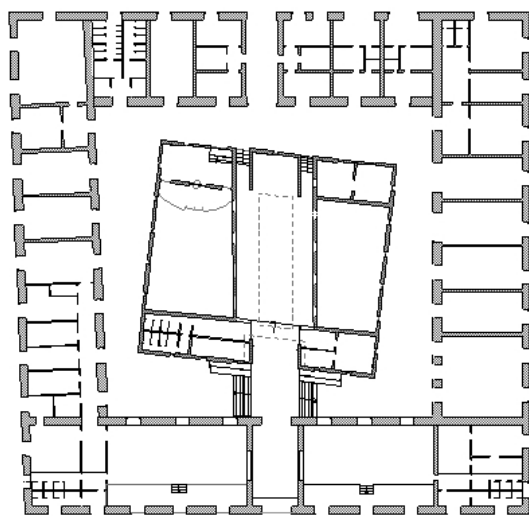
Javaslat az épület helyreállítására és hasznosítására

Az épület jelenleg újrahhasznosításra vár; a kiváló helyrajzi és szerkezeti adottságokkal rendelkező épület rengeteg lehetőséget rejt magában. A diplomamunkában tett javaslat a műemléki épület belső udvarának átfogalmazására helyezi a legnagyobb hangsúlyt (4. ábra).

4. ábra. Az épület javasolt átalakításának látványterve

Az 1500 m²-es udvar beépítésével és az épületbe való integrálásával több funkciót is ide helyez. A galéria központi magját alakítja ki, ide fókuszálja a legfontosabb tereket, miközben a műemléki épületrészek szinte érintetlenül maradnak, eredeti szerkezetüket és karakterüket tisztelgetve tartva alakul ki a modern épületbelső. Ódon ékszerdobozzá válik, melynek középpontjában tiszta tömegű, fehér kubus alakul ki. A régi épület védelmezi az újat, miközben a modern szerkezet is tekintettel van az eredeti architektúrára.

5. ábra. Az épület javasolt átalakításának alaprajza

A galériaépület és aukciósház 1000 m²-nyi alapterületet foglal el az átriumból, oly módon, hogy nem csatlakozik a belső, védett homlokzatokhoz. A két történeti réteg független marad. A belső tömb szabadon, látszólag kötetlenül helyezkedik el a térben, s ezt a könnyedséget az épület perspektíva-játéka is fokozza. Az udvar eredeti alakja ugyanis nem szabályos négyzet, s mivel az újonnan kialakuló traktusok között amúgy is képződött volna egy esetleges szabálytalanság, ezért a tervezés során erre tudatosan került nagyobb hangsúly. Az új épületrész 5°-os elforgatással jelenik meg, s ezzel kitér az eredeti tömegek koordináta-rendszeréből. Az egymáshoz közelítő és egymástól távolodó falak között körfolyosó rendszer alakul ki, mely tereli és irányítja a teret, s nem utolsósorban meghatározza a fő közlekedési irányt. A tölcésér-effektus elkerülésére a födémlezárás a lehető legmagasabbra, a belső homlokzat attika-magassága felé került. Az új épület padlószintje ezzel ellentétes irányban, egy méterrel mélyebbre került. A süllyesztett központi rész a 2%-os rámpa által akadálymentesen közelíthető meg. Az enyhe lejtőn a főkaputól haladva egyenesen az épületmag belsejébe lehet jutni (5. ábra).

A körfolyosó természetes megvilágítását az attika fölött futó bevilágító sáv szolgáltatja. A két épületrész egyszerre és folyamatosan van jelen, mivel a létrejövő belső utca egyik oldalát mindig a régi lovarda homlokzata, míg a másikat az új épület törtfehér frontja adja. A korridor feletti tetőszerkezet kapcsolja össze a két épületet. A lefedés megoldásakor az eredeti konstrukció szabálytalanságait kellett figyelembe venni, így a síktető alkalmazása jelentett megoldást. Ebben az esetben azonban a tetőszerkezetnek légiesnek, könnyednek kellett tünnie. Ez a hatás a tetőlemez és az épületek között húzódó üvegfalal, ablaksorral volt elérhető, mert a beáramló fény optikailag megemelte a teret. A lovarda tereiben az irodák, étterem, kávézó, műtárgy-kereskedelmi, oktatási helyiségek, restaurátor műhelyek találhatóak.

A fény az épület más területein is fontos szerepet kap. Az aukciós ház harmonikus megvilágítását a természetes és mesterséges fényforrások összehangolásával lehet elérni. Az aulába 80 m² alapterületű felülvilágítón keresztül jut egyenletes szórt fény. A vegyes megvilágításra a kiállított tárgyak bemutatása miatt van szükség, mert természetes szórt fény és mesterséges irányított fény kombinációja mellett mutathatók be a legmegfelelőbbben. Az aukciós terem megvilágítási igénye a konferenciatermekhez hasonló. Az irodákban a természetes bevilágítás is megoldott, ennek ellenére kiegészítő fények szükségesek.

6. ábra. Az épület javasolt átalakításának látványterve

Az épület három fő egységre tagolódik: a belső utca, az eredeti és az új épületrész (6. ábra). Ezen belül észak-déli irányban fokozatos átmenet található a nagyközönség előtt nyitott és elzárt területek között. Az épület a folyamatos vendégmozgást alapul véve észak-déli irányban átjárható, és három bejárattal rendelkezik. Az északi bejárat az egész épületkomplexum bejáratának torkolatánál, a déli kijáratok a nagy gazdasági

bejárattal szemben vannak. A leglátogatottabb terek észak felől haladva: az étterem, a kávéház, a vásárlóutca, az üzletek és az aukciós ház/galéria. A nyugodtabb körülményeket igénylő funkciók, a restaurátor-műhely és a becsüsképző az épület keleti és nyugati traktusából nyílik. A személyzeti helyiségek, irodák, raktárak, karbantartó egységek pedig a déli területen vannak elhelyezve.

Az eredeti épületrész, a 2400 m² hasznos alapterületű lovarda keleti és nyugati traktusa közel szimmetrikus funkciókiosztást kapott. Az északi traktus közepén, a főkapun áthaladva tágas foyer fogadja a látogatókat. Balra étterem, jobbra művészeti kávézó (art café) nyílik. A kávézóban művészeti folyóiratok, katalógusok, könyvek nézegetése és vásárlása közben lehet fogyasztani. Az étterem 80 vendég fogadására alkalmas és a vásárlóutca felé nyíló terasszal is rendelkezik. Az étteremben és a kávézóban kivétílen keresztül figyelemmel kísérhető az aukciós házban folyó árverés. Így bárki kényelmesen megvárhatja az őt érdeklő tárgy bemutatását. A két egység működése és nyitva tartása független az épület többi részétől.

7. ábra. Az épület javasolt átalakításának látványterve

Az északi foyer-n áthaladva szemben az aukciós ház bejárata fogad (7. ábra). Az épület törzsfhér téglatömbjébe enyhe lejtésű rámpa vezet be. Balra található a ruhatár és a mellék helyiségek. Jobbra a recepció pult, amely az árverések alkalmával a vendégeket napi programrenddel várja és segít a többnapos aukciók alatt várható folyamatos vendégmozgás eligazításában. Szemben a kiállítások rendezésére is alkalmas aula, mely üveg felülvilágítón keresztül kap természetes megvilágítást. Innen jobbra nyílik a tényleges kiállítóterem, majd az irodák, míg balra a 150 fős aukciós terem található. A terem alapterülete 170 m².

Az aukciók szüneteiben az aula déli részében kialakított pihenő övezetben lehet beszélgetni. A konferencia-központokhoz hasonlóan az aukciós terem eseményei monitoron itt is követhetőek. A terület emellett svédasztalos fogadásnak is helyet ad.

Az árverés irányítása a színpadról történik. Itt kap helyet a kikiáltó pulpitusa és a munkatársak asztalai. A műtárgyak bemutatása forgófalas, ún. rotary-rendszerrel folyik. A raktárral közvetlen összeköttetésben álló színpad falára egy függőleges tengely körül elforgatható 1,8 x 3,4 m-es szekrényfalat szerelnek. Míg a teremben folyik a licitálás a falon kiállított műtárgyra, addig a fal raktár felé eső oldalán elhelyezik a következő tárgyat. Az átfordítás után a művelet ismétlődik. Az elektronikusan is működtethető rendszer tiszta, zökkenőmentes lebonyolítást biztosít, a licitálási idő pedig elegendő a műtárgyak kicseréléséhez. A forgófalon a festmények mellett szobrok, vázák is elhelyezhetők. A méret és súly természetesen limitált. Ilyenkor fénykép, vagy katalógusszám alapján adnak tájékoztatást a licitálóknak. Emellett színpad és a raktár összekötő ajtóit is megmaradtak, hogy a hagyományos bemutatás is lehetséges legyen.

8. ábra. Az épület javasolt átalakításának látványterve

A műtárgyak különböző módon juthatnak az aukciós házakba, de minden darabnak először szakértői vizsgálaton kell átmennie, megbecsülik a műtárgy értékét, nyilvántartásba veszik és felmérik állapotát. Ez alapján vezet az útja a restaurálóműhelybe vagy a raktárba, ahonnan később a kiállító-terembe szállítják át. Ideális esetben a műtárgy az árverést követően új tulajdonosához kerül, azonban a gyakorlatban hosszabb-rövidebb ideig a raktárban pihen. Tehát a raktárban az eladott és eladatlan művek egymás mellett sorakoznak.

A képző- és iparművészet szerencsére már nem csupán a gyűjtőket, az árverezőket, a műkereskedőket, a művészettörténészeket és a muzeológusokat vonzza. Mind töb-

ben érdeklődnek a műtárgyak, népművészeti emlékek, valamint a hazai mesteremberek, művészek alkotásai iránt. A művészeti aukciók intézménye a 17. századi Hollandiában alakult ki. A nagyobb aukciós házak évente 4 nagy aukció mellett (április, május, október, december) több kisebbet is rendeznek. Ezek közé sorolhatók az egy témára illetve célközönségre specializálódott kamaraukciók. Az évenkénti nagy aukciók több napig is eltarthatnak. Ezeket a „maratoni” árveréseket általában három naposra hirdetik meg. Ilyenkor több száz műtárgy kerül kalapács alá. Az aukciók anyaga az árverést megelőzően 10–14 napig kiállításon tekinthető meg. A nagyobb galériák a kiállítások megnyitására neves művészettörténészeket, írókat kérnek fel. Ily módon egy aukciós ház rangos kulturális eseményeknek ad helyet.

9. ábra. Az épület javasolt átalakításának látványterve

Az aukciós házat körfolyosó, egyfajta sétálóutca övezi (8. ábra). Kelet-nyugati irányban a belső utca két ívén lehet továbbhaladni. Keletre az étterem terasza, az állandó szoborkiállítás és a restaurátorműhely található. A déli részen vannak a nyilvános illemhelyek, a raktárak, irodák; nyugatra a becsüsképzésnek otthont adó oktatóhelyiségek, és az üzletsorok. A kereskedések akár egész évben is nyitva állhatnak, de működhetnek szezonálisan is, mindegyik helyiség a belső utcáról közelíthető meg. Az északi főbejárattal átellenben a déli bejárat található, mely az épület gazdasági területére vezet be. A raktárakat is a gazdasági bejáratokon keresztül lehet feltölteni. A traktust elsősorban az irodák és berraktárak alkotják, akadálymentesített és családokra méretezett vizesblokkok is kerülnek itt kialakításra. Parkolási lehetőség az épület déli oldala előtt kialakított területen van. A lovarda körüli terület a gyalogos és autós forgalom egyenlő fontosságát figyelembe véve alakul át.

A régi épülettömbbe integrálva bővül a használható terek aránya. A régi szerkezetek meghagyása mellett egy modern kialakítású épületegység jelenik meg. Egy olyan épületmag jön létre, amely funkciójában és tömegében külön egységet alkot, s az eredeti épület szabálytalanságaira reflektálva belső perspektíva-játékot, dinamikusságot is létrehoz. A tömeg elforgatása által kialakuló körfolyosórendszer terel, irányít, utat jelöl, miközben a teret hófehér mennyezeti kialakítás zárja. A födém alatt vízszintes bevilágító sáv fut körbe, mely által nemcsak közvetlen természetes megvilágítást kap a belső korridor, hanem egységes szórt, indirekt, fényt is a fehér mennyezet által. A mennyezeti kialakítás alatt, az üvegfelületeken beáramló fény könnyed, lebegő hatást kelt. A belső terekben szintén kiemelt fontosságú a természetes és mesterséges fények összjátéka (9. ábra).

A tervezett szerkezetek visszafogottságát a lovarda szigorú szerkesztése és tiszta épülettömege indokolja. Az aukciós ház a fehér árnyalatok és az arany szín kombinációja segítségével eleveníti fel az Esterházy kastély egykori dísztermének színvilágát. Az épületegyüttes magában ötvözi a pihenésre, vásárlásra és művelődésre vágyók igényeit.

A magyarországi barokk építészetben kiemelkedő helyet elfoglaló egykori Eszterháza – figyelembe véve azt a szerepet, melyet korának szellemi életében játszott – megérdemli, hogy méltó védelemben és megbecsülésben részesüljön. Az eddig elvégzett munkák jelentősek, de még folytatni kell őket, a nehézségek ellenére is. A figyelemnek pedig főépület mellett a kastély-együttes többi elemére is irányulnia kell. Hisz a műemlék valódi nagysága a részleteiben mutatkozik meg.

A középkori városok helyrajzának felderítése a várostörténet-írás alapvető feladata. Összefüggésben van a város kialakulásának kérdéseivel, ugyanúgy, mint fejlődésének fejzeleteivel, egyházi és középületei létesítésével. Az ezekre irányuló kutatásnak számos segítsége vagy akadálya lehet – függően az írott források mennyiségétől, az építészeti örökség jellegétől. Mivel a város organikus fejlődés eredménye, ennek korszakait is meg kell ismerni; a történeti adatok mellett a középkori régészet, vagy műemlék-kutatás jelentős új adatokat hozhat.¹

Nem véletlenül jelölte ki a műemléki topográfia sorozat egyik első kötetének Sopront, hisz írott forrásokban és műemlékekben is gazdag, más városokat megelőzve. Várostörténetének részletes kutatója, Mollay Károly már e kötetben is körvonalazta a középkori város helyrajzának kérdéseit.² Ugyanakkor felfogása a város keletkezéséről, topográfiája alakulásáról (Szt. Mihály plébániatemplom, „Burg”) hosszabb vitát nyitott, aminek megoldását a régészeti kutatás jelentette (a római város, az ispánsági castrum és a középkori város-belváros helyének kontinuitása). Mollay kezdetektől használta a városi helyrajz és a családtörténet írásához a gazdag levéltári anyagot – köztük az adójegyzékeket. E közben megállapította az összeírások sorrendjét: utcák-házak és lakók felsorolásának módját.³

Magam a város-külvárosok várostérképének vázlatos felrajzolásával próbáltam a várostörténethez újabb eredményeket adni. Ezek közül a belváros piactereinek kérdésében jutottam előbbre (nem három, hanem öt piactér volt⁴). Később az ún. „kézműves utcák” középkori topográfiáját vizsgáltam. Régészeti és okleveles írásos adatok szerint ezek korántsem voltak általánosan elterjedtek, vagy legalábbis tartós jellegűek: az azonos kézműves mesterséget űzők, például ötvösök (lásd Budán) nem mindig csoportosultak egy utcába, hanem szétszórtnak laktak. Máskor egy-egy mester elhagyta első lakóhelyét-bérlakását és más házba költözött – miközben talán az utcanév századokig megmaradt (lásd Sopron, Buda). A soproni 15. századi adatok bizonyították, hogy sok kézműves többször változtatta lakóhelyét: más házban találjuk mint bérlőt – ami összefüggésben volt keresetének változásával (javulva a belvárosba költözött, elszegényedve megfordítva). Itt újra felmerült a piacterek kérdése.

¹ Holl Imre: Sopron (Ödenburg) im Mittelalter. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 31 (1979), 107–145 (a továbbiakban: Holl 1979).

² Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. In: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest 1953; 1956 (a továbbiakban: Mollay 1956).

³ Mollay 1956, 55.

⁴ Holl 1979, 130–131.

Területi változások, az első városháza

Úgy vélem a két elfeledett piactér – az Idegen mészárosok piaca és a Halpiac – azért nem kapott régebben hangsúlyt, mert az 1622. évi városalaprajzon már csak kis maradványuk szerepel, amit az újkorban már nem lehetett térnek nevezni (ráadásul középkori írott adatokban is ritkán említik). De ha a történeti fejlődést, egyben a topográfiai változásokat kutatjuk, kiderül hogy e két piac eredetileg nagyobb volt, csakhogy területüket már a késő középkorban újabb házakkal beépítve csökkentették.⁵ Mollay már régebben utalt arra, hogy a Templom utca – Kolostor utca között a ferences kolostort követő szakasz háztömbje nem tartozik az eredeti helyzethez, csak a 1450-es években építik be.⁶ Így azonban kiderül: a kolostor-kert után ugyanakkora tér volt, mint a templom előtt (Platz, az újkori Főtér).

A kézművesek lakóhelyeinek feltérképezése során a 15. század első felének összevetése a későbbi korszakkal⁷ arra is jelzést adott, hogy bizonyos kézműves ágak (ötvös, íj-számszeríjgyártó, késes, kardcsiszár) tömörülése látható két kedvező helyen. A század első felében a Tér (Platz – Főtér), a másik a Kolostor u. 11–13, és a következő (Templom u. 5.), azaz az idegen mészárosok piacának keleti házsorában található (itt kardcsiszár, íjgyártó, ötvös, kalmár bérlakókként, de itt van háza a gazdag János íjgyártónak is)⁸ (1. ábra). A század második felében 1460-tól az utóbbi hely képe már változott, a bérlakó kézművesek elköltöztek. Ez szerintem avval magyarázható, hogy az első városháza itt megszűnt (1459).

De mi volt az oka az első városháza felhagyásának? E kérdés eddig fel sem merült. Az 1450-es évektől beépült az itteni nagy tér északi oldala, és evvel elvesztette korábbi jellegét, de a városháza előkelő topográfiai helyzete is megszűnt. Már nem egy nagy térre, csak egy szűk utcára nézett nyugati homlokzata. Árusításból élő bérlakói elköltöztek. Az ilyen fluktuáció egyébként is általános volt a városban, még a háztulajdonosok is költöztek.

Házak, telkek azonosítása, méreteik

Az első városháza vitatható helyének meghatározásához a Kolostor utca északi szakaszán a házak sorrendjét és méretét vettem alapul.⁹ Alapvető az 1379. évi összeírás ide vonatkozó része, mértékei. Egy ház ekkor 1/10 kötél. Magam ezt 14 m hosszúnak tartom, ami az akkori ház egység – de ez tulajdonképpen a telek szélesség, ami nem mindig egyezik a ház utcai frontjának méretével; pl. ha még nem épült be a teljes utcai front (lásd Templom u. 14. első periódusát, vagy a Szt. György u. 3. kettős ház ferde homlokzatát¹⁰). Ez a mérték a leggyakoribb Sopronban, mert ez volt az „egész

⁵ Holl Imre: Marktplätze und Handwerker. Entwicklungstendenzen in Sopron. Archaeologiai Értesítő 123–124 (1996–97) 7–15, két térképpel (a továbbiakban: Holl 1996–97). Itt utalás korábbi cikkemre.

⁶ Mollay 1956, 55. De a Halpiac esetében is régebben nagyobb hely volt: 1379-ben a Szt. György utcai fürdőház után csak egy ház állt, a Hátsókapu felé még üres volt a későbbi beépítés. Lásd Mollay Károly: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata. A Fabricius ház története. SSz. 18 (1964), 2–14. „A templomtól az ötödik ház a fürdőház.”

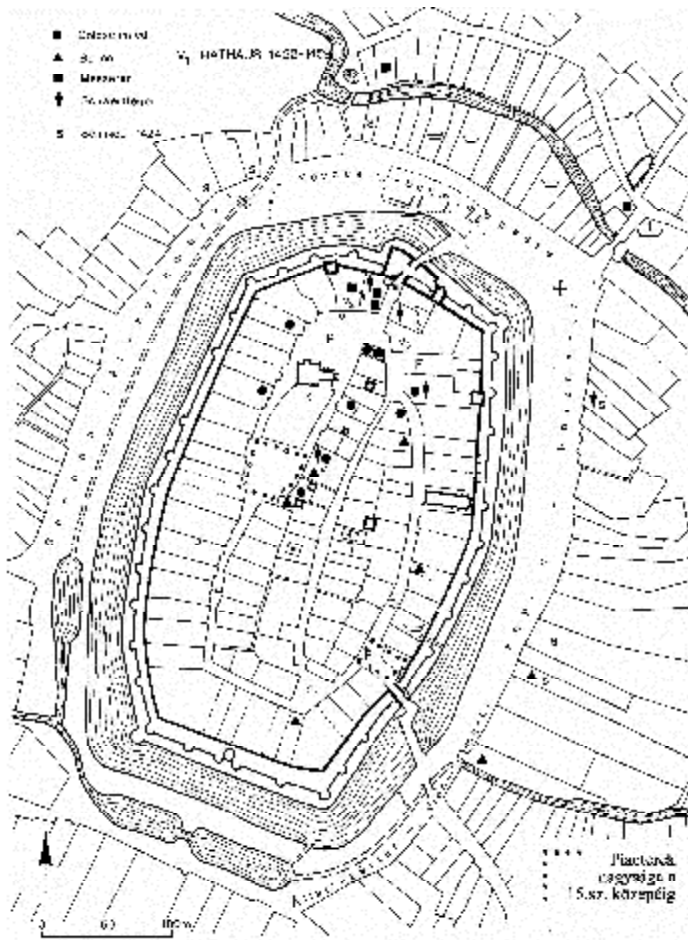
⁷ Holl 1996–97, 2a-b. képek térképe.

⁸ U.o.

⁹ SoprOkI. I/1.k.185. Az összeírásokról és a tulajdonosok kiderítéséről Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. SSz 13 (1959), 131. Ugyanitt véleménye az eredeti ház méretekről.

¹⁰ Holl Imre: Sopron középkori városfalai III. Archaeologiai Értesítő 93 (1970), 29, 3. kép. A Templom u. 14. telke és az északi oldalon álló ház. A telek szélessége 16 m. Bár a 14. században a Belvárosban a házak majd fele „I ház” mértékkel szerepel, kisebb inga-

házak” mérete. Ha „II Häuser” szerepel, akkor ez két telek méret: 28 m, mint az említett Szt. György u. 3. Mollayval ellentétben magam úgy véltem, ez ekkor még sokszor tényleg két házat jelentett és nem egy nagy házat. (Ez csak később jött létre, ha a két házat már egy átépítés során egybeépítették. De a műemléki vizsgálatok az ilyenek egy részénél is kimutatják: először két ház volt.¹¹⁾)

1. ábra. Sopron, a belváros piacterei.

A mészárosok piaca és a Halpiac a 15. sz. első felében, még beépítésük előtt. (Holl 1996-97 után.)

dozások mutathatók ki az eredeti 14 m-es szélességtől. A Szt. György templomnak ajándékozott telek is 14 m-es, a gótikus templom két oldalán eredetileg 1-1 kis köz választotta el a kétoldali házaktól. 14m széles a Szt. György u. 15. középkori telke, az Új u. 16. gótikus háza a kétoldali üres esővíz kivezető közel. A Fő téri Fabricius ház telkének térre néző szélessége is 14m, de észak felé kiszélesedve ad helyet a gótikus teremnek.

¹¹ A Szt. György u. 3. esetében az összeépítés csak később a 16. század elején történt. Budán az Úri u. 31. nagy háza is két korábbi házból épült, ugyanúgy az Országház u. 5. és 16.

Ha az összeírásban H. Gayzzel „II Häuser” házával kezdjük (ez volt Mollay kiindulása is), úgy észak felé haladva „Smoychel der Jud” szerepel 1/2+1/2 házzal: 1 ház, majd Harkai Péter 1 ház. Ez után Turnhofer Tamás II+1/4 és ismét (név nélkül, de nyilván Turnhofer tulajdonában) I 1/4 ház. Végül – már a Térre tekintő utolsó megint H. Gayzzel 1/2 háza.¹² (A telkek alaprajza a forrás ház-méretével és a telek szélességével a 2. ábrán.)¹³ A méretek egybevetése szerint az első összeírás e szakasza a Kolostor u. 11. házzal együtt adja ki a felsorolás méreteit (az utolsó Fő téri házból csak egy rész). A beosztás a telekszélességek 14 m-es egységével besorozva (nem egyenként, hanem összesen) is ellenőrizhető: „a Kötélen csak V 1/2 ház van” írják a felsorolás végén összesítve, tehát a Kötél itt nem teljes.¹⁴ Ez öt és fél „ház” szorozva 14 m-rel: 77 m hosszát ad; a számítás Smoychel zsidó második félházától számít (mert evvel kezdődött a 10. kötél) rajzunkon a Kolostor u. 9. felével kezdve, észak felé folytatódva tart az utolsó telket is ide számítva – illetve csak a felét, hisz az itteni „gayzzel 1/2 haus” (tehát a Fő tér 2. fele). Az alaprajzon is ez a távolság adódik. A méterre átszámított 1 kötél: 140 m lehetett – de ezen belül a telkeket nem számították mindig pontosan, hisz mint láttuk, három esetben is eltérő, nagyobb-kisebb szélességű a telek, ahogy másoknál is.

Mindezek alapján jutottunk már korábban arra a következtetésre, hogy a városháza, amelyet az 1458. évi ingatlanjegyzék már e néven sorol fel, a Kolostor u. 11. telkén álló volt kétszeres nagyságával. Az azonosítás más oldalról is megközelíthető. 1422. év végén ajándékozza Zsigmond a városnak a néhai Wolf bécsi zsidó házát.¹⁵ Az oklevél a szokás szerint ennek a helyét is meghatározza: „a ferencesek kolostorával szemben János mészáros polgár háza mellett ... városháza céljára...”.¹⁶ 1379-ben, mint idéztük Geissel Henrik nemes „két háza” után Smoychel zsidó háza következett; ez a ház 1417-ben Hänsel fleyschhackhar háza, majd 1427-ben özvegye Hansinn nevére került.¹⁷ Mivel a második említés háza közvetlenül a városháza felsorolása után következik, nyilvánvaló, hogy Johannes-János-Hänssel ugyanaz a személy.¹⁸ Talán nem véletlen, hogy e háznál 1429-ben ismét mészáros tulajdonost találunk, de 1458-ban is: Jorig fleyschacher 1/2 haus”. Ekkor már a régi ház 1/2 háznak számít – és ez is a városházát követi.¹⁹

Úgy gondolom, az előbbieken sikerült logikai kapcsolatot teremteni az 1379. évi telek-összeírás és az 1458-as ingatlanjegyzék között, egyben a városháza helyének

¹² Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. Sopron, 1921. I/1. kötet 185. (a továbbiakban: SoprOkI) és Mollay Károly: A három középkori városháza. SSz. 31 (1977), 234–236 (a továbbiakban: Mollay 1977).

¹³ Az összeírás méretei a tényleges telekmérettel nem mindenütt egyeznek, kisebb eltérések: a 9. ház nagyobb, a 3. számú kisebb, az 1. sz. megint nagyobb. Úgy látszik a kötél mérték elsődlegesen a városon kívüli földekre érvényes; a városon belül csak nagyjából.

Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban. Magyar Műemlékvédelem 1967–68. Bp. 1970. 122, 48.j. már felhívta a figyelmet erre.

¹⁴ „Nota in der Saylmazze seind nur V 1/2 haus...” SoprOkI. I/1. 185.

¹⁵ Mollay 1977, 237 írja, hogy Henrik kéttelkes háza Izsák bécsiúj helyi illetve Wolf bécsi zsidókhoz került.

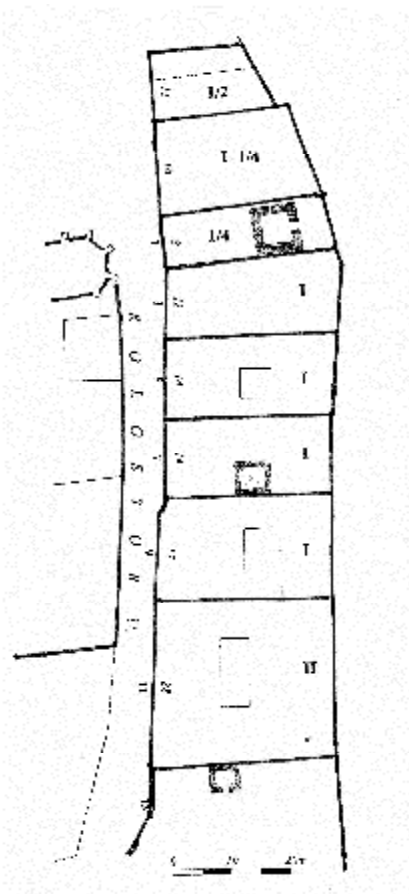
¹⁶ „domum ... iuxta domum Johannis carnificis...” SoprOkI. I/2. 233.

¹⁷ SoprOkI. II/6. 85., SoprOkI. II/2. 367.

¹⁸ Gazdag mészáros: 1409-ben borjúhúst vásárolnak tőle (SoprOkI. II/6. 29.) Marhakereskedéssel foglalkozott. 1426-ban panaszzolják be a városnál, hogy „Johann seliger” és segédei 36 majd 34 marha után a Bruck a.d. Leitha vámjával tartoztak. SoprOkI. I6/2. 322.

¹⁹ SoprOkI. II/4. 59.

azonosításával. A döntő a váltakozó méretű-szélességű telkek sorrendjének egyeztetése.²⁰ Az itteni háztulajdonosok közül meg kell említenünk Körömdi Andrást, a város hetedik leggazdagabb kereskedőjét (városbíró, polgármester). A Kolostor u. 3–5 házak tulajdonosa 1456-tól, de nem itt lakott, hat bérlőnek adta ki. Traismaurer Pétertől szerezte meg.²¹ 1434–68 között ugyanis a Fő tér 6-ban (Fabricius ház) lakott családjával²² (talán ő építtette az emeleti nagytermet?).

2. ábra. A Kolostor utca házai. Az 1379. évi összeírásban megadott nagyságukkal (a telekszélesség a 20. századi térkép szerint.)

²⁰ Mollay 1977, 236. felsorolásai is hasonlóan egyeztetik a háztulajdonosokat, csak hogy a telek méreteket nem egyeztette a valóságos helyzettel, a várostérképpel. Ráadásul 1458-ban eggyel többet számol.

²¹ Mollay 1964, 107–108. SoprOkl. II/4. 59. A bérlők közül két pék is itt adózik 1458-ban. György ötvös itt bérlő 1464-ben. SoprOkl. II/4. 280. De már korábban itt Traismaurer házában is volt ötvös bérlő 1437-ben, majd önöntő 1454-ben. SoprOkl. II/3. 80; SoprOkl. II/4. 18.

²² SoprOkl. II/4. 106–108.

A Fő térre néző ház

Mollay felsorolásában ez Trager János háza, ami csak 1457-től szerepel (fél ház, majd másik felét is megszerezve). Mint a korábbiakban láttuk, régen a Gayzzel 1/2 háza az utolsó, a de telek méretek felsorolása miatt ez is a Fő tér 2-re kerül – csak nem teljes beépítéssel (kb. 7 m). Úgy véltem, a 15. század közepén itt már állott egy kisebb beépítésű bolt-műhely. Itt találjuk Miklós késest (Niklas messerer „zuhwesel” megjelenés is²³). 1458-ban Miklós szabó 1/4-es házában mellette (?); már az utolsó Trager ház és az előző nagy ház (Joachim Jánosé) között sorolják fel.²⁴

Turnhofer Tamás neve és címere

A telkek és házak azonosítása talán magyarázatot ad egy másik vitatott kérdésre. Mollay szerint „valamilyen Turnhof nevű helyről származhatott” (Ausztriából) elvetve Házi Jenő feltevését, mely az Előkapu várostornyával kapcsolta össze.²⁵ Úgy gondolom, a telkek sorában szereplő Kolostor u. 1. feltűnően kis telkén álló, műemléki kutatások során felfedezett lakótorny²⁶ a telek belsejében biztosabban adhatott nevet. A „Turnhof” ugyanis tornyot és udvart-udvarházat jelöl. Az elnevezés hasonló az 1250-ben használt „turrim... cum curia” említéssel, amikor a johannitáknak átengedett castrum-beli toronyról van szó.²⁷ A tornyokhoz a telek elején ház (faház) tartozhatott, ahogy a külföldi példánál. Sopronban már a század első felében álltak tornyok és 1297-ben „jó karbantartásuk”-ról ír a király. Várjobbágyok, ispánok tulajdonában lehettek: 1339-ben az egykori Péter várnagy tornya és telke említése²⁸ megint csak udvarhelyet jelent.

Telkünk 1458-ban ingatlanként „ein hostat” ugyancsak udvarhely, elnevezésével talán a régi hagyományos – kivételezett – jellegre utal. Házi Jenő Turnhofer Tamás felmenőit István comes, városbíró (1275) személyéig vezeti. Családi vagyonát a régi Konradshof birtokkal-faluval kapcsolva István fia Konrád nevével egyeztetette.²⁹ Mint az előző telek-azonosításoknál láttuk, a Kolostor u. 1. volt az utolsó előtti a Turnhofer tulajdonában álló négy telek közül.

Mollay részletesen bemutatta a nagykereskedő szerepét, kiemelkedő súlyát a város életében, és nagy vagyonát.³⁰ Itteni házain kívül 1400 után megszerezte a

²³ 1454: SoprOkl. II/4. 18.; 1458: SoprOkl. II/4. 59–60.

²⁴ Holl 1996–97. 14. Talán e helyet jelöli az 1492. évi adat, amikor Joachim Jakab polgármester vett két boltot: „...zwaier Lädenn cze negst dem Gesslein... am Placz gelegen” Mollay Károly: Erstes Grundbuch / Első telekkönyv. Sopron 1993. Nr. 138. A Gesslein a kis köz a Trager ház mögött. (Miklós szabót kihagyta Mollay 1977, 236. felsorolása!)

²⁵ Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. SSz. 13 (1959), 124.; Házi Jenő: Turnhofer Tamás ősei. SSz. 17 (1963), 261–266 (a továbbiakban: Házi 1963).

²⁶ Sedlmayer János: Sopron koragótikus lakótornyai. SSz. 40 (1986), 330. Itt az Új u. 4. sz. alatt a telek keleti szakaszán. Kétszintes, 8 x 8 m alapterülettel. A Szerző dolgozatában feltételezett, a város közepét átszelő tornyos fal cáfolata: Holl Imre: Középkori városi élet. Archaeológiai Értesítő 114 (1989), 52–54. Itt írtam a városi lakótornyok szerepéről, valamint a mesterségek topográfiájáról. U.o. 64–74.

²⁷ Urkundbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg, und Eisenburg I–V. Bearb. Wagner, Hans – Lindeck-Pozza, Irntraut – Reiter, Erich – Prickler, Leonhard. Wien – Köln – Graz, 1955–1999. I. 228–229.; Holl 1979, 111–112.

²⁸ Mollay 1956, 51.

²⁹ Házi 1963. 262–265.

³⁰ Mollay 1959, 124–128.

Szt. György u. 3. alatti két házat is. Mivel 1402–1418 között többször városbíró vagy polgármester, az utóbbi házában ülésezik a városi tanács – tehát ez lehetett alkalmasabb a reprezentációra. 1421-ben mint a Szentlélek kápolna építetőjét örökítették meg. Két fia külföldön próbált szerencsét, Lajos (bajor?) herceg udvarában (ahogy kalandvágyó fiatal nemeseknél szokásos volt). A Szt. György utcai háza leányai útján jut más tekintélyes soproni családok birtokába, míg a Kolostor utcába rokona, Traismauer Péter kerül.³¹

A középkori városok topográfiájának változásai sokkal általánosabbak voltak, csak bizonyítását ritkábban találjuk a várostörténeti irodalomban – hiszen az ismert régi városalaprakcso és látképek már egy késői állapotot rögzítenek. Sopronban nemcsak a két itt tárgyalt piactér változott-csökken. A Sópiacból a hússzékek vettek el, a Tér pedig a már Mollay által is említett Hans Trager házzal, illetve bizonyításunk szerint 1/2 telekkel már 1379-ben is, majd boltokkal csökkent. A Kovács utca részben hadászati okokból változott 1440-ben házbontásokkal, míg Ikva felőli sávja a leletmentő ásatások adatai szerint, valamint a háznagyságok-beépítések során már 1536-ban sem volt azonos az 1379. évi méretekkel.³² A kutatás egyes kérdéseket megválaszolhat – de gyakran újabbakat hoz.

³¹ Lásd a 21. j. adatait bérletről.

³² Mollay Károly: A Kovácsok utcájának topográfiája. SSz. 48 (1994), 266–272. A telkek táblázata 276–277; Gabrieli Gabriella – Nemes András: Adatok és feltételezések a Kovácszer helyrajzához. SSz. 62 (2008), 226–237. (A műemléki és régészeti kutatások összesítése. Az utca belső oldalán több ház áll.)

SOPRONI ARCOK

BOLODÁR ZOLTÁN –
KÜCSÁN JÓZSEF

Adorján Attila (1928–2013)

2013 februárjában, életének 85. évében elhunyt Adorján Attila, a Soproni Múzeum nyugalmazott fotográfusa. 1958-tól 2005-ig dolgozott a múzeumban, előbb mint általános restaurátor, majd ezzel párhuzamosan, mint a muzeológiai munka fényképész dokumentátora, végül mint a fotógyűjtemény kezelője. A konzervatori, restauratori munkával a Nemzeti és a Néprajzi Múzeum műhelyeiben ismerkedett meg és ott szerzett gyakorlatot is. Egyetlen, konzervatori képzettséggel rendelkező munkatársként minden gyűjtemény anyagában dolgozott, restaurátorként elsősorban a fémtárgyakkal és a kerámiával foglalkozott.

Mivel a fotográfia fiatal kora óta érdekelte, Csatkai Endrétől lehetőséget kapott rá, hogy a múzeum fényképgyűjteményét heti egy napon gondozza. Amilyen ütemben a hetvenes és a nyolcvanas években a múzeum gyűjteményei gyarapodtak, a kiállítások bővültek és a szakalkalmazottak létszáma nőtt, úgy vonult vissza fokozatosan a konzervatori munkától és foglalkozott egyre többet a fényképezéssel. Ezekről az évektől kezdve ő kezelte a múzeum fotóarchívumát, melybe nem csak a munkatársak általa laborált és feldolgozott képei kerültek, de egyre több saját felvétellel gyarapította is azt.

A Soproni Múzeum országos jelentőségűvé emelkedésének legszebb évtizedeit töltötte a Deák tér sarkán álló „Anyaházban”, és az itt töltött 48 évben a múzeum történetében meghatározó személyiségnek számító kutatókkal dolgozott együtt. Segítette a munkáját Csatkai Endre Kossuth-díjas művészettörténésznek és Domonkos Ottó néprajzkutatónak. Különösen szép emlékként beszélt Domonkos Ottó és a régész Nováki Gyula gyűjtőútjairól, amelyek dokumentálásához az általuk készített fotók kidolgozását is ő végezte. A nyolcvanas években végigfényképezte Askercz Évával a soproni főesperesség területén található templomokat és azok berendezéseit, felszereléseit, valamint az utak mellett álló szobrokat. Környe Attila számtalan időszak kiállításának képanyaga az általa készített reprodukció volt. Közreműködött Dávid Ferenc falkutatásainál, amelyek közül többször említette az Új utcai ó-zsinagóga feltárását. A Városháza mögött álló egykori mozi alatti területen Tóth Sándor régész ásatását dokumentálta, de rendszeresen fényképezte Tomka Péter és Póczy Klára feltárásait is.

Folyamatosan készítette a tárgyfotókat illetve a fotómásolatokat a kiadványok és az adattárak számára, rendszeresen megörökítette a múzeumi rendezvényeket és a városi eseményeket. Laboratóriumából került ki a múzeum időszak kiállításainak installációiban felhasznált fényképanyag zöme, hosszú ideig a grafikus munkáját is az ő szövegreproi pótolta.

Az a mintegy 150 ezer fotó, ami az adattárakban és a fényképgyűjteményben rejtetik, valamint számos közlemény, ami a múzeum könyvtárának polcain található, mind munkájának eredményét őrzi. Tucatnyinál több könyvet és 40 további kiad-

ványt tudott felsorolni a 75. születésnapjára megjelent interjúban, amelyekhez részben vagy egészben ő készítette az illusztrációkat. Megszámlálhatatlan folyóirat, múzeumi vezető mellett a Soproni Szemle, a Várhely és a Soproni Füzetek folyamatosan közölte a fényképeit.

Szenvedélyes fotográfusa volt Sopronnak, de nem csak hangulatos látképeket és utcaképeket készített százzszámra a mindig változó városról, hanem dokumentátor-ként az architektonikus részleteket is megörökítette. 1989-től nyugdíjasként, napi 4 órában rendszerezte és gyűjtötte a fotókat. Életvidám ember volt, de fura mód a képzőművészetnek pontosan azt az ágát kedvelte, a fotografozást, ami leginkább az elmúlásról szól. A körülöttünk lévő folyamatosan változó világot csak Ő láthatta olyannak, mint ahogyan képein rögzítette. Amit lefényképezett, az már soha többé nem lesz olyan, mint amilyen az exponáló gomb megnyomásának pillanatában volt. Szerencsére a fotográfia egy olyan „valóság”, hogy tevékenységének köszönhetően újra felidézhetjük a Gödör-játszóteret, megtehetjük, hogy nem a torony átjáróján keresztül sétálunk az Előkapu irányából a Fő térre, hanem még a Tűztorony mellett tudunk elhaladni, és valósággá válhat a mai panelházak helyén egykor volt, vadregényes Szedres. Dokumentálta a Rák-patak partjára kidobott Mechle-kapu szobormaradványait, a Batsányi utcában a gyalogos vasúti felüljáró lebontását és a Hátulso utcában a Húsgyár szanálását, s még sorolhatnánk. Az utolsó években az apró részletek kezdtek foglalkoztatni, ezért egyre több kaput, kilincset, ablakot kutatót fel és örökített meg.

Ne feledjük el őt, mint nagy mókamestert sem! Mindig volt egy jó vicce a hozzá betérő kollégák számára, a múzeumi összejöveteleken pedig ontotta magából a tréfákat, a társaság lelke volt. Kollégáiban örökre megmaradó kép jellegzetes alakja, kissé meghajlott háta, ahogyan fehér köpenyében, fényképekkel a kezében, a laborjából át-sétál az Anyaházba. „Dóri Bácsi” most elment. Nem csak nekünk, egykori munkatársainak, de a városban nagyon sokaknak hiányozni fog majd!

KUBINSZKY MIHÁLY | Emlékeim soproni építészeiről és épületekről

1950. augusztus 15-én, alig egy hónapja elnyert építészmérnöki oklevéllel zsebemben munkába léptem a Soproni Magasépítési Nemzeti Vállalatnál. Az időpont arra jogosít, hogy mondhassam: a 20. század második felében Sopron város építési és építészeti munkáinak tanúja és részben aktív résztvevője is voltam. 1957. szeptember 30-ig maradtam az állami építőiparban, melynek soproni vállalata ez idő alatt nevét háromszor megváltoztatta, felügyeleti hatóságai legalább ugyanannyiszor módosultak, de én az ott eltöltött hét évem alatt mindvégig építésvezetői beosztásban dolgoztam. 1957. október 1-jén kerültem az egyetemi rangban álló Erdőmérnöki Főiskola állományába egyetemi tanársegédként és onnan 1995. december 30-án, a jogutód Erdészeti és Faipari Egyetemről vonultam nyugdíjba. Akkor már több mint 20 éve tanszékvezető egyetemi tanár voltam. Sopron város építési munkáihoz több szálon át is kapcsolódtam: Különböző bizottságok munkájában (műemléki albizottság) és tervpályázatokon vettem részt, később pályázatokat értékelő zsűrikben dolgozhattam. Terveztem néhány lakóházat a városban. Az építés minden ágát átfogó társadalmi szervezetben, a MTEsz-hez tartozó ÉTE (Építőipari Tudományos Egyesület) helyi szervezetének munkájában évtizedeken át tagként, titkárként és végül elnökként munkálkodtam. Egyetemünk saját építkezéseinél különböző feladatokat láttam el (tervező, műszaki ellenőr), az Egyetem szerződéses (úgy nevezett külső megbízásos) munkáiban – főleg ipari létesítmények műszaki ellenőrzésében (Hőerőmű, Vasöntöde, Vízmű fedett uszoda építése és átalakítása) – ugyancsak tevékenykedtem. De nem voltam sohasem Sopron város alkalmazottja, ahogy azt Egyetemünk Erdőmérnöki Kara által kiadott kötet rólam tévesen írta. Feleségem, Kubinszky Mihályné, sz. Kassay-Lehrner Éva volt a Sopron városi Tanácsnál 1963 és 1983 között építési csoportvezető főmérnök. S mivel feleségem előtte 1950 és 1963 között a Győri Tervező Vállalat soproni irodájában építész-tervezőként dolgozott, a soproni építkezések tekintetében az ő révén is sok érdekességre emlékszem. Winkler Barnabásnak köszönhetően 2006-ban „Az íón fejezet” címén megjelentethettem önéletrajzomat. Nem ennek részleteit akarom itt megismételni, hanem néhány Sopronnal kapcsolatos olyan emlékemet szeretném közzétetni, amelyekről úgy érzem, hogy a város építéstörténete témájában érdekesek lehetnek. Néhány eseményt, adatot szeretnék a feledéstől megóvni, néhány személyt az olvasóval megismertetni.

Legelőször is Wildzeiss János bácsiról szeretnék megemlékezni, aki 1950-ben az épületasztalos-ipari gyár építkezésénél az első főnököm volt. Az építés ott éppen azokban a napokban kezdődött, amikor én munkába léptem. Éppen akkor ünnepeltük János bácsi 60. születésnapját is. Építőmester volt és ácsmester. A környék minden szakmunkását ismerte, mindegyikükről tudta, hogy mit lehet nyugodtan rábízni. Mesélt sok régi történetet is. Tőle hallottam, hogy amikor Heimler Károly a Soproni Városszépítő Egyesület elnökeként a Hubertuszi vendégház építkezésébe fogott, egyik este egy éttermi összejövetelnél a Lenck téglagyár tulajdonosának fülébe súgta, hogy Hasenöhrl már adott 50 000 téglát az építkezéshez. Lenck felpattant és rávágta, hogy ő is ad. Ezután Heimler elment Hasenöhrl-hoz, nála a kérelmét megismételte. Természetesen sikerrel. Mindegyik mindvégig abban a tudatban volt, hogy a másik adta elsőnek. Így már volt 100 000 téglá. A vadászháznak is nevezett vendégház fel is épült, kár, hogy 1945 telén az orosz katonák a faanyagát eltűzelték. A maradványt pedig idővel széthordták. János bácsi az első világháború kitörésekor fiatalon került a Győri úti Erzsébet kórház építkezéséhez, annak vezetőjeként. Mesélte, hogy nagy számban foglalkoztattak orosz hadifoglyokat, akik a soproni helyőrségtől honvédségi ellátásban és étkeztetésben részesültek. János bácsi pedig azzal büszkélkedett, hogy ő tisztii „menázi”-t kapott. Nagy mulasztása életemnek, hogy nem kérdeztem meg tőle, ki volt a kórház tervezője. Ugyanis a városi Levéltárban fennmaradt tervrajzokat Wälder József írta alá, de ő az építető nevében. Wälder Zürichben végzett mérnök volt; diplomamunkája, mostoha unokája, Áldácssy Oszkár révén hozzám került, és én azt a Levéltárnak adtam át. A diplomamunka Zürich Enge városrész csatorna-hálózatának tervét dolgozta ki. A kórház viszont a bécsi Sezession szép példája, nem lehet Wälder terve. Minden bizonnyal osztrák építész műve. Wildzeiss János megmondta volna, ki volt a tervező, csak meg kellett volna kérdezniem. Így talán már sohasem tudjuk meg.

Boronkai (Bergmann) Pál (1897–1970) Sopron város mérnöke, majd főmérnöke ugyancsak fontos személy volt a város építéstörténetében, mindig tisztelettel emlékezem rá. Pályafutását fiatal építőmérnökként az első világháború idején a Monarchia szempontjából hadifontosságú, Ogulinból kiágazó és Dalmáciába vezető vasútvonal építkezésén kezdte, utána jött haza Sopronba. Itt a Deák tér déli bővítését, a Mátyás király utca és az épülő evangélikus teológia (ma iskola) között a Rák-patak befedését tervezte. Boronkai Pálnak döbbenetes helyismerete volt, a városban minden házat, építményt ismert. Aktivitásának köszönhető, hogy 1951-ben megszervezte a Tanács mellett működő műemlékvédelmi albizottságot, amelyet az OMF minta-kezdeményezésként ismert el. Az üléseken sorra terjesztette elő a rekonstruálandó városi épületeket. Emlékszem, hogy az egyik ülésen javasolta, javítsák ki és állítsák helyre régi formájában az Erzsébet-kerti zenepavilont, melynek az egyik lábát ugyancsak eltűzelték az oroszok és ezért tetőzete oldalra dőlt. Sajnos a bizottság nem értett vele egyet és a roncsot elbontották, pedig nagy kár érte, ma ismét dísz lehetne a kertnek. (Már csak a nagyon idős emberek emlékezünk arra, hogy az Erzsébet kert nagy virágos parterrejében a pavilon mellett a vörös hadsereg amerikai Studebaker gyártmányú teherautói sorakoztak). Boronkai Pál nagy érdeme, hogy már 1939-ben kidolgozta és a Soproni Szemlében köze is adta a városrendezési javaslatot, amely a 22 évvel később készült általános rendezési terv egyik kiindulási alapja lett. Meg kell jegyezni, hogy Boronkai

irodaszobájának a falán levő nagy térkép azt a javaslatot is tartalmazta, mely szerint a Sopron-Győr vasútvonalat a szombathelyi vonal Nagycenk állomását követően kell kiágaztatni, s onnan a közeli Pinnyéhez a győri vonalba vezetni. Kár, hogy ez a javaslat, noha azóta ismét felmerült, az illetékes főhatóságoknál eddig mindig süket fülekre talált, holott a város délkeleti részének fejlődését nagyon megkönnyítette volna. Még ma sem lenne késő ezt megvalósítani.

Amikor én 1950-ben munkába léptem, az építőipar és az épülettervezés államosítása éppen befejeződött. Erre visszapillantva érdekes „szociográfia” mutatkozik. A soproni építő-vállalkozókat, alighogy a háborús évek mizériájából életre keltek, már meg is fosztották tulajdonuktól. A Soproni Magasépítési Nemzeti Vállalat a Mohácsy Zoltán által vezetett Boór cég Baross úti telepét vette át, irodákkal, szerszámokkal, gépekkel, építőanyaggal. Ehhez hozzácsatolta más vállalkozók államosított tulajdonát is. Így a Rosenstingl Antal, a Radics József és a Kalmár Dezső által birtokolt vállalkozásokat. Becska Ferenc tulajdonából alakult a „tatarozó vállalat”. Érdekessége ennek, hogy az osztályharc rigorózus követelményei ellenére a tulajdonuktól megfosztott volt tulajdonosok az új állami intézménynél mind vezető beosztásba kerültek, vagy abban maradtak. „Mindössze” pártszervezetet és szakszervezetet helyeztek melléjük. A párt és az üzemi bizottság tagjainak többsége is a régi vállalatok munkásainak sorából került pozícióba, tehát „ismerősök voltak”. Mohácsy Zoltán, a Boór cég örököse, aki elsőrangú szervező és irányító-képességgel és megfelelő építőipari gyakorlattal ugyan rendelkezett, de szakmai képzése nem volt, mégis 1956-ig főmérnöki beosztásban dolgozott, Rosenstingl Antal építészmérnök pedig műszaki osztályvezető lett. Az államosított Becska Ferenc kőművesmester a legnagyobb munkák építésvezetője lett. A soproni tervező iroda – először a fővárosi MATI (Magasépítési Tervező Iroda) első vidéki fiókjaként – 1948 őszén Winkler Oszkár (1907–1984) vezetésével, az ő saját tervező irodájából bontakozott ki. Mindössze a Frankenburg úti irodahelyiségét kellett a bíróság épületében berendezett tágasabb, sokkal több rajz- és íróasztalt befogadó szobasorral felcserélnie. Winkler Oszkár akkor már egyetemi tanár volt. Melléje sorakozott Gallus László és a fiatal Kalmár Dezső, mindketten építészmérnöki oklevéllel. Mind az építőipar, mind az épülettervezés szervezetének működőképességét magas képzettségű, de rangjuktól és állásuktól megfosztott, mert osztályidegennek minősített postaigazgatók látták el. Az építőiparnál Nagy József és Cser József, a tervező irodában Lakatos János és Amberg Ernő. Ki kalkulátor lett közülük, ki a szerződéseket és a kötbérrügyeket intézte, vagy az iroda egész adminisztrációját. Az állami szervezetben az adminisztrációs feladatok növekedtek és egyre sokasodtak. Ha mindehhez még hozzávesszük, hogy az építésügy mindkét ágazatában Sopronban több volt „horthysta” katonatisztet is foglalkoztatott, akkor utólag felmerül a gyanú, hogy egy annakidején szóban forgott – büntetendő – tréfában volt igazság. Az így szólt: - „Mi a népi demokrácia? - Az egy olyan rendszer, amelyben a Párt (utólag is nagybetűvel!) hasztalan igyekszik megakadályozni, hogy az osztályellenség felépítse a szocializmust.

Sopronban az 1948 óta működött Magasépítési Nemzeti Vállalat egyik legnagyobb építkezési feladata a Sörgyár mögött felépülő épületasztalos-ipari vállalat gyártócsarnoka, raktára, víztornya és irodája volt. Az építész tervező Winkler Oszkárnak ez a kü-

lönleges ipari építészeti feladat, miután az tökéletes megoldásnak bizonyult, nagy és jogos sikert jelentett. Nemcsak a hazai, de a külföldi szakirodalom is elismeréssel ismertette. Winkler Oszkár az első tizenkét magyar építész sorában kapott 1953-ban Ybl Miklós díjat. Az épületasztalos-ipari gyárépület statikusa Gallus László volt, a gépésztervező Kaiser Pál, aki egyhamar, a határátlépés veszélyét is kockáztatva elhagyta az országot. A soproni építési munkák között egyre szaporodtak a honvédségi és a határőrségi laktanyák. Ezek mellett a szovjet textilipar (SOTEX) Ady Endre utcai kultúrháza, majd az egyetemi kollégium befejezése -1943 óta félkészben állt- következtek. A város történetére jellemző, hogy 1953 elején Sopronban nem volt építkezés, mindössze a környéki határőrlaktanyák munkái folytak. A Magasépítési Nemzeti Vállalat már 1952-ben beolvadt a győri 48. számú építő trösztbe, s ebben a következő inszéges évben Fertődön, Petőházán, Csornán, sőt Győrben dolgoztunk. Ott a magas talajvízszint miatt a soproni építőiparnak addig szinte ismeretlen feladatok jelentettek nehézséget. Sztálin halálát követően Nagy Imre kormányra jutása mindenesetre könnyített ezen a helyzeten, mert Sopronban a Deák tér – Mátyás király utca – Kiss János és Gensel Ádám utca által határolt telektömbön végre többlakásos tömb építése kezdődött. Egyelőre még a szocialista realizmus stílusa volt kötelező, de Winkler Oszkár tervei ezt nagyon finoman kezelték.

A soproni építőiparnak 1951. október 2-án történt a legnagyobb építkezési balesete, de erről a Soproni Szemle egyik korábbi számában már részletesen beszámoltam. Még el szeretném mondani azt az érdekességet, hogy 1954-ben a Csengery utcai Zárgyárban egy hegesztés során kisebb tűz keletkezett. A gyár szovjet igazgatója a rögtön odaérkezett AVH -t azonban elzavarta azzal, hogy semmi közük sincs egy szovjet vállalat építkezéséhez, azt majd ő elintézi. Már másnap tárgyalásra hívta főmérnökünket, aki engem új kijelölt építésvezetőként vitt magával. A kár azonnali helyreállítását és a munka folytatását követelte, ehhez mindennemű segítséget és rövid határidős teljesítés esetére jelentős prémiumokat ígért. A tárgyalást az oroszul jól beszélő Dux Béla bácsi tolmácsolta, miközben a szovjet igazgatót és rendszerét magyar nyelven vaskos megjegyzésekkel illette. Csodálom, hogy nem sejtette, hogy Kárpátaljáról származó kisorosz igazgató esetleg érthet magyarul. Mivel a sietség miatt éjszaka is dolgoznunk kellett, egyik hajnalban meglepett engem az igazgató megjelenése. Még inkább, hogy hozzám perfekt magyarsággal szólt. Bizonyára megértette Dux Béla megjegyzéseit is.

Az 1950-es es években szerte a világon felértékelődött az építészeti műemlékek védelme. A gyakorlati munkát két szemléletbeli előrelépés egészítette ki. Az egyik az volt, hogy a második világháború előtt műemléknek még legfeljebb a 19. század első felének klasszicizmusát és romantikáját, de igaz értéknek az ennél is régebbi épületeket tartották. A másik a műemléki együttesek fogalmának új értékelése volt. Ez a szempontra Sopronra nézve döntő jelentőségű lett. A magyar műemlékvédelem új szervezetet kapott (1957), az Országos Műemléki Felügyelőséggel (OMF). A hazai műemlékvédelemnek az irányítói ekkor Gerő László építész, Entz Géza és Dercsényi Dezső művészettörténészek voltak. Mint egy „aranycsapat” virágoztatták fel az egész országban a műemlékek védelmét. Dercsényi Dezső akkortájt kapott Kossuth-díjat a Csatkai Endrével együtt írt *Sopron és környéke műemlékei*” című kötetért (1952, második kiadás 1956). Az OMF elkészíttette Sopron belváros műemléki együttesének át-

fogó rekonstrukciós tervét (Sedlmayr Jánosné), és nagy erővel megindult a belváros egyes műemlékeinek rekonstrukciója. A Szent György templom háborús sérülésekből való helyreállítása, Szakál Ernő finom stációival, a Káptalan terem helyreállítása, a Fő téri Fabricius háznak a Gerő László és fiatal tanítványa-munkatársa Sedlmayr János tervei nyomán 1959-re elkészült és csodálatos részleteket feltáró munkája mind jelentősek, sőt impozánsak voltak. Mindezeknek köszönhetően Sopron 1960 körül a magyarországi műemlék-együttesek sorában jelentőségében és építészeti eredményeivel Buda után a második helyet foglalta el. Ennek nemsokára igen jelentős következményei-eredményei lettek, melyeknek ugyancsak tanúja lehettem.

1962 októberében az MTA Építészettörténeti Bizottsága, Major Máté professzor vezetésével és a már említett jeles hazai szakemberek részvételével, akik mind a Bizottság tagjai voltak, rajtuk kívül Zádor Anna, Rados Jenő, Pogány Frigyes egyetemi tanárok és Horler Miklós építész is, egy néhány napos észak-dunántúli tanulmányút során Sopronba is ellátogattak. Én akkor egy éve már ugyancsak tagja voltam ennek az MTA Bizottságnak, így a soproni látogatást én szerveztem. Feleségemet kértük fel, hogy az akkor nemrég elkészült új városrendezési tervet, melyet Winkler Oszkár professzor irányításával ő is készítette, ismertesse. Mindezt nem azért írom le, hogy családkunk munkájával dicsekedjem, hanem azért, mert a Sopronba látogatott MTA Bizottságnak ezen a konferencián igen jelentős, később szinte világhírnévre emelkedett külföldi vendég-résztevői voltak. Ilyenre úgy hiszem alig volt korábban példa, és ez nem is fog egyhamar megismétlődni. A résztvevők között volt Walter Frodl bécsi professzor, aki ezt követően többször is hozta tanulmányi kirándulásra építész-hallgatóit Sopronba. Raymond Lemaire belga professzor az ICOMOS egyik vezető egyénisége, az olasz Pier Gazzola a nemzetközi műemlék-várak témájának vezető egyénisége, Emanuel Hruska mint Prága és Pozsony főépítésze, Weidhaas weimari és Klemm drezdai professzorok és még többen mások. Frodl professzor, a hamburgi FVS alapítvány egyik kuratóriumának elnöke – Dercsényi Dezsővel együtt – döntő szerepet játszott abban, hogy Sopron város 1975-ben az FVS alapítvány műemlékvédelmi aranyérmét kapta, később pedig az ugyancsak soproni Szakál Ernő szobrászművész is az alapítvány magas kitüntetéséhez jutott.

Az FVS alapítványt Alfred Toepfer 1931-ben hozta létre. A rövidítésnek nem adta magyarzatát, azt mindenki maga alkothatta az iniciálékhoz igazítva: Pl. Freunde von der Stadt Sopron! A második világháborúban működésében megszakadt Alapítvány később kiterelvényesedve működhetett tovább. Egy „nyugatnémet” gabonagyároskereskedőtől egy díj átvétele az 1970-es években még problematikusnak látszott a város vezetői előtt, de akkori híresztelések és a ma interneten olvasható adatok szerint Toepfer, aki 1994-ben száz éves életkorában halt meg, jó kapcsolatokat ápolott a Szovjetunióval. Egy szovjet érdekkörbe tartozó állam városának jutott kitüntetést, mellyel anyagi előny egyébként sem járt, ezért nem kifogásoltak, sőt pártfogoltak. Úgy emlékszem a díj átvételének részleteit az Építésügyi Minisztériumban Dercsényi Dezső intézte. A díjat az alapítvány elnöke, Alfred Töpfer hamburgi gabonagyároskereskedő a városháza dísztermében 1975. október 14-én adta át Erdélyi Sándor tanácselnöknek, a laudációt Frodl professzor mondta. A Sopron városnak ítélt kitüntetés voltaképpen az egész magyar műemlékvédelem érdemeit méltatta.

Ehhez kapcsolódva kötelességem, hogy az utókor számára megemlítssem azokat, akiknek a munkája hozzájárult ehhez a városunkat ért nagy kitüntetéshez. A már méltatott Sedlmayr házaspár mellett Nagypál Judit, Koppány Tibor, H. Vladár Ágnes érdemei különösen nagyok. Sedlmayr János (1932–2004) a műemléki helyreállításokat követően Sopronban kiállításon is bemutatta életművét, ahol dokumentumok, tervek és fényképek mellett csodálatos rajzai külön érdekességet jelentettek. „Hanzi” építészeti tevékenysége az egész országban hagyott maga után nyomot, kivált Egerben. Zsuzsa érdeme, hogy elkészítette Sopron „északi városrészének” rendezési tervét is, ami a régi poncichter-negyednek felvirágzását segítette. Vladár Ágnes a nagy munkának mintegy folytatásaként a belvárost körítő fal és eddig szakaszonként már megvalósított sétány kiépítésével alkotott érdemlegeset.

A soproni műemlékvédelem kérdéseire fűződve el szeretném mondani azt bizonyára kevésbé ismert véleményt, melyet a nálam idősebb, de az egyetemen egykor egyfolyamtársam Hajnóczi Gyula fejtett ki nekem, amikor egyik soproni látogatása alkalmával elsétáltunk a bécsi-dombi amfiteátrumba. Sajnos évszázados mulasztás, hogy ennek a csodálatos fekvésű arénának műemléki feltárására eddig nem nyílt lehetőség és bizonyára egy gazdagabb érára kell várni, amikor a földben rejlő részleteket megismerhetjük. Hajnóczi valószínűnek tartotta, de legalábbis nem zárta ki, hogy a Bécsi dombi amfiteátrum velum-os volt, vagyis vászontetővel védett. De erre a kérdésre is csak egy teljes területet érintő ásatás tudna biztos választ adni.

A Sopronnal kapcsolatos tervpályázatok közül érdekes megoldásokat mutatott az Építőművész-szövetség által a mesteriskola jelöltjei részére kiírt Várkerület rendezési tervpályázat. Az egyik – úgy hiszem, a díjnyertes – elképzelés azonban megvalósítás esetén megbotránkoztatta volna a soproniakat, mert az egykori várfal szó szerinti kerületét két részre bontva egy középső házsort iktatott a túl szélesnek ítélt és városi főútvonalá avanszált Várkerület területére, mintegy az Ötvös utcától a Mária szoborig. Ezzel a belvároshoz csatlakozó hangulatos új szűk utcával – melyet üzletekkel töltött volna meg, a történeti belvároshoz kötődő terület jó térhatást mutatott volna. De az illetékesek a Várkerület javítandó térhatását akkor sem értették meg, amikor Winkler Oszkár építész-professzor a Gerő László által alapított és szerkesztett *Műemlék-védelem* című folyóiratban – nyilván Gerő László véleményével is egybehangozva – a beépítés szükségességét rajzban is bemutatott javaslatával bizonyította. A második világháború által a Várkerület zárt házsorában ütött széles rés ugyan láthatóvá tette a római falakra épített rondellát, de ez alig kárpótol az elvesztett zárt utcaképert. Winkler Oszkár elképzelése szerint úgy lehetett, sőt kellett volna helyreállítani, hogy az utcáról betekintés nyíljon a régi várfalra. A város akkori tanácselnök-helyettese azonban sajnos egy MTESz rendezvényen ezt a megoldást határozottan kizárta. Nagy kár, hogy máig is ennek a véleménynek következményei látszódnak.

A rendszerváltozást követően több soproni tervpályázatot is írt ki a város. Sikeresnek bizonyult a Jereván-lakótelepi Szent Imre templom építésének pályázata, ugyan csak az Aranyhegyi „Inkubátor-háznak” nevezett közösségi épületé is. Nem hozott eredményt a Széchenyi téri mélygarázs tervpályázata, de hozzáfűzöm, hogy véleményem szerint szerencsére. Az Ikva-parti lakásépítésekkel foglalkozott téma sem befolyásolta a város fejlődését.

Az eredményeken kívül néhány nekem nem tetsző építési hibát is említenem kell. 1970 körül elterjedtek a foghíjbeépítések és az emeletráépítések. Sokat közülük párkánymagasság korrekció címén, másokat kizárólag gazdasági előnyük miatt építettek. Az első hiba a Széchenyi tér belvárosi oldalán kierősszakolt emeletráépítés volt, mely az országban szinte egyedülálló romantikus házsor eredetiségét rongálta meg. Ennél is bántóbb az Erzsébet utcai szép historizáló épületnek a „megfejelése”, ami az utca-kép építészeti harmóniáját tönkretette. Viszont ki kell emelnem Sári István főépítész rövid ideig tartott városi szereplésének erélyes és hatékony fellépéseit. Ő gátolta meg, hogy a Kossuth Lajos és a Táncsics utca sarkán oda nem illő átépítéssel megzavarják a szokott, kedves városképet. Megmentette az esernyős házat is a Bécsi dombon. Oktalan bontásnak kell megítélnem a Winkler Oszkár 1943-ban tervezte szép Darányi-vil-láját, főleg miután helyére egy minden építészeti kvalitást nélkülöző soklakásos épü-let került az Ady Endre út és a Deákkúti út sarkára.

A Lőverekről is kell szólnom. Igen, így, hosszú ő-vel és e betűvel írom. Osztom Becht Rezső, városunk nagy írójának véleményét, hogy soproni ember száján nem jön ki az a szó, hogy Lővér. De hiába fáradoztam a név korrekciójáért, kevesen támogat-tak. Pedig egy városrész névadása a fennálló jogrend szerint az önkormányzat hatás-köre. A Lőver évszázados hagyományos nevének fenntartása szerintem urbanisztikai, tehát építészeti kérdés is. Ezért megismétlem, amire már felhívtam a figyelmet: A lővér kifejezés 1935 körül szélsőséges kezdeményezés volt. Lővér helyett: lővér- lö-vész- nyilas. Ezért is bánt engem. Hiszen a Lőver nekem különösen kedves, itt szület-tem és éltem. A tárgyalt 20. század második felében a terület sokat változott, de keve-set fejlődött. Az Alsólőver hegyoldali szakasza és a Felsőlőver a második világháború előtt ritkán lakott, gyéren közművesített, gyümölcsös-kertekben álló verandás nyaralóépületekből állt. Sajátos karaktert mutatott. A társadalmi és gazdasági átalaku-lás, a polgárság szezonálisan lakott épületeit fokozatosan állandó lakássá alakította. Csak kis részben a régi lőver-épületek átalakításával, inkább a nagy gyümölcsös-terü-letek felosztásával és – nagyrészt jellegtelen – új épületekkel. A földszintes, három-szobás, sátortetős, a korszakra országosan jellemző lakóépületek itt a régihez képest erős kontrasztban sajnálatos visszalépést jelentettek. De szomorú, hogy néhány nagy kert parcellázását követően is történtek hibák. Példaként említem a Hársfa sor és a Felsőlőver út között – a régi Papp-lőverben – bokorszerűen elhelyezett többlakásos épülettömbök létesítését, melyek úgymond hasonulni akartak a Zettl villa száz évvel korábbi architektúrájához. De éppen az a baj, hogy közben eltelt száz esztendő. Vét-kesnek tartom a Panoráma úti Proszwimmer villa oktalan elvesztését, miután a mö-götte levő gesztenyést Jurcsik Károly tervei szerint célszerű apartman házakkal szépen beépítették. Kár, hogy a Panoráma útról a nevének megfelelően a városra nyíló kilátás – a területet adományozó város kikötéseivel ellenkezve – a fásítással elveszett.

De történt előrelépés is a Lőverben. A szanatórium (Tömböly Dénes félig kész épü-letének 1954. évi befejezését Füredi Oszkár, új épülettel bővítését Dul Dezső tervei tervezte), a fedett uszodát (Tolnay Lajos tervezte) és az új Lőver szállót (Perczel Dénes, a bővítést Winkler Gábor tervezte) kell kiemelnem. Fontos előrelépés volt a Lőver körút délkeleti – korábban még hiányzó – íves szakaszának megépítése. Nagyon ör-vendetes, hogy a Villa sor régi beépítése érdemben változatlanul áll immár száz éve és

műemléki együttes jellegével őrzi az akkori építőmesterek által a polgároknak alakított városrészt. És épült néhány sikerült új Lőver-lakóház is. A Lővernek a városhoz kapcsolása tekintetében a 20. század végén megépített Frankenburg úti aluljáró pedig döntő lépést és eredményt jelent.

Ehhez az aluljáróhoz kapcsolódva meg kell említenem, hogy a Wälder József városi főmérnök által 1905-ben készített „szabályozási terv” a város építészeti alakításának egyik kimagasló munkája és saját korában eredménnyel kecsegtető mérföldköve volt. Sajnos az első világháború elgázolta a terv készítése idején joggal remélt néhány premisszát. Így a város lélekszámának az elképzelt (és számításokkal akkor igazolt) megnégyszereződésének, valamint a vasútvonalak töltésre emelésével a közúti keresztezések szintben értelmezett elválasztásának elmaradását. Mégis Wälder József tervei alakult az Alsólőver új úthálózata, lakóházas beépítése. Most, közel száz évvel a szabályozási terv készítését követően, a várost és a Lővert összekötő közúti aluljárókból ugyan csak a második készül el, de az eltelt száz év alatt gyökeresen megváltozott közlekedési helyzethez igazodva végeredményben mégiscsak Wälder József célkitűzéseinek a jegyében.

Befejezésként arról szeretnék beszámolni, hogy Sopron város megkeresésére 2010-ben Winkler Gábor elkészítette a helyi védelemmel megőrzendő legújabb-kori soproni épületeket, melyeket nem véd még országos jegyzékbe sorolás. Örvendetes ez a kezdeményezés, és remélem azokból az épületekből is megőriz néhányat, amelyet abban az évszázadban építettek, melynek második felében a soproni építkezések élő tanúja lehettem.

SZAKÁL ERNŐ

Szobrászművész – műemlékes restaurátor életutam (1. rész) Közzéteszi: Dávid Ferenc

Valamely belső kényszertől indítatva 1997 nyarán elhatároztam, hogy az életutamnak a szobrászati és műemlékes múltjából a soproni vonatkozásúakat csokorba gyűjtöm. Talán azért teszem ezt, mert idekötő emlékképeim látens módon úgy élnek bennem, mint egy letűnt világ visszfényei.

Sopronhoz egész életemben gyermekien ragaszkodtam, hiszen szülővárosom és állandó lakhelyem itt van. Negyedik gyermekként szüleim lakásában 1913. július 14-én az Ógabona tér 18. számú házban láttam meg a napvilágot, amelynek külső képe máig megőrizte 1790 körüli copf stílusjegyeit, műemlék voltának köszönhetően. A sarokháznak Újteleki utcára néző szárnyában laktunk egy földszinti három szoba-konyhás főbérletben, mely nem volt összkomfortos, nem volt bevezetve sem gáz, sem vízvezeték. A vizet egy jó vizű hűzőkút szolgáltatta, és az árnyékszék deszkaajtaja az udvarra nyílt. Édesanyámnak az utcasarkon egy kis rövidáru-kézimunka boltja volt és Édesapám festő-mázoló műhelye és raktára az udvar végében. A macskaköves kapualj szé-

lességében folytatódó udvart a ház végében egy földszintes lakószárny és egy pajta határolta nagyobb térré szélesedve ki, hol a gyereksereg kitombolhatta játék- és mozgásigényét. Emellett izgalmas és érdekes volt néhány felnőtt tevékenysége, mint a kötélverő házaspár volt egy időszakban és a titokzatos, mogorva puszkaművesé vagy a kucséberé, de látványokban az utca is bővelkedett.

A menetrendszerűen közlekedő villamos, a marhacsorda naponkénti kihajtása és visszatérése, a szekerek és fogatok mindennapossága mellett különböző katonai alakulatok felvonulásai, a gyalogság, lovasság és tüzérség mellett a fő attrakció a katona-zenekar csinnadrattája volt, és az Első Világháborús kakastollas veteránok zenés parádéja.

Zenei élményekhez térzenéken, a templomban és a színházban jutottam, mert hangversenyekre nem járt a család, de Nagymamám gyakran elvitt magával a színház délutáni előadásaira, mert imádta az operetteket. Szenvedélyesen olvasott, amihez az anyagot a városi könyvtár szolgáltatta, mely lehetőséget a gyerekek, így jómagam is már korán igénybe vettük. Otthon a könyvállványon lexikonok, útirajzok és verseskötetek mellett a szépirodalmi műveket is megtalálhattuk, ha nem is volt nagy a választék.

Óvodai és elemi iskolai éveimről semmi érdemleges nem rögzítődött agysejtjeimben azon kívül, hogy a Zsilip utcai óvodában jó volt minden és az Evangélikus népiszkolában is. Tárgyi emlékként megmaradt a palatáblám is, fakerete nélkül, melyen a betűvetés és számolás alapelemeit gyakoroltam amellett, hogy rajzoltam is rá. A negyedik osztályt csupa dicséretessel végeztem el, külön megemlítve itt azt, hogy a magyar olvasás, írás és nyelvtan mellett ugyanígy szerepelt a német nyelv is a szálkás betűivel, gótikus betűformáival. Ezek ismerete alapozta meg későbbi eredményes kutatásaimat a németnyelvű, középkorról szóló szakirodalom tanulmányozása területén.

Következett az úgynevezett középiskola, felvettek a Soproni Állami Széchenyi István főreáliskolába. Értesítóm tanúsága szerint az első osztályban tanított kilenc tárgy osztályzataiból négy volt elégséges, ebből kettő csillagos. Az év végére végül sikerült a négy elégségeshez egy elégtelent is beszereznem, úgy, hogy az augusztusi javítóvizsga után a második osztályba léphettem. Kisebb változásokkal lényegében hasonlóképp folytatódott a rangsorolásom a negyedik osztály befejezéséig, amikor már csak öt elégségesem volt a szabadkézi rajz és a testgyakorlás két jelese mellett.

Édesapám az értesítőt alá sem írta, csak azt javasolta, hogy ezek után ne is gondoljak a Széchenyire, csak töltsöm jól a vakációt, és ősszel meglátjuk, mi adódik. A nyár vége felé közölte velem, hogy a szeptember hónapot próbaidőként egy kőfaragó mesternél fogom tölteni, és ha ott velem meg lesznek elégedve, és ha én is úgy akarom, megköthetjük a szerződést. Hogyha nem tetszene, hát keresünk más mesterséget, hogy kedvemre való legyen, mert különben az egész semmit sem ér.

[1927] Szeptember elsején reggel jelentkeztem Mechle Béla okleveles kőfaragó mesternél, aki egyenest a kőfaragó műhelybe vezetett és bemutatott a segédeknek és egyet szinte ünnepélyesen felkért, hogy egy hónapon át legyen szakmai oktatóm (1. kép). Bossart úr komoly úr volt, aki feladatát is komolyan vette. Mint később megtapasztalhattam, ő volt a négy segéd közül a legsokoldalúbb és az egyetlen, aki a gránit faragásban is jártas volt.

A mester, akit főnök úrnak kellett szólítanom, kijelölt egy szabad öltözőszekrényrészt, majd kezembe adott egy kisebb, már használt fabunkót, pár la-

pos-vésőt, személyi szerszámként. A társalgási és így a szakmai nyelv a német volt, csak a főnök szólt magyarul hozzám, ami kivételes volt bizonyos fokig, amiképp Szabad Királyi Sopron Város ipariskolájában a második osztályban kezdtem. Az asztalosok és ácsok között egyedül voltam kőfaragó. Ennek köszönhettem a szakoktató Sipos tanár úr különóráit, kőszerkezeti rajzokat másoltatva velem, de lerajzoltam faipari szerkezeteket is, különösen az ácsszerkezeteket szerettem. A negyedik évfolyam befejeztével egy jutalomkönyvet kaptam, Bossányi *Építészeti alaktan* című könyvét mely sok-sok ábrával, ismertető szöveggel értelmezte a történeti stílusoknak jól válogatott építészeti formakincsét, a fáraókoritól az antik és a középkoron át a reneszánsz és a barokk építőművészetig. Ez a könyv indította el bennem máig tartó szenvedélyes vonzódásomat a jó szakkönyvekhez.

1. kép. A kőfaragóinas a Mechle műhely udvarán 1929 körül. Szakál Ernő Múzeum-alapítvány, Pereszteg

A kőfaragóműhelyben a sikeres próbaidő után a mester, a főnök következetesen vezetett be a mesterségbe, fokról-fokra céltudatosan. Ő maga műhelymunkát nem végzett a sablonkészítéseken túlmenően, ezért nálam a mintegy 8-10 alkalmazottnak az egyéni jóakarátán sok múlt. Mindennapi teendőim közé tartozott, hogy negyedórával munkakezdés előtt felnyissam a műhelyzárakat, és a kőfaragóműhely faliórája szerint a munkakezdést bekondítsam. Délelőtt a segédeknek tízóraitak vásároltam, mert

más nekem a főnök utasítása szerint nem parancsolhatott, míg a csiszolóműhelyben és a cementlapgyártásban dolgoztam.

A déli ebédszünetet a kőfaragósegédek a műhelyben töltötték, ott fogyasztották el a magukkal hozott étkeket, és még a közelben lakó öregsegéd sem ment haza, neki a lánya hozta éthordóban. Szokás volt az is, hogy az ebédszünet alatt az ott dolgozókon kívül senki sem tartózkodhatott a műhelyben, amit még a főnök is tiszteletben tartott, csak én nem, mert biciklivel hazajártam ebédelni. Akkor még nem tudhattam, hogy itt sajátos középkori kollektíva szokása még élt, és hogy a középkori építőpáhollyal, a Bauhütte szelleme kézzelfogható volt az egy lábú ülőszékben, amilyenek a koraközépkori munkajeleneteket ábrázoló francia és a német képeken épp úgy fellelhetők, mint a hagyományos szerszámok ábrázolásain. Középkori eredetűek voltak a felkérések kötelező formalitásai, amikor például valaki befejezett egy kőfaragványt és azt kézi erővel vagy a kétkerekű kőszállító kocsin ki kellett vinni a műhelyből. Az emberi közösségi és kölcsönös magatartás nélkül a munkavégzés lehetetlenné vált volna, mert segítő kezekre mindenki rászorult. Egy ember tehetetlen egy súlyos kötömb esetében, ketten már rutinosan valahogy, négyen azonban már biztonságosan, szinte könnyen emelik, szállítják az emelők és görgők segítségével a több tonnást is. A kézi erő és kéziszerszámok korában, a kőipari gépesítés kezdetén voltunk, jól ellátva ősi kőfűrészekkel és vésőkkel, a legigényesebb követelményeknek eleget téve.

Eleinte csak könnyen faragható fertőrákosi és margitbányai kövekkel volt dolgom, és mire a kemény mészkövek és márványok a kezem alá kerültek, már túl voltam a nehezén. Még inas koromban rengeteg betűt véstem az akkor százával készült műkökeresztekre, a hősi temető lankáira. Beletanultam a márványok és gránitok felíratvésésébe is. Naponta 50-60 darab vésőt elkoptattam, mert ez időben nálunk még nem voltak elterjedve az önedző és vídia acélok.

Alkalmilag szobrászok is dolgoztak a cégnél, egy helybeli faszobrász, aki főként a virágdíszeket, angyalkákat és kisebb korpuszokat faragta a sírkövekre. Alig állt szóba velünk. A nagy plasztikákat egy Bécsből hozatott szobrász faragra, aki végtelenül nyílt, közvetlen modorával reám is erősen hatott, amire alkalom adódott a mikor a mester engem a szobornagyoláshoz mellé adott. Túl voltam a segédvizsgán is, amikor először megtapasztalhattam az „alla prima” szoborfaragás alapszabályait. Egy hősi emlékműnek a másfél életnagyságú alakja volt a fegyverét jobb kezével, bal kezével a magyar címert tartó az első világháborús bakaöltözetben délcegen álló figura. Heteken át dolgoztam Blaschke úr utasításai szerint a nagyoláson, kíváncsian lesve, hogyan dolgozik a művész. Hamarosan barátságába fogadott és mind többet bízott rám, tanított és korrigált folyamatosan miközben személyesen ő is faragott. Eddig nem látott kőszobrász szerszámaira, a vésőkre, reszelőkre és formagyalukra olyannyira rácsodálkoztam, hogy amikor befejezte itt tartózkodását, és elbúcsúzott, egy sorozat számmal ajándékozott meg.

Úgy tűnt, hogy a szakmai életutam a kőfaragó műhelyben fog kibontakozni, amikor váratlanul az 1933-as esztendő januárjában olyan helyzetbe jutott a cég, hogy szembekerültem a több héten át tartó munkaszünetekkel és nem tudtam mit kezdeni a szokatlanul sok szabadidőmmel. Szinte ösztönösen felkerestem Horváth József

festőművész rajztanáromat azzal a kéréssel, hogy a Széchenyiben tartott szabadkézi rajzórakon én is részt vehessek, melyeken a tanórákon kívül több tanítványával külön foglalkozott. Még emlékezett rám, elfogadott, és ezután szorgalmasan jártam a különórákra. Ezalatt behatóan arra ösztökélt, hogy ne maradjak meg a kőfaragó mesterségnél, hanem tanuljak tovább az Iparművészeti iskolán, Budapesten. Következetes-ségére a naiv ellenérveim hatástalanok voltak, így amikor a kényszerszünet után újra dolgoztam a műhelyben, a munkaadóm engedélyezte, hogy a rajzórákra továbbra is járjak, amennyiben a kiesett munkaórákat szombati napokon bepótolom.

Felkészülten utaztam Budapestre, amikor eljött az ideje a felvételi vizsgának, mely azzal zárult, hogy felvétettem a díszítő szobrász szakra. Közben megismerkedtem egy ott ügyelő kék köpenyes hölgygel, aki barátságosan érdeklődött, hogy budapesti vagyok-e vagy vidéki. Altiszt volt a szobrász szakon, a mindenki Lecskó nénije, és tájékozódásának az lett a vége, hogy ez estén már kiadó szobájában térhettem nyugovóra. Ennél kegyesebb nem is lehetett volna hozzám a sors, mert végül az egész tanulmányi időt, kereken hat esztendő, albérlőként nála töltöttem. Lecskó mamának szólítottam, mert anyai gondoskodott rólam azzal is, hogy a lakbérben benne foglaltatott a szerény reggeli a szoba takarításával egyetemlegesen. A lakás közel az iskolához, egy múlt századi pesti bérház második emeletén az udvari gangtól nyílt a konyhára, onnan a lakószobába. Lecskó mama hálópelye az összecsukható vaságy a hosszú konyha végében egy függöny mögött állott a komforthiányos és mégis nagyon kedves lakásban.

Meleg ebédhez a főiskolás menzán jutottam, ami ínségkonyhás koszt volt, de a szüleim küldötte élelmiszerek valamelyest kiegészítették a havonta hazaküldött kimosnivaló fehérneműm visszaújtján a hazai ízek varázsával.

Az iskolában naponta nyolc, szombaton négy tanóra volt a gyakorlati alapokra épülő művészeti oktatás. Négyen voltunk elsőéves szobrászok, és Mátrai Lajos tanár úr vezetett be bennünket a szobrászat sokrétű technikai vonatkozásaiba. A műtermi tanműhelyben gyalupadok, kovácsüllők és satuk voltak, minden szerszámot, különféle fa és fém anyagokat kézhez vehettünk, hogy a szoborkészítés bonyolult technikai műveleteit elsajátíthassuk. A szerszámkészítéssel kezdtük, mintázófák, kaparógyűrűk, mérő- és aránykörzők elkészítésével, hogy mindeninek legyen sajátja. A szoborvázak készítésének folyamán már alig vártuk a mintázás kezdetét. Feladataink változatosak voltak. Mintául szolgáló gipsz fejeket és figurákat azonos méretben nagyított vagy kisebbített méretben kellett megmintáznunk. Akkor eljött az agyagmodell gipszöntési munkája. Ezt a gipszöntőműhely művezetőjéről, Sehr bácsitól okítva tanultuk és gyakoroltuk a vakformázás, a pozitív öntés fortélyait, majd a sokszorosító negatívok készítésének technológiáját.

A tanév végén igazán nekem valónak értékeltem az iskolát, átérezve, hogy egy év alatt az iskolának való tanítvány lett belőlem. A záróünnepen első díjas dicséző okmányt kaptam szabadkézi, természet utáni és építészeti rajzból, és a betűvetésből.

A nyári vakációt az ismert soproni kőfaragó műhelyben töltöttem, ahol mindenki örömmel fogadott némi büszkeséggel, hiszen a neveltjük voltam. A főnök beleegyezett abba, hogy csak akkordban, teljesítmény szerinti bérért, kötetlen munkaidőben dolgozzam, ami nekem anyagilag sokat jelentett a következő tanév időtartamára. Szerettem volna az új iskolai barátaimmal, néhány osztálytárssal olyan rendezvényekre

járni, melyekről beszámoltak és hívtak is, s amelyekről az anyagiak szűkös volta miatt akkor le kellett mondanom.

A második tanév több kedvező fordulatot hozott, mert tandíjmentes lettem és egy azon kiválasztott hallgatók közül, akik az iskolától fizetett menzát, a déli étkezést élvezhette. Mert élvezet volt beülni a közeli Szívós étterem számunkra fenntartott bokszába, ahol az udvarias pincér a finom, bőséges menüt elénk tálalta. Anyagi lehetőségeim is javulóban voltak, mert betűvetés tanárom beprotezsált a Honvédtiszti vívó klub vezetőségéhez, akiknek alkalmanként okleveleket rajzoltam, írtam és festettem pergamenre, díszes iniciálékkal, gót- vagy latin betűs méltató szövegekkel, amit nagyon méltányosan, uralan díjaztak.

Anyagi lehetőségeim tehát javulófélben voltak, jutott már fedett uszodai- és műjégpálya bérletre is, évfolyamtárs barátaim társaságában. A rendszeres sportolásra már inaskoromban rászoktam, mert tornára jártam a Papréti tornacsarnokba és szerettem úszni, korcsolyázni és síelni szórakozásul, és társaságban. Szép emlékeim fűződnek a táncos bálókhoz, és amikor a budapesti kollégák révén megismerkedtem a Szabadegyetem kínálta lehetőségekkel, a színes élvezetes előadásokon egy új világkép tárult fel előttem. Baktay Ervin Indiáról szóló vetített képes előadásaira máig élénken emlékszem. Az Iparművészeti Múzeum könyvtára pedig kimeríthetetlen kincsesbányának tűnt, ahol szívesen elidőztem a tanórák után.

Harmadéves voltam, amikor a soproni zeneegyesület jeligés tervpályázatot hirdetett egy Liszt Ferenc emléktábla elkészítésére, mely felhívás úgy éreztem, nekem szólt. Mintegy inspirációt keresve tanulmányozni kezdtem a Zeneművészeti Főiskolán lévő Liszt Múzeum relikviáit, ami igen tanulságos volt számomra, mert a figurális dombormű kompozíciója szinte villanásszerűen kialakult a képzeletemben. Néhány rajzi vázlat után agyagban megmintáztam a reliefet, gipszbe öntöttem, és patináztam. Az egész emléktáblát 1:10 léptékű rajzban ábrázoltam kerettel és feliratszőveggel. Név nélkül, gondosan becsomagolva érkezett meg a relief gipszmintája a soproni zeneegyesülethez, jeligés borítékkal együtt.

A bírálóbizottság az én pályamunkám mellett döntött, és így a jeligés borítékból az én nevem hirdettetett ki. Június elején volt a zsűrizés, és megkaptam a kivitelezési megbízást. Mindössze két hónapom volt a márványanyag beszerzésétől a bronzöntés, a faragás és elhelyezés munkáinak összehangolására és időbeni elvégzésére. Ismerős voltam a szakmai ügyek végzésében, és így programszerűen Liszt Ferenc halálának ötvenedik évfordulóján sor került az ünnepélyes leleplezésre, egy vasárnapi napon, 1936. augusztus másodikán.

Ősszel jöttek újra az iskolás hétköznapiak Budapesten, de másként, mint annak előtte, mert Sopron városának jelentősen megemelt ösztöndíjával már vígan néztem a következő tanév elé. A negyedik évfolyam sok újat hozott, mert szaktanárom a kiváló szobrász Simay Imre lett, és új tárgyként az érmészet Reményi Józsefnél, Domanovszky Endrénél pedig a drapéria és jelmezrajz, melyet akkor vettem be a tervbe.

Kevésbé örültem annak, hogy ugyanekkor katonaköteles lettem, mert besoroztak és be is kellett volna vonulnom a következő kiképzésre hamarosan. Inkább művészeti tanulmányaimra hivatkozva kértem és kaptam egy évi szolgálati halasztási időt, amire

még kétszer sor került, de az igazi hadkötelességet csak elodáztam, időt nyertem. Sikeresen végződött a negyedik tanév is, mert a szaktanfolyamok lezárulásával a legkiválóbb tanulóként az iskola legmagasabb kitüntető okiratát és érmét vehettem át. A szobrász szakon négyen kaptunk kézhez a szakmai jogosítványokat is adó végbizonyítvány. G. Béla ezzel be is fejezte tanulmányait, L[aborcz]. Ferenc a Képzőművészeti Főiskolára, Cs. István Párizsba ment, így aztán egyedül maradtam az ötödéven a művészképzőn, Simaynál. Életnagyságnál valamivel nagyobb aktokat mintáztam, egy ülő női és egy férfialakot ülő, de mégis mozgásbeli pózban kissé klasszikus módon, míg néhány portrét és több egyházi témájú vázlatot lazábban, amire az egyházművészet ikonográfiai stúdiukai inspiráltak.

Az egyik életnagyságú Krisztus-szobromat nem is öntöttem gipszbe, ezért csak fényképfelvétel maradt róla, de bennem maradt, hogy egyszer megvalósuljon Sopronban, amire sok évvel később sor került. Nem került gipszöntésre a képesítő munkám sem, az a kétalakos kompozíció, mely a művészeti szobrászképzés mester-tanítvány szimbólum címet viselhette volna. Közben érméskedtem is a tanórákon kívül a magam kedvtelésére, és kaptam egy soproni megbízást Papp-Váry Elemérné, a Magyar Hiszekegy költője emlékéért megörökítendő emléktábla elkészítésére arra a löveri házra, ahol egy ideig lakott. Az épület később a második világháború bombatámadásaiban teljesen elpusztult. A hatodév végén, tanulmányaim befejeztével az Iparművészek Országos Egyesülete által a legkiválóbb eredménnyel végzett hallgatónak kitüntetésére alapított érmét nekem adományozták a szakoklevél átadásakor az évvárón. Mindezeknél jelentősebb volt azonban a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztertől adományozott állami ösztöndíjas hely a Római Magyar Akadémiára. Jó tanácsokkal ellátva beszereztem szótárt, útikalauzt, kezdő magántanulónak szóló olasz nyelvkönyvet. Gondosan készültem és miközben gyorsan teltek a hetek és a hónapok, egy fontos tényezőre nem is gondoltam.

Tájékozatlan voltam és naivan meglepődött, amikor útlevelekéremmel a soproni rendőrkapitányságon adataim közlése és kérésem indoklása után barátságosan értésemre adták, hogy mivel besorozott hadköteles vagyok és szolgálati halasztásom nincsen, bármikor behívhatnak a katonai szolgálatra, ezért most útlevelet nem kaphatok.

Ugyanakkor nagyon szép nyaram volt, igazi vakáció, életemben először szerelmes udvarlással, igazinak érzett viszonzással, teli optimizmussal. Az idő szinte elrohant, mert – nem tudom már a dátumot, hogy mikor – de ugyancsak váratlanul kézhez kaptam katonai behívómat és csak annyira emlékszem vissza, hogy mintegy tíznapi, avagy egyheti időm maradt még ahhoz, hogy szabad emberként cselekedjem. Felkerestem az ösztöndíjas utat adó Közoktatásügyi Minisztérium illetékeseit és elmondtam, hogy behívtak katonai szolgálatra és útlevelet sem kaphattam. Tanácsukra elmentem a Honvédelmi Minisztériumba, ahol jószándékúan tudomásomra adták, hogy beadhatok még a bevonulásom előtt egy méltányos elbírálást kérő kérvényt a Miniszterhez, hivatkozva a tanácsadókra. Haladéktalanul megírtam a kérvényeket, expressz ajánlottan postáztam ezeket. Most már csak az volt hátra, hogy katonaláda híján vásároljak egy kisebb, olcsó bőröndöt és október ötödikén bevonuljak katonai szolgálatom színhelyére, a budapesti Hungária körúton az Andrassy laktanyába, a gépkocsizó tüzérekhez. Legénységi állományba kerültem, mert az érettségit is jelentő végbizonyítvá-

nyom átvételekor huszonnégy éves voltam, és nem a főriftos húsz alatt. Nehéz leírni azt az elkéseredett fásultságot, amellyel a mundért és a kopaszra nyírást fogadtam.

Az úgynevezett törzshöz kerültem, ahol az oktatás-kiképzés drillje épp oly katonás volt, mint a szobaparancsnok szakaszvezető rigolyái, amelyekkel az emeletes ágyakkal szinte zsúfolt hálóteremben a mintegy hatvan főnyi újoncot fegyelmezte. Közel egy hónap elteltével az osztályirodára kerültem küldönci minősítéssel, és küldözgettek is a hadapród urak a konyhára vajas kenyérért, a kantinba cigarettáért, de bőven jutott időm, hogy elüldögéljek az általam fűtött cserépkályha mellett. Csúnya őszi volt, amikor éleslövészeti gyakorlatra készült a dandár és a tisztelt uraknak több tucatnyi terepútvonal térképet kellett rajzolniuk pauszpapírra átmásolással. Közömbös tétlenségem ingerlő lehetett, mert engem is befogtak a rajzok sokszorosítására, s az eredményt ámulva vették tudomásul. A laktanyaparancsnok, F. százados úr még aznap magához hivatott és kikérdezett, hogy hol tanultam rajzolni. Kiderült, hogy semmit sem tud rólam, így még azt is elmondhattam, hogy Rómába szóló ösztöndíjam van, és tulajdonképp ott kellene lennem, mire ő nem szólt semmit és mehettem vissza a helyemre. Néhány nap múlva egyik délután újra hivatott, kurtán közölve, hogy térképet kell rajzolnom másnap reggelre, az ismertető előadóterembe, ahol több nagyméretű fekete iskolatábla függött. Átadott két nagy doboz színes iskolakrétát és olyan térképeket, amelyeken a szeptember elején megindult hitleri német villámháború menetét, Lengyelország lerohanását ábrázolták a naponkénti frontvonalakkal, a vasútvonalak, utak, városok és folyók jelölésével.

Az este elkezdett rajzi munkát reggelre befejeztem és megnyugvásomra F. százados úr meg volt elégedve a teljesítményemmel. Ez sokat jelentett, mert igényességét és hirtelen haragúságát minden beosztottja megtapasztalhatta, ezért jóindulata javamra volt. November utolsó hetében váratlanul behivatott irodájába, katonásan kurtán közölte velem, hogy a hadtestparancsnokság a katonai szolgálat alól felmentett, azonnal leszerelhetek tehát, és mehetek az ...anyám... már másnap a parancs kihirdetése után.

A laktanyában eltöltött közel két hónapban sűrűdött katonai élményeim antimilitaristává, nyári szerelmem hűtlensége kiábrándulttá tettek, de ezeken nem rágódhattam, mert fontosabb teendőim voltak. [1939] December elején Sopronba érkezve most már kiválhattam és kézhez vehettem az érvényes útleveletem a kiutazási engedéllyel, hogy újra Budapestre utazva az olasz követségen belepecsételjék a vízumot a beutazáshoz. Jött a végleges készülődés, csomagolás, búcsúzkodás az itthoniaktól és az indulás Budapestről 20-án az esti gyorsvonattal.

Útitársaim a másodosztályú fülkében disszidáló búskomor lengyelek voltak, ami rám erősen hatott, mert valamiképp én is valamitől elmenekülőnek éreztem magamat, így a hangulatom, a közérzetem semmiképp sem volt vidám. Mogorván folytak a vámvizsgálatok is, közömbösen, formálisan, csak az olaszok voltak udvarias-figyelmesek.

Rómában taxival mentem a Termini pályaudvarról a Via Giulia-ba, az Accademia d'Ungheria-ba, ahol az első eligazítást Signore Luigi-tól, a portástól kaptam. Megmutatta a Palazzina első emeletén a lakószobámat és földszinti műtermemet. Az intézet igazgatójánál tett hivatalos bemutatkozó látogatásom udvarias tájékoztatásainak lényege az volt, hogy szobrászati tevékenységemhez szükséges anyagi támogatást megkapom. A titkárságon egy jelentős pénzüsszeget vehettem át, mert az étkezéstről

mindenki maga gondoskodott. A tájékozódásban és beilleszkedésben a már korábban odaérkezett szobrász kollégák, Marton Frigyes és Metky Ödön barátián segítettek. A közelben minden megtalálható volt, ami a létfenntartáshoz szükségeltetett, a tejbolt, kenyérbolt, kávézó, kiskocsmá, pizzéria, no és a kisvendéglő, ahol az ösztöndíjas művészek jó része törzsvendég volt. A trattoria vezetője, szakácsa és felszolgálója egy személyben Liana Signorina derűs közvetlensége és konyhaművészete az otthoniasság érzetét adta az asztaltársaságnak, ahol karácsony vigiliáján megismertem Pausz Ilona festőművésznőt, aki Kassa város szülőtte és Szegeden, édesanyja szülővárosában a rokon Nyilassy Sándornál kezdett festeni, majd a budapesti Képzőművészeti Főiskolán Karlovszky és Benkhard voltak a mesterei. Művészeti munkásságát, tanulmányait Olaszországban, a Firenzei Akadémián kezdte, és 1939 végén ösztöndíjasként Rómában folytatta az Accademia d'Ungheria művészközössége tagjaként. Főként a közös ebédek melletti társalgás indította el az ismerkedést és a közös programokat. Jól beszélt olaszul, és hozzá csatlakozva intéztük az állami, városi és vatikáni múzeumok, gyűjtemények és létesítmények díjmentes látogatásához szükséges kényelmes igazolványokat, a tessera-kat.

A múzeumok nyomasztóan bőséges anyaga, a bőség zavara arra indított, hogy némi tapasztalatszerzés után egy-egy szoborművet kiválasztva azt az egyet tüzetesen megcsodáltam, mert sokat és sokfélét csak felületesen lehetett itt tanulmányozni. Ismerkedtem Rómával, jártam a múzeumokat, fórumokat és templomokat, tervezgettem és meditáltam. Vásároltam plasztilint, egyéb mintázáshoz szükséges kelléket, egy nagyobb és egy kisebb kalapácsot, és egy sorozat mészkőfaragáshoz való vésőt. Elsőnek egy kisplasztikát mintáztam, egy ülő Assisi Szent Ferenc szobrocskát, amint a halaknak prédikál, és készítettem egy érmét, ahogy vízparton fák között ül és az erdő madaraival társalog. Néhány rajzi vázlat után egy „tékozló fiú” tárgyú lapos relief készült subiacoi mészkőből, s közben kedvem támadt egy nagyobb szobor faragásához. Több vázlat közül a szenetek sorából Szent Kristófot választottam, hogy azt életnagyságnál nagyobb méretben egyenest kőbe faragjam. A mészkőtömböt a közeli Tivoli egyik kőbányájában fejtettem, hogy hamarosan műtermembe kerülhessen. Alig készültem el néhány tanulmányrajzzal, ott volt a kőtömb, mely kihívóan várta, hogy kibontsam belőle a beleképzelt Szent Kristóf szobrot, melyet a reneszánsz gondolat szerint az őt körülvevő holt anyagból ki kell szabadítanom.

Szobrász példaképeim kivétel nélkül a kalapács és véső emberei, az „alla prima”, az egyenest a kőbe faragás művészei voltak. E tekintetben legtanulságosabbak a befejezetlen szobrok az egyiptomi, az archaikus görög, a középkori és főként a reneszánsz alkotások sorában, mert ezekről leolvasható, hogyan is dolgoztak. Gondoljunk csak Michelangelo Firenzében lévő befejezetlen rabszolgájára és a csúcsteljesítményére, a Milánóba került Rondanini Piétára, no és arra, hogy a több, mint háromszoros életnagyságú Dávidját is így faragta. Az én Crisoforo szobrom szép lassan kibontakozott a tömbből, és még a fizikai fáradság érzete is öröm volt számomra, mert csak délutánonként faragtam, igaz, hogy néha az esti órákig. A tervezett időpontra a szobor elkészült, és az ösztöndíjas művészek közös kiállítását rendező Gerevich Tibor úgy határozott, hogy a Kristóf a Palazzo lépcsőfeljárója előtti két oszlop között kerül felállításra, egy súlyos drapériafüggöny előtt. Tudomásom szerint évtizedeken át ott állott,

amíg át nem tették a palazzina előtti függőkertbe, ahol most úgy viszi vállán a kitárt karú kis Jézust, mintha épp most hozta volna át a Teverén, mi pedig készülődtünk a hazautazásra.

Időközben sokasodtak a riasztó hírek a hitleri hadműveletekről, a második világháború borzalmairól. Június 15-én érkeztünk jövődélbelimmal, Pausz Ilona festőművésznővel Budapestre. Több napot ott kellett töltenem, és akkor határoztam el, hogy az ősszel beiratkozom a Képzőművészeti Főiskolára. Novembertől már az új légkörrel, régi ismerős hallgatókkal és tanárokkal találkozva folytattam tanulmányimat. A műtermekben nem volt érvényben az „Inter arma silent musae”. Itt két esztendő telt el újabb művészeti tanulmányokkal, miközben változatos, főként grafikai munkavállalásokkal biztosítottam az életemet.

Sopronnal a kapcsolatom állandó maradt, mert a szünidőben elegendő időt töltöttem itthon ahhoz, hogy újabb gyökereket eresszek, amihez a szobrászati megbízások is alapot adtak. Ekkor mintáztam az építész Schármár család síremlékének „Piéta” szobrát és elkészültem a Lackner Kristóf dombormű tervezésével, melynek jóváhagyása után az anyagbeszerzésre került sor.

Az érmészetet mívelgetve kelheimi kőből faragtam egy Széchenyi plakettet születése 150. évfordulójára és a Város megbízásából egy kétoldalas bronzérmét is készítettem. Mivel saját műtermem még nem volt, az említett nagyplasztikák elkészítéséhez, az azokhoz kapcsolódó kőipari munkákat kivitelező kőfaragómestereknél készítettem el. Időközben sikerült az Újteleki u. 14. sz. házban egy önálló főbérleti lakást szereznem, melynek utcai szobáját műteremként rendeztem be. Már itt mintáztam a Taizs család síremlékének figurális díszét (2. kép), a Szűzanya koronázását ábrázoló domborművet, és készítettem el Papp-Váry Eleménné, valamint Kolbenheyer Mór emléktábláját. Mindenszentekre elhelyeztük a Schármár család síremlékének „Pieta” szobrát.

Örömteli meglepetés volt, amikor a soproni népszavazás évfordulóján a „Hűség” művészeti díjat átvehettem. Nemsokára a Winkler Oszkár tervezte Ógabona tér – Lackner utcai sarokházra felhelyezhettük a Lackner Kristóf domborművet is.

A városi művészetpártoló polgármesterének, dr. Kamenszky Árpádnak köszönhetük Horváth József festőművésszel együttesen azt a műteremépületet, melybe bérlőként beköltözhattünk, a háttérben a nyomasztó eseményekkel.

A Várkerület útrendezési tervei előirányozták az Előkapu és a Mária szobor térségében három szobormű létesítését, melyekhez a történelmi hagyományok adhatták a „Városvédő”, a „Polgár” és a „Krónikás” szobrának gondolatát. Miután a budapesti zsűri is jóváhagyta vázlataimat, megkezdhettem az érdemi munka nehezét, de semmi sem ment simán, békésen.

A Rómában kezdődött kölcsönös vonzalomnak természetes folyománya volt az 1944 februárjában kötött házasságunk Pausz Ilonával, nem sejtve, hogy az év végére már előrehaladott áldott állapotban kell elhagynia Kassát, a szülővárosát, s menekülteként érkezik Sopronba.

Amint lehetett, elkezdtem a három köztéri szobor egyikének kivitelező munkáját. A kötömbből a városvédőt kezdtem kibontani, amelynek a fizikumot legjobban igénybevevő része a nagyolás. Jót tett a huzamos erő kifejtés és figyelemkoncentráció,

mert hosszú órákon át mentesített a problémáimtól. Amikor helyükre kerültek a fő formák, a részletek befogadói, a figura végleges pozitúrája és arányai, a szobor már szépen kibontakozott.

2. kép. Szakál Ernő a Taizs család síremlékét faragja 1942.
Szakál Ernő Múzeum-alapítvány, Pereszteg

A hétköznapi gondok erősen befolyásolták bennem az elfáradás és pihenés normális testi-élettani ritmusát, miközben akaratlanul engem is nyomasztottak lelki-szellemi terhek. A vészterhes politikai történések, a nyilas rémuralom tettei, a menekültek és üldözöttek tízezreinek tragédiáihoz, az általános embertelenséghez és fejetlenséghez a háborús események is hozzátették a magukét. December 6-a volt, amikor a Hitleri Todt szervezet fogdmegei egy tankcsapda-ásáshoz kényszerítettek valahol a Sopronkőhida és Margitbánya közötti domboldalon, ahonnan láthattam,

hogy a csillogó amerikai liberátorok mint hullatták le bombaterheiket, égig érő gyászfekete füstfelhőbe borítva Sopront.

Még a bombariadó feloldása előtt érkeztem be a városba. Kétségbeesett emberek és romok látványa fogadott, és végül egy igaz hálaadó sóhaj, mert a szeretteimet az óvóhelyen találtam. A lakásunk legtöbb ablaka kitört, az udvari szobáé tokkal együtt bent feküdt a szobában. Volt is tennivalóm bőven. A hiányzó ablaküvegek helyére olajos papír került és életünk lassacskán újra elrendeződött. A csendes karácsonyi ünnepek közös örömei mellett egy elszomorító meglepetés is ért, mert január elsejére behívtak katonai szolgálatra.

Egy kis létszámú alakulathoz kerültem, ahol leponyvázott szekerek őrzésével és őrségállással teltek napjaim. Nekem úgy tűnt, hogy szinte céltalanul vándorolgtunk a Csallóközben, majd a nyugati végeken, hogy végül mindannyian Burgenlandban kössünk ki. Itt egy német tiszt gondoskodott arról, hogy megmutassuk katonai erényeinket, ezért Locsmánd határában egy előkészített lövészárkba kerültünk magyar tisztek segédletével. Félelmetes dőrejek kíséretében az orosz hadigépezet nagypénteken szinte puskalövés nélkül mintegy átlépett rajtunk. Elvették fegyvereinket és hamarosan egy menetoszlopban bandukoltam sorstársaimmal Kőszeg felé azzal az ígérettel, hogy ott adnak majd egy papírt, amellyel bizton mindenki hazamehet. Inkább nem hittem, mint igen, ezért néhány fővárosi vagányt követve egy Budapestre igyekvő csoporthoz szegődtem. Megtehettük, mert abban a zónában voltunk, amelyen a harcoló egységek már túl, de a megszállók még innen voltak. Nagyszombaton már Kópházán voltam és Húsvét vasárnapján, a feltámadás ünnepén Sopronban. Úgy érzem ma is, hogy nem szöktem meg, csak amolyan mázlis módra hazajöttem. *(Folytatjuk.)*

SOPRONI KÖNYVESPOLC

FISCHER LAJOS

Dorothea Zwirner (Hg.): Pali Meller:
Papierküsse. Briefe eines jüdischen
Vaters aus der Haft 1942/43.
Stuttgart, 2012.

„A 'soproni Pilabarra' lakóházra vonatkozó bolondos tervemet a legkisebb részletig pontosan megrajzoltam, minden bútordarabot beleértve. Most pedig egy primitív, de szemléletes modellt próbálok készíteni hozzá. A legcsodálatosabb a tervezetben (a kivitelezhetetlenségén kívül) az, hogy egyszerre két, a lakáshoz kötődő álmomat is megvalósítja: 1.) a földszint minden helyisége a kertre néz, 2.) toronyban lakhat az ember. (...) A sraffozott rész 18 méter magas toronyként emelkedik a magasba. Ebben található a hálószobám, alatta a nappali és fölötte két szinten a műterem. Egészen felül egy kilátótorony van, ahonnan Sopront láthatjuk. A műterem is észak felé nyílik és a várostoronyra és az összes templomtoronyra tekint.” (72–73. o.) Ezeket a sorokat 1942 augusztusában, fél évvel a halála előtt írta „Pila” (eredetileg Pál) és „Barra” (eredetileg Barbara) becenévre hallgató gyermekeinek a Berlin-Plötzensee-i börtönéből a soproni származású építészmérnök, Meller Pál.

Tíz évvel a két – akkor 11 és 7 éves – címzett halála után a berlini művészet-történész, Dorothea Zwirner jóvoltából az olvasó nagyközönség is megismerheti annak a 24 levélnek és két levelezőlapnak a tartalmát, amiket a soproni neológ zsidó családból származó Meller fogsága 13 hónapja alatt gyermekeinek és hűséges házvezetőnőjének, Franziska Schmittnek írt a náci börtönök poklából.¹ Minél reménytelenebbé vált a helyzete, annál erőteljesebb lett a vágya a szülőföldjén való újrakezdesre: Az utolsó, mintegy két héttel a halála előtt írt levelezőlapon is egy magyarországi családi kerékpártúráról vizionált (90. o.). A kötet a leveleken kívül számos, a családi archívumból származó fotót és dokumentumot is közöl. Ezen kívül Zwirner kiválóan szerkesztett életrajzi vázlatban (101–130. o.) foglalja össze a legfontosabb háttér-információkat.

Meller Pál 1902-ben született Sopronban a Hegykőről származó jómódú fogorvos, Dr. Meller Béla² és a gyulafehérvári születésű Markovits Adél második gyermekeként.

¹ Egyes levelei és rövid életrajza már korábban is ismertek voltak a zsidó építészekkel foglalkozó szakirodalomban: Myra Warhaftig: Jüdische Architekten vor und nach 1933; in: Ulrich Kuder (Hrsg.): Architektur und Ingenieurwesen zur Zeit der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft 1933–1945; Gebr. Mann Verlag, Berlin 1997, 157–166.; Myra Warhaftig: Deutsche jüdische Architekten vor und nach 1933 – Das Lexikon. 500 Biographien; Dietrich Reimer Verlag, Berlin 2005. A Meller Paliról szóló rész a 348–350. oldalakon olvasható. Itt érdemes megjegyezni, hogy egy, a Meller Pali történetének ihletéséből keletkezett gyerekkönyv 1998-ban ifjúsági könyvdíjat kapott Németországban: Irene Dische: Zwischen zwei Scheiben Glück; Carl Hanser, München 1997. Sopron város neve a könyvben ugyan nem fordul elő, de egy helyen egy kis magyar városról van szó, amelyet néhány kilométer választ el a határtól (51.o.) Másutt arra utal az elbeszélő, hogy a kisváros csak öt kilométerre van az új német (Anschluss utáni) határtól (77–78.o.).

² Dr. Meller a város legnagyobb háztulajdonosai közé tartozott, ld. Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megemlékezéséről 1944-ben II., in: Soproni Szemle 60 (2006), 40.

Az 1920-ban a Soproni Magyar Királyi Főreáliskolában – a Széchenyi István Gimnázium elődintézményének magántanulója volt – szerzett jeles érettségi³ után Bécsben, Stuttgartban, Rómában és Karlsruheban végezte építészmérnöki tanulmányait. Már az egyetemi évei alatt is otthonosan mozgott az avantgarde művészeti elit köreiből. 1925-től a De Stijl-alapító, funkcionista rotterdami főépítész, Jacobus Johannes Pieter Oud munkatársaként dolgozott, majd 1929-től a Bauhaus egyik szülőatyjának számító Otto Bartning berlini cégében tevékenykedett. Az 1927-ben a Deutscher Werkbund kiállítása keretében elkészült stuttgarti Weißenhofsiedlungon belül öt sorház⁴ és az 1932–34 között felépült berlini evangélikus-lutheránus Gustav-Adolf-templom⁵ – mindkettő védett műemlék – a mai napig őrzik a keze nyomát, az utóbbi bejárhatónál emléktábla is emlékeztet a fiatalon elhunyt alkotóra.

A zsidó származású építészek foglalkoztatási tilalma ellenére tovább dolgozott a náci hatalomátvétel után is, az Edit nővére segítségével megszerzett hamisított származási okmányoknak köszönhetően. Miután felesége egy autóbalesetben életét veszítette, egyedül nevelte két gyermekét. Charlottenburgi lakásukon – a városrészt már akkor is Berlin jómódú és művelt rétegei preferálták – rendszeresen találkoztak az Albrecht Haushofer professzor köréhez tartozó ellenzéki fiatalok. A Harro Schulze-Boysen névvel fémjelzett és a náci által később Rote Kapelle-nek nevezett csoporthoz is voltak kapcsolatai. Vesztét – az ellenállási csoportok kivégzett vezetőivel ellentétben⁶ – közvetlenül mégsem ez a tevékenység okozta. 1942. februári letartóztatása valószínűleg egy fiatal hölgygel hozható összefüggésbe, akinek szülei – meggyőződéses náciak – véget kívántak vetni a nem kívánatos kapcsolatnak. A vádirat okirathamisítást és „fajgyalázást” vetett Meller szemére, az augusztusban hozott ítélet hat év fegyházról szólt. Magyar eredete, volt katolikus felesége és két kiskorú gyermeke esetleg időleges védelmet jelenthettek, de megmenteni nem tudták: egy több mint egy éves börtönáthelyezésekben gazdag kálvária után Brandenburg-Gördenben, Európa legmodernebb és legkíméletlenebb fegyházában halt meg, az anyakönyvi bejegyzés szerint 1943. március 31-én. A halál oka ezen okirat szerint tbc volt. Mivel itt több ezren pusztultak el az orvosi kezelés elmaradása, fertőzött injekciókkal való megfertőzés, kiéheztetés vagy fizikai erőszak alkalmazása miatt, a halál valós okát sohasem fogjuk megtudni.

Az első levelek olvasásakor az az érzése támad az embernek, hogy írójuk a felgyülemlett, mindig is mérhetetlenül nagy és most más módon ki nem élhető életenergiáját gyermekei nevelésére összpontosítja. Amíg az iskolakezdő Barbarát az első önálló mondatok írásánál játékos formába öntött dicséreteivel bátorítja, addig a négy évvel

³ A Soproni Magyar Királyi Főreáliskola Értesítője az 1919-20-ik évről. Közli: Lauringer Ernő; Sopron [é.n.], 9. és 13. old.

⁴ Karin Kirsch: Die Weißenhofsiedlung. Werkbund-Ausstellung „Die Wohnung“. Stuttgart 1927; Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart 1987 (Kirsch jó néhány fölöttébb humoros, Oudnak címzett Meller-levelet is idéz a könyvben.)

⁵ Rövid szakmai leírás olvasható az épületről: Helmut Weihsmann: Bauen unterm Hakenkreuz; Promedia, Wien 1998; 292-293.

⁶ Az egyetlen prominens túlélő, Pali barátja, Rainer Hildebrandt (1914–2004) 17 hónapot töltött börtönben. Emberjogi aktivista lett és egyike volt azon keveseknek, akik megpróbálták a Szovjetunióba elhurcolt Raoul Wallenberg nyomára jutni. 1962-ben nyitotta meg a berlini fal elleni tiltakozásul a Checkpoint Charlie múzeumot, amit haláláig vezetett. Ellenálló barátai emlékeztetere a 40-es évek végén egy könyvet írt: Rainer Hildebrandt: Wir sind die Helden. Aus dem Leben des Widerstandskämpfers Albrecht Haushofer und seiner Freunde; Michael-Verlag, Neuwied/Berlin, é.n. (valószínűleg 1949). Egy a Haushofer, Schulze-Boysen, Hildebrandt és Meller közti találkozó leírása a „Rote Kapelle” című fejezetben olvasható (138-160.).

idősebb Palit provokatív kritikával és szeretetteljes ironiával próbálja önálló gondolkodásra készíteni. Feltűnő a közvetlen stílus, a becenevek variációgazdagsága, a saját szülők nevelési stílusától való elzárkózás: „Ha apám a mindenhatóság elérhetetlen fellegeiben való trónolása helyett megbeszélte volna velem mindent, mint ahogy mi tesszük – sok szenvedést és szerencsétlenséget spórolhatott volna meg mindkettőnknek.” (46. o.) Nagy teret szentel mindkét gyermek művészeti fejlődésének is: a lány esetében a tánc- és akrobatika különórákon elért eredmények és a rendszeres gyakorlás érdeklik, fiának viszont arra vonatkozóan ad tanácsokat, hogy miként tudja gondolatait és érzéseit szövegbe, illetve versbe foglalni. Pila 12. születésnapjára önarcképeket rajzolt. Lehet, hogy némely gondolat ma moralizálónak hat és az is igaz, hogy némely megfogalmazás – tudatosan (29. o.) – nem felelt meg a gyermekek fejlődési szintjének, de számos eszmefuttatása ma is rendkívül modernnek bizonyul: Hosszú szövegrészeket szentel a pályaválasztás kérdésének és kiemeli, hogy ugyan a szakmai célok végtelenek („Hol van az az orvos, aki 'legyőzte' a betegséget? Hol az a nevelő, aki kezességet vállal a 'tökéletes' generáció megteremtéséért?” – 57. o.), de megvalósításukhoz nem elégséges egy végzettség megszerzése (58. o.). Pila panaszára reagálva, hogy „semmi nem történt” – gondoljunk sok mai fiatal krónikus unalomérzetére –, felhívja fia figyelmét arra, hogy egy zöld levélre való rácsodálkozás vagy egy könyv varázsa sokkal többet jelenthet, mint az egész világ elsüllyesztése a moziban: „Végtelenül sok minden történik benned, ha látszólag körülöttem nem is történik semmi – és erről a gazdagságról szeretnék hallani, minden formában.” (28. o.) Irodalmi értékét tekintve egyik kiemelkedő szintű levelét a 40. születésnapja alkalmából írta: élete legfontosabb eseményeire tekint vissza, mindezt egy-egy, különböző európai nyelvekből származó szó, illetve szópár hangzásához kötve (40–42. o.). A filozófiai eszmefuttatások közül a házvetetónójéhez, Franzinhoz intézett gondolatait érdemes kiemelni: a szabadság elvesztése által az emberi élet minden lényeges területe, így a felelősségvállalás vagy a boldogság keresése, valószínűtlenné, megfoghatatlanná válik, mert a nem szabad ember elveszti a befolyásoló képességét: „Az ember tud kocsit tolni, ha kell kettőt, az óriás hármat is. Ehhez a kocsin kívül kell, hogy álljon, tehát az életben. Ha viszont a kocsi van, semmit sem segít az ereje, akkor sem, ha a kocsi pehelykönnyű. Az ereje továbbra is megvan, de már nem hat, valószínűtlenné vált.” (14-15. o.)

A bírósági tárgyalás közeledtével megváltozik a levelek hangneme, ekkor gyermekeit próbálja meg felkészíteni arra, hogy az eddig ideiglenesnek remélt válasz véglegessé fog válni és a félárvák gyorsan teljes árvákká válhatnak: „Szeretett Pila! ... Most elérkezett az idő!!! Át kell állítanod az életedet! Ne féllábúként állj itt (ama fiúként, akinek hiányzik az apja), hanem állj szilárdan az életben! ... Ne várj rám! Kötelességeid vannak! Barra bátyja vagy és az ő támaszává kell válnod! ... Ma Te vagy az egyetlen férfi a házban! ... Segíts Franzinak, mint egy elsőtiszt a hajótok kormányzásában!” (64-65. o.) Az ítélethozatal után a levelek rendszertelenné válnak (a büntetéssel járó szigorúbb szabályozás, a kényszermunka-kötelezettség, az áthelyezések és a betegség miatt), a nevelési erőfeszítések helyébe a saját helyzetéről szóló leírások, az időközben számára ismeretlen helyre elköltözött család iránti aggodalom, a viszontlátás reménye és a jövőre vonatkozó lázálomszerű fantáziák (mint a Sopronra vonatkozó fenti idé-

zet) lépnek. Mindezek ellenére továbbra is Benigni „Az élet szép” című filmjének Guidójára kísértetiesen hasonlító optimizmus sugárzik a soraiból: „Az optimistát bennem nem lehet kiölni. ... A félelmet én nem ismerem. Ha valaki úgy mint én, tíz hónappal ezelőtt elszámolt a sorsával, akkor már csak saját sorsának nézője lehet. És a szerencse csillaga valahol mindig felragyog nekem!” (87. old.) – írta utolsó fennmaradt levelében.

A gyermekek Franziska Schmitt gondoskodásának köszönhetően – az én szememben ő a történet csendes hőse, akit nagy tisztelet illet – túléltek a háborút. „Pila” házassága kapcsán felvette magyar nagyanyja nevét és Pali Meller-Marcowicz néven a Deutsche Grammophon zenekiadónál dolgozott; Barbara színművészként kezdett, később szociálpolitikusként és Németország első, a női esélyegyenlőségért felelős tartományi kormány-megbízottjaként, valamint Friedrich-Wilhelm von Sell ARD-intendáns feleségéként vált ismertté. Meller Pali mindhárom unokája örökölte a nagypapa művészi tehetségét és kreatív-művészi területen dolgoznak. Anyja már 1924-ben elhunyt, apja köztisztviselőként álló soproni polgárként 1942-ben halt meg,⁷ Nővére, Edit családjával együtt a Kasztner-féle mentőakciónak köszönhetően élte túl a holocaustot és Izraelben telepedett le.

CSEKŐ ERNŐ

ifj. Sarkady Sándor: Nekik térkép e táj... Amerikai légitámadások Sopron ellen 1944–1945.
Sopron, 2013.

Idén március 3-án, a második világháború ideje alatt Sopront ért legutolsó amerikai légitámadás 68. évfordulójának előestéjén került sor a Pannonia Med Hotelben ifj. Sarkady Sándor dokumentumkönyvének bemutatójára. Valójában ez a könyv második, egyúttal bővített kiadásának bemutatója volt, ami azután vált szükségessé, hogy Sarkady műve az eredeti, tavaly decemberi megjelenést követően pillanatok alatt elfogyott. Ez a fajta felfokozott érdeklődés a téma iránt mélyen elkötelezett Szerzőt is vártalanul érte, ugyanakkor örvendetes lépésekre sarkallta. Ennek eredményeként tarthatjuk most kezünkben a második, javított, az eredetihez képest több mint húsz oldallal vastkosabb kiadást. Dicsérjük a Szerzőt és a kiadó pozitív hozzáállását, illetve azt, hogy az anyagi nehézségek ellenére képesek voltak ilyen gyorsan, mindössze három hónap alatt kihozni egy nem betervezett kötetet.

Három hónap: egy kötet elkészítéséhez, megjelentetésére nem sok idő. De három hónapig a világháború borzalmait testközelben átélni, a szörnyűséges pusztítástól sújtva ég- és földindulás örökös veszélyében élni – végtelennek tűnhet(tett). A kötet

⁷ Az Új Sopronvármegye 1942. október 5-i számában megjelent nekrológ nagy műveltségét, művészetpártoló tevékenységét és népevelői-pedagógiai képességét emelte ki.

végén kimutatás-szerűen közölt 1946. évi adatok a háborús cselekmények áldozatainak számát 2200 főben adták meg. Az áldozatok egy jelentős hányada a légitámadások következtében hunyt el. A kötet iránt megmutató nagyfokú érdeklődés egyik okát abban kell keresnünk, hogy máig élnek köztünk kortársak, a bombázások túlélői. De rajtuk kívül is sok soproni családról mondható el, hogy a rokonságon belül ekkor elszenvedett tragédiák (halálesetek, sérülések) teszik számukra személyessé a második világháború alatti bombázásokra való emlékezést. A kötet műfaja (dokumentum- illetve fotókönyv) kiválóan alkalmas arra, hogy ezeket a szomorú, megrendítő élményeket újraélhetővé, illetve a fiatalabb nemzedék számára átélhetővé tegye.

A kötet gazdag fényképanyagának egy része a bombázások pusztításait közvetlenül a légitámadások után, vagy épp hónapok múltával megörökítő fotókból áll, amelyeket olyan neves soproni fényképészek készítettek, mint Diebold Károly, s amelyek közül több most először került publikálásra. A város pusztulásáról tudósító megdöbbentő fényképeket kiválóan egészíti ki az a fotóanyag, amely valójában a kötet gerincét adja, s amely valóban unikális, s először kerülnek a nagyközönség elé. A Szerző témához kapcsolódó, az egykori Sopron vármegye területén lezajlott második világháborús légieseményeket feldolgozó, 2004-ben megjelent könyve óta birtokába jutott exkluzív forrásokat osztotta meg most megjelent kötetében: az amerikai légierő Sopront támadó kötelékeinek „működési dokumentáció”-ját, amelynek döntő részéhez az amerikai Alabama államban található AFHRA (The Albert F. Simpson Historical Research Center at Maxwell, Alabama) archívum jóvoltából jutott hozzá. Ezek közt egyaránt találunk támadási eligazító parancsokat, eligazításokat, bevetési jelentéseket, támadási lapokat, az egyes légitámadásokról készített összefoglaló, illetve kiértékelő jelentéseket. E források sorában kétségtelenül a bombázások során készített légi felvételek, illetve a bombázásokat követően elkészített kiértékelő felvételek a legplasztikusabbak. A recenzens, s nyilván az olvasóközönség nagy öröme ez utóbbiakból több tucat is bekerült a kötetbe. A második kiadás elsősorban a kötet végén található *Romváros képei 1944–1947.* c. fejezetbe bekerült újabb képekkel gyarapodott. Ezen kívül az amerikai légierő által 1944. december 21. és 1945. február 17-e között készített fotóelemzések képezik a tartalmi újdonságot az első kötethez képest (2. kiadás, 60–61. o.).

Az ifj. Sarkady Sándor által felkutatott, s másolatban megszerzett amerikai források, amellet, hogy pótolhatatlan forrásértékkel bírnak, s segítségükkel számos tekintetben vált pontosná, teljessé tudásunk az 1944. december 6. és 1945. március 4. között Sopront ért légitámadásokról, egyúttal kiválóan szimbolizálják azt is, hogy épülnek egymásra – akár több nemzedék – történelmi kutatásai, feltárt adatai, tudományos eredményei. Így a témában Lovas Gyula 1965-ben megjelent úttörő tanulmánya (Soproni Szemle 1965. 14–31.) már rámutatott arra, hogy a szövetséges, illetve amerikai légitámadások céljaként Sopron mint vasútforgalmi célpont szerepelt, s nem mint a nyilas nemzetgyűlésnek, illetve kormányzatnak helyet adó város, amiként a korabeli és későbbi közvélemény tartotta. Lovas Gyula ezen eredményét erősítette meg Hárs József 1983. évi rövid közleménye (SSz. 1983. 326–328.), amely ismereteim szerint elsőként közölt a bombázásokhoz kapcsolódó amerikai légi felvételt Sopronról. Ezt követték azután az 1990-es években Hárs József tanulmányai (SSz. 1994. 380–408., SSz. 1995. 327–338.), Tóth Sándor közleménye a GYSEV-et ért bombázásokról (SSz.

1996. 302–322., valamint Lovas Gyulának a helyi légoltalomról közreadott könyve (Sopron, 2003.).

Az előbbi szerzők igyekeztek kiaknázni a rendelkezésre álló hazai és helyi forrásokat (levéltári, korabeli hírlapi, illetve GYSEV-gyűjtemény), valamint a kortársak, túlélők naplófeljegyzéseit, visszaemlékezéseit, közléseit. Ezekből is az az egyértelmű kép tárult fel, miszerint a légitámadások valóban Sopron pályaudvarai (a dokumentumokban az „East”-ként szereplő GYSEV pu., illetve a „West” megjelöléssel feltüntetett Déli pu.) ellen irányultak, az elsődleges utánpótlási, szállítási vonalak elvágásának céljával. Sarkady az amerikai légitámadások elsődleges dokumentumainak segítségével az eddigieknél jóval egyértelműbb és adatoltabb képet ad. A Sopront ért pusztítás elsődleges adatai mellett képet kaphatunk még a racionális alapon működő döntési mechanizmusról, az elsődleges hadászati célokról, a magas szintű (had)technikai kivitelezésről, s nem utolsósorban a légi bevetések alkalmával használt audiovizuális technika fejlettségéről.

A kötetben közölt légi felvételek nem csupán a bombázások pusztításáról, illetve a kiértékelések adatai révén azok pontosságáról, hatékonyságáról szolgáltatnak sok információt, hanem meglepő élességükkel a város korabeli városmorfológiájáról, utca- illetve épületállományáról is. Valóban a szemeket hosszú ideig fogva tartó, lebilincselő felvételekről van szó! S ez igaz még azokra a december 18-ai, második légibombázás során készült légifelvételekre is, amikor pedig a teljes felhőfedettség (10/10) miatt a felvételeken nem látható más, mint a mindent beborító felhők, s felettük az aláhulló bombák. Megdöbentő képek! Az eddig megszokottól elütő benyomást adnak egy háború „igazi” arcáról (46–47. o.).

A kötetből – s az annak alapjául szolgáló korabeli amerikai forrásokból – azt is megtudjuk, hogy e felhős napon a Pathfinder radarra hagyatkozva történt a bombázás. Helytörténet-írásunk eddig a legkevesebb konkrétummal a december 18-ai, illetve 19-ei bombázásokról, azok hadi vonatkozásairól rendelkezett. A könyvből ezekről is jóval pontosabb, adatokban sokkal gazdagabb képet kapunk, így például a december 19-ei bombázásról azt, hogy e napon Sopron pályaudvarai többedik, adott esetben negyedik tartalékcélpontként szerepeltek az eredeti célpontként a Bleckhammer olajfinomítót támadó 55. légihadosztály számára. Azonban, amint ismert, sem a januári, sem a sorrendben negyedik, február 21-ei bombázás nem tett jelentős, a vasútforgalmat megbénító kárt a Déli pályaudvarban, azt majd csak a következő, március 4-ei légitámadás érte el. Ekkor, a városra mért legnagyobb mérvű bombázás során a GYSEV pályaudvarra 436, míg a Déli pályaudvarra 533 bombát dobtak le. S míg a GYSEV pályaudvart, s a környező utcákat már december 6-án koncentrált támadás érte, addig a Déli pályaudvart először csak ekkor. Ezzel kapcsolatban az egyes alakulatok, bombázó csoportok tevékenységére vonatkozóan is nagyon sok adatot hoz a kötet. E részletes adatokból derül ki például világosan az, hogy míg a 1944. december 6-ai támadás alkalmával a GYSEV pályaudvart támadó 450-ös bombázó alakulat igen jó célzási arányt ért el – bombáinak jelentős hányada a pályaudvart, a vasúti síneket, s persze a környező utcákat érte –, addig az ugyanezen nap a város másik pályaudvarát bombázó 449-es alakulat katasztrofálisat. E bombázócsoport bombái pusztították el a Belváros – köztük a Várkerület – patinás házait.

Noha a kötet terjedelmének nagyobb része az AFHRA archívumában őrzött dokumentumokra épül (7–95. o.), azt további fejezetek egészítik ki. Egyrészt a már említett, a város pusztulását, az épületkárokat bemutató képekből összeállított képmelléklet (*A romváros képei 1944–1947*, 113–160 o.), másrészt a korabeli feljegyzésekből, naplókából, illetve visszaemlékezésekből a Szerző által összeállított blokk (96–111. o.). A kötet igen szép, ízléses külsőben jelenik meg, amely a szerkesztő, a kiadó, s nem utolsósorban a nyomda munkáját is dicséri, hiszen a képek élessége teszi lehetővé, hogy maradéktalanul élvezhessük a fotókat, légifelvételeket. A sok pozitívum mellett azonban nem mehetünk el szó nélkül az elő-előforduló helyesírási hibák, betűhibák mellett, illetve további hiányérzetet okoz az olykor nem következetes jegyzetelés (például a levéltári forrásoknál), s a legközelebbi kiadásnál a rövidítések kötet végén történő feloldásáról is érdemes lenne gondoskodni. Mert hogy lesz következő kiadás, abban biztosak vagyunk.

IFJ. SARKADY SÁNDOR

Szabó Péter: Don-kanyar / Don-Bend

1942–1943

Budapest, 2013.

2013 januárjában egy olyan hadtörténeti összefoglaló (fotóalbum) jelent meg a magyar királyi 2. Honvéd Hadsereg történetéről, amely méltó (és nemes) a 70. évfordulóhoz. Az utóbbi évtizedek tipográfiailag legszebb katonai vonatkozású kézikönyvét veheti kézbe az olvasó. A remekbe szabott, gondos és körültekintő munkával összeállított könyv szerzője Dr. Szabó Péter alezredes, aki a téma legkiválóbb ismerője és hazai tekintélye is egyben. A könyv írója harminc éve fáradságtalanul kutatja annak a hadseregnek a történetét, amelyre emlékezni csak titokban lehetett, és hiteles történetének a kutatása a nyolcvanas évek végéig tabunak számított hazánkban. A gondosan megírt fejezetek mögött érződik az elkötelezettség, a felvilágosító és a tanító szándék is. Könyvében objektív, a történelmi tényekhez szigorúan ragaszkodó válaszokat kapunk valamennyi feltett kérdésünkre.

Miért és hogyan állt fel az a hadsereg, amelyben nagyapáink, apáink, nagybátyáink, szeretett hozzátartozóink küzdöttek a hazáért a haza határaitól 1500–2000 km-re? Milyen volt a hadsereg fegyverzete és felszerelése? Milyen véres harcokat vívtak honvédek a Donhoz való előrenyomulás idején? Megismerhetjük az öldöklő doni hídfőcsaták történetét és mérlegét. A könyv utolsó két fejezete a legfrissebb adatokra támaszkodva mutatja be a hadsereg reménytelen – és mégis hősi – helyzetét. A mű méltó emléket állít mindazoknak, akik a doni hadműveletek több mint egy esztendőig tartó forgatagában bátran és férfiasan harcoltak. Mert nincs magyar család – az egész akkori haza területén –, akinek hozzátartozói közül valaki ne vált volna áldozattá a véres küzdelmeknek. Ki hősi halált halt, ki megfagyott vagy nyomtalanul

eltűnt az orosz hómezőkön, ki pedig hadifogságban, nyomorúságos körülmények között vesztette életét. Erkölcsi elégtétel ez a könyv azoknak a családoknak, akik katonahozzá tartozói túlélték a doni poklot, de megőrzötték egész életükre.

Ez a könyv egyben bátor kísérlet arra is, hogy megszabadítsa a 2. Honvéd Hadsereg emlékét az évtizedek alatt ráakódott ideológiai szennytől, a „jól értesültségtől”, a fél igazságoktól; a szájhagyományokban terjedő és a magyar történelem eseményeire vonatkozó oly jellegzetes legendáktól. A szerző személyében azt a hadtörténészt köszöntjük, aki minden magyar megye és város esetében szerzőtársként, szakértőként, veszteségajstromok összeállítójaként járult hozzá, hogy végre méltó emléke legyen a soproni, egri, tolnai, fehérvári, kiskun, nyírségi, losonci, salgótarjáni katonáknak. Büszke vagyok rá, hogy 15 esztendeje barátjának tekint engem, a civil helytörténészt is. Ezt a barátságot már két megjelent könyvünk [Soproniak a Don-kanyarban 2001, 2009, Fotókönyv a Don-kanyarból: Klaus Emil soproni őrvezető fotói 2007] is fémjelzi. A most megjelent könyv külön értéke, hogy kilép a hazai elszigeteltségből, és angolul is olvasható.

A kötetben 188 fekete-fehér fotó, 23 korabeli egyedi színes dia, és 4 színes felvétel kapott helyett. A kötet utolsó fejezetét (Magyar katonai temetők napjainkban) Maruzs Roland őrnagy írta. A kötetben 4-5 kép kivételével csak olyan felvételekkel találkozunk, amelyek eddig sehol sem jelentek meg nyomtatásban. (A képeket a HM Hadtörténeti Intézet Fotóarchívuma őrzi.)

A mű nem hiányozhat a soproni családok könyvespolcáról sem. Sopron, az egykori katonaváros, örökké adós hős fiainak. A mai nemzedék merítsen e könyvből erőt, hogy volt idő, amikor meg kellett halni a hazáért, vagy élni kellett érte; és ez volt a nehezebb, sebeket és lelki sebeket hordozva egy életen át.

KÖZLEMÉNYEK

JÓZAN TIBOR

A Soproni Városszépítő Egyesület
elnökségének beszámolója a 2012.
évben végzett munkáról

A 2012. évben megtartottuk a törvényben előírt elnökségi üléseket, melyeken kitértünk az elmúlt évi közgyűlésen felmerült problémák megoldására, valamint az éves rendezvények megszervezésére. A heti fogadónapokon a szűk körű elnökség az Egyesület folyamatos működését biztosította a napi ügyek intézésével.

Egyesületünk mint a Sopron Megyei Jogú Város Városfejlesztési Bizottságának tagja, javaslataival az alábbi fontosabb témákban segítette a Bizottság és a város Közgyűlésének munkáját:

- rendeletalkotás Sopron város zöldterületeinek védelméről és kezelési szabályairól;
- közterületek elnevezésében való részvétel;
- helyi autóbusz menetrend véleményezése;
- lakosság által kezdeményezett útépitések elbírálása;
- forgalmi renddel, belvárosi közlekedési renddel, parkírozási renddel, gyalogátkelőhelyekkel kapcsolatos véleményezés;
- városfejlesztéssel kapcsolatos kérdések (belterületbe vonás, rendezési tervek módosítása);
- a város hosszú távú fejlesztési koncepciója, a településszerkezet módosítása.

Nagyobb rendezvényeink:

- orchideatúra a Szárhalmi erdőben (május 12.), 47 résztvevővel;
- kirándulás a Hohe Wand natúrparkba (május 26.) 109 résztvevővel;
- megemlékezés dr. Csapody István szemész professzorról Sopronhorpácson (augusztus 11.), majd tudományos konferencia az Erzsébet Kórházzal közös szervezésben (november 30.);
- Kilátó Napja – Lyra florae et vini – ünnepség (szeptember 15.) 232 résztvevővel. A Peéry Rezső Ifjúsági Bizottság a fenti rendezvényekhez megszervezte a város iskoláinak (Széchenyi I. Gimnázium, Berzsenyi D. Gimnázium, Szent Orsolya Általános Iskola és Gimnázium, valamint a Hunyadi János Általános Iskola) részvételét és szereplését;
- Sopron szülöttének, Stingl Vincének, a Herendi Porcelánmanufaktúra alapítójának tiszteletére emléktábla avatása a Várkerület 53. sz. lakóházán, majd ünnepi ülés szeptember 28-án;
- Winkler Oszkár emléktábla adományozása és avatása szeptember 29-én az Alsólőver u. 20. sz. házon;
- a Károly-magaslaton a Gombocz Endre nevét viselő Természetismereti ház gyűjteményének felavatása december 7-én. A gimnáziumok tanulói itt 12

alkalommal tartottak ügyletet, az Ifjúsági Bizottság vezetője közel 100 alkalommal tartott a háznál tájékoztatót;

- a Heimler Károly Környezet- és Természetvédelmi Bizottság az év során 10 alkalommal tartott a „Virágos Sopronért” rendezvénysorozatban előadásokat, bemutatókat (a sorozat már a 77. rendezvényénél tart!).

Örömmel állapítjuk meg, hogy folytatódott az örökbefogadott emlékhelyek felújítása: a Lackner Kristóf szobor a Pulzus TV, a Sas téri díszkút dr. Simon István alpolgármester (Szabó Árpád tagtársunk fáradhatatlan kezdeményezésére), a Mariazeili Kereszt pedig Gangl Judit támogatásával szépült meg.

Az Egyesület kiadóként biztosította és támogatta a Soproni Szemle évi négy számának megjelenését.

Gazdasági beszámoló:

Egyesületünkben a 2012. év során **405** fő fizetett tagdíjat.

A tagoktól a Soproni Szemle előfizetéssel együtt befolyt összeg	1.235.500.- Ft
Szponzorainktól (TAEG, GySEV)	1.200.000.- Ft
Sopron MJV Önkormányzata működési támogatása	400.000.- Ft
Személyi jövedelemadó 1 %-ából részesedés	55.817.- Ft

Az elnökség köszönetét fejezi ki mindazoknak, akik adományukkal az Egyesület tevékenységét támogatták.

A Soproni Városszépítő Egyesület 2013. február 21-én tartott közgyűlésén a tagság a beszámolót elfogadta.

| Helyesbítés a 2012/4. számhoz

A Soproni Szemle 2012/4. számában Novotny-Török Katalin cikkének fotóit (3– 10. képek) valamint Törökné Házi Mária portréját (349. o.) Nikolaus Alexander Novotný készítette.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bolodár Zoltán fotó-adattáros, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

bolodar-zoltan@t-online.hu

Csekó Ernő főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82. cseeko@bparchiv.hu

Erdei Attila okl. építészmérnök, Sopron, Szentlélek utca 3. erdeiattila@outlook.com

Fischer Lajos tanár [adatok]

Géczy Nóra okl. építész tervező-művész, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

Épülettervezési Tanszék, 9023 Győr Tihanyi Á. u. 58. nora@sze.hu

Holl Imre régész, MTA BTK Régészeti Intézete, 1014 Budapest, Úri u. 49.

Józan Tibor elnök, Soproni Városházépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4.

jozan.tibor@mailmax.hu

Józsa Ágota okl. építészmérnök [cím] jozsaagota@gmail.com

Kelemen István történész-muzeológus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

kelemen.istvan@gysmuzeum.hu

Kubinszky Mihály építészmérnök, professor emeritus, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.

evakub@gmail.com

ifj. Sarkady Sándor főigazgató, NYME Központi Könyvtára, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsi-

linszky út 4. ifj.sarkady@nyme.hu

† **Szakál Ernő** szobrászművész, restaurátor

Veöreös András műemlék-felügyelő, Győr-Moson-Sopron Megyei Kormányhivatal

Győri Járási Hivatal Járási Építésügyi és örökségvédelmi Hivatala,

9400 Sopron, Kolostor utca 13. veoreos.andras@jaras.gyorkozig.hu

Winkler Gábor építész, professor emeritus, 9028 Győr Páva utca 38/F;

winklerg@kabelnet.hu